УЖ

Український журнал

11 | 2009
ціна 30 Kč

Тема:
неготові

9 771802 586009 11

Автор: Федор Віцо, Пряшів, Словаччина

в нашому просторі

ЗМІСТ

Фото:
Павел Горжейші

вдома на чужині

6 *Іван Зеник*
Шевченкові зась до польської вулиці, бо… бандерівець

9 *Лубош Палата*
Лісабонська угода і хати судетських німців

Ціла Європа зараз говорить про те, як ми все вкрали у судетських німців, а нині ще й хочемо, аби це здирство схвалив Європейський Союз.

10 *Іван Гвать:*
„Поки що політика в Україні (де)формує народ“

14 *Анна Коженьовська-Бігун*
Тут є „Arttu“

гості

16 Мартін Мейстржік:
„Ми були частиною сценарію і його жертвою“

Ще якихось 15 років тому я не припускав теорії про змову. Але пізніше я дійшов іншого висновку. Концепт, який комуністам підходив, існував, був ними підготовлений. В ньому було прописано, як має відбутися трансформація.

тема: неготові

20 *Петро Андрусечко*
1989. Відчуття неминучого

24 *Олексій Гарань*
Виявилося, що треба було робити те і те

26 *Єжи Марек Новаковський*
Закордонна політика Польщі: цілі і очікування

Для досягнення своєї мети Варшава змушена знову повернутися до сходу, підтримуючи розширення ЄС і НАТО. Це буде ще важче, ніж підтримка розпаду СРСР. Але досвід початку дев'яностих показує, що в політиці нашого регіону ризик себе виправдовує.

29 *Богдан Копчак*
Чехословаччина–1989: чого ми тоді не знали

33 *Міхал Бицько*
„Ніжна революція“ чи гра в „піжмурки“?

35 *Ірина Колодійчик*
Українське покоління оксамитової революції

„Український журнал“
www.ukrzurnal.eu
Інформаційний культурно-політичний місячник для українців у Чехії, Польщі та Словаччині
№ 11 (51), 2009, рік четвертий
Видає: РУТА, e-mail: ukrzur@seznam.cz
Редколегія:
Прага – Ленка Віх (головний редактор), Богдан Копчак, Валентина Люля, Інна Біланин, Івана Ґрешлик, Богдан Зілинський, Рене Кочік, Яна Леонтієва
Варшава – Ростислав Крамар, Петро Тима, Анна Коженьовська-Бігун, Ярослав Присташ
Пряшів – Олесь Мушинка
Київ – Богдана Матіяш, Петро Андрусечко

Коректор: Надія Іздрик
Художнє оформлення та верстка: Ондра Гулеш
Дистрибютор: CZ Press spol. s.r.o.

Часопис видається за фінансового сприяння Міністерства культури ЧР та Міністерства закордонних справ України

За достовірність викладених фактів відповідає автор статті.
Редакція залишає за собою право не у всьому погоджуватися з думками і поглядами авторів, скорочувати матеріали і виправляти мову.
Рукописи не повертаються.

Реєстрація: MK ČR E 16026
ISSN 1802-5862

з краю

36 *Богдан Буткевич*
„Порох" української дипломатії

Призначення Петра Порошенка міністром закордонних справ України нагадує процес зміни змією своєї шкіри: оболонка змінюється – сутність залишається тією ж.

38 **Олександр Черненко: „Рівень популізму з усіх боків зашкалює"**

43 *Петро Андрусечко*
Харків у лідерах, решта міст також поспішають

Три українські міста чекають на вердикт УЕФА. У грудні цього року Харків, Дніпропетровськ та Львів захищатимуть своє право на проведення матчів Євро–2012. Наразі дозвіл має лише Київ.

47 *Богдан Буткевич*
Направо у Нову Європу

культревю

48 **Василь Махно: „Твоя ‚американськість' залежить від перекладачів, а українськість – від тебе самого"**

50 *Василь Махно*
Врубай свою музику голосніше, якщо можеш

52 *Тамара Злобіна*
Рух, час і місце

53 *Юрко Іздрик*
Кава і молоко

54 *Марко Роберт Стех*
Емма Андієвська на перехрестях традицій

Твори Андієвської (як і Мішо) перебувають осторонь від головних культурних течій, на маловідвідуваних перехрестях традицій. Може й тому між творчими методами цих авторів і митців можна відчути щось спільне, навіть на рівні зовнішніх атрибутів, а то й тем?

54 *Емма Андієвська*
Термометр
Чоловік із чайником у руці

56 **письменницька колонка**
Ксеня Харченко
Хмельницький та Йо

57 **музика**

58 **рецензії та анотації**

62 **фільм**

Наш читачу!

1989. Чи справді це була революція? Богдан Горинь під час круглого столу „За нашу і вашу свободу", що відбувся 23 липня цього року в Києві, сказав: НІ! „Я еволюціонер і нічого спільно з революціонерами не маю". На його погляд, у 80-их і на початку 90-их років не було жодних революційних подій ані в Україні, ані в Польщі, ані в Чехословаччині. Він впевнений, що тоді лише почався широкий реформаторський рух, який охопив Центральну Європу і країни Радянського Союзу.

Його слова, можливо, задовольнять тих, хто донині не може змиритися з місцем, яке у наших післяреволюційних суспільствах займають представники старої номенклатури, тих, кому (як, наприклад, Мартіну Мейстржіку, розмову з яким знайдете на сторінках нашого часопису) страшно подумати, що рух, куди молодь ішла з чистими помислами, міг її цинічно використати. Або тих, хто донині вірить, ніби революція таки відбулася, просто під час і згодом після неї її головні гравці наробили чимало помилок та допустилися невдалих компромісів.

Якщо подивитися на ці події так, як пропонує пан Горинь, то стає зрозуміло, чому українські політв'язні не лише вели переговори зі старими структурами, а й заклали з власниками компартквитків спільну партію, де знайшли місце і ті, хто уявляв Україну самостійною та прагнув плюралізму, і ті, хто нічого, крім федерації не допускав і кому цілком вистачало б незначної лібералізації.

Подібно можна було б пояснити і те, чому Вацлав Гавел присягав на соціалістичній конституції і погодився стати президентом соціалістичної держави. Богдан Копчак у статті «Чехословаччина–1989: чого ми тоді не знали» доводить, що до оксамитової революції (як і до того, що буде після неї) люди просто не були готові, ба більше: до неї не були готові навіть дисиденти, які нібито повинні були бути. Але чи міг у ті дні хтось знати, чим усе закінчиться? Чи могли уявити люди по обидва боки барикад, що вся стара система і її носії раптом зникнуть? Архівні матеріали свідчать, що радше навпаки. Чи знав Михайло Горбачов в половині 80-их, до чого призведуть його реформи? Навряд. Теорія про те, що все від початку було сплановано комуністами виглядає настільки ймовірною, як і те, що Радянський Союз та соціалістична система мали шанс проіснувати до сьогодні.

Шевченкові зась до польської вулиці, бо... бандерівець

У Польщі з'явилася перша вулиця Жертв ОУН–УПА. В останні дні вересня таке рішення прийняла міська рада Лігниці.

Уже понад півроку в цьому місті, що на південному заході Польщі, не вщухають польсько-українські пристрасті навколо перейменування вулиць. Навесні міські депутати проголосували за надання імені Тараса Шевченка вулиці, на якій знаходиться український ліцей. Річ у тім, що Лігниця та її ближчі й дальші околиці – один із осередків національно-культурного життя українців, виселених на понімецькі землі в рамках акції „Вісла".

Зі сходу походить й значна частина польського населення цього регіону, це вихідці з західноукраїнських земель, т.зв. кресов'яни. Саме „кресові" організації зчинили галас з приводу перейменування вулиці іменем Шевченка, на якій знаходиться ліцей, між іншим, також ім. Шевченка. Мовляв, таке перейменування безпідставне, адже поет своєю творчістю сіяв ненависть до поляків. Лідери кресов'ян твердили, що ідеї Шевченка, який закликав „убивати поляків", використовувала УПА, котра „під час війни мордувала поляків на кресах". Організатори заяв та протестних акцій запропонували українцям назвати вулицю іменем Івана Франка. Коли ж українська спільнота не погодилася, фантазія „Товариства приятелів Дрогобицької землі" розбурхалася ще більше. Вони звернулись до міськради з пропозицією назвати вулицю, де розміщена українська школа, іменем... „жертв УПА". Глузду, аби не вв'язуватись у провокативну ініціативу, лігницьким депутатам вистачило, та не обійшлося й без широкого жесту в бік кресов'ян. За перейменування частини вулиці Понтновської на „Алею жертв геноциду ОУН–УПА" проголосував химерний ситуативний союз з представників пропрезидентської правиці (Право і справедливість) та депутатів із посткомуністичного Союзу Лівих Демократів. Голосували проти або ж не брали участі в голосуванні представники правоцентриської Громадянської Платформи (проурядова партія).

Чи можна ситуацію в Лігниці потрактувати як щось виняткове? Навряд. І не тільки тому, що останнім часом емоції навколо польсько-українського минулого регулярно підживлюються мартирологічними заходами кресов'ян – черговими відзначеннями, встановленнями пам'ятників та пам'ятних таблиць. Складається враження, що антиупівська карта стає дедалі важливішою в популістичній грі за електорат, уражений нелікованими комплексами. Яскрава ілюстрація – міркування правого політика молодшої генерації, депутата Європейського парламенту Анджея Запаловського. Оцінюючи вересневе перейменування вулиці у Лігниці, він опублікував на своїй інтернет-сторінці зокрема таку думку: „У Польщі й справді щось починає мінятися. Шкода лише, що це не відбувається на Підкарпатті чи на Люблінщині. Та все одно треба радіти. Сподіваюся, що це тільки початок увічнення жертв геноциду, здійсненого українськими націоналістами".

Іван Зеник, Варшава

Українці в Європі просять МЗС визначитись з діяльністю української школи

Європейський конгрес українців просить керівництво МЗС чітко визначити пріоритети діяльності Міжнародної української школи.

Про це йдеться у листі до першого заступника міністра закордонних справ України Володимира Хандогія від 9 жовтня.

Після численних звернень закордонних організацій українців до влади України, в 2006 році було оголошено про початок здійснення проекту Міжнародної української школи (МУШ), який, серед іншого, передбачав і надання дітям, що відвідують суботні українські школи, офіційного державного сертифікату про середню освіту.

Представники Конгресу українців звертають увагу на те, що всю справу було переведено на суто економічну основу, а також, що керівники МУШ вимагають від учителів суботніх шкіл не лише виконання навчальної програми та прийняття іспитів, але й величезну кількість документації, а також наполягають на запровадженні п'ятиденних шкіл за кордоном, що, на переконання авторів листа, є невиправданим, непотрібним і в переважній більшості країн – незаконним.

„Події останнього 2008/2009 навчального року та конференція, проведена МУШ у Парижі, показали, що завдання українських громад за кордоном і діючих при них шкіл не співпадає з позицією керівництва МУШ, яке головним чином заклопотане фінансуванням їхньої діяльності", – написано у листі.

„За таких умов ... вважаємо за вкрай необхідне переглянути діяльність МУШ, чітко окреслити її мету, рамки діяльності, можливості та зобов'язання, та утворити при МУШ постійно діючу дорадчу комісію з числа визнаних українських організацій за кордоном в рамках освітянської секції Європейського конгресу українців", – завершують листа його автори.

Офіційний візит Хандогія в Словаччину

5 жовтня 2009 відбувся офіційний візит Володимира Хандогія в Словаччину. Хандогій, який тоді виконував обов'язки міністра закордонних справ України, зустрівся з міністром закордонних справ СР Мірославом Лайчаком, міністром оборони СР Ярославом Башкою та віце-прем'єр-міністром СР Душаном Чапловичем. Міністр оборони СР Башка на-

голосив на тому, що Словаччина надалі підтримуватиме Україну в євроатлантичній інтеграції. Щодо питання сканерів для перевірки вагонів на українсько-словацькому кордоні Ужгород-Матєвце, роботу яких Словаччина під тиском української сторони зупинила 19 серпня ц.р., міністри закордонних справ домовилися, що впродовж жовтня працівники МАГАТЕ (Міжнародне агентство з атомної енергії) здійснять вимірювання радіаційного випромінювання сканера. До того часу, поки не здійсниться перевірка, не дозволяється сканувати локомотив та перші два вагони потягів. Україна зобов'язалася прийняти результати офіційного вимірювання.

Володимир Хандогій обговорив з Душаном Чапловичем проблему прав національних меншин обидвох держав, питання відкриття центру української культури в Пряшеві та центру словацької культури в Ужгороді. Не оминули й проблему навчальних закладів з українською мовою навчання в Словаччині та закладів із словацькою мовою навчання в Україні.

ПАРЄ отримала матеріали кримінальної справ про Голодомор

Голова Служби безпеки України Валентин Наливайченко передав доповідачу Парламентської Асамблеї Ради Європи (ПАРЄ) з проблематики Голодомору та масового голоду на терені колишнього СРСР, віце-президенту ПАРЄ Мевлюту Чавушоглу результати розслідування кримінальної справи за фактом вчинення Геноциду в Україні у 1932-1933 роках.

Українським слідством встановлено штучне створення Голодомору з використанням таких механізмів, як ізоляція території України спеціальними озброєними військовими загонами; занесення районів та населених пунктів на „чорні дошки", блокування їх військами, недопущення виїзду населення за межі цих територій, повне вилучення продуктів харчування і насіннєвих запасів, заборона торгівлі; обмеження вільного пересування селян з метою пошуку продовольства за межі України.

Голова СБУ повідомив, що у ході досудового слідства отримано беззаперечні докази вчинення вищим керівництвом СРСР злочину проти людяності. Вчинення Геноциду в Україні у 1932-1933 роках підтверджується 3685 таємними радянськими документами, у тому числі за підписом Й. Сталіна; 3219 книгами реєстрації актів про смерть від голоду у 1932-1933 роках; показаннями понад тисячі свідків та потерпілих від злочинних дій тоталітарного режиму; 933 масовими захороненнями жертв Геноциду; доповідями італійських консульств у Харкові, Києві, Одесі, Ленінграді та посольства у Москві за 1932-1935 роки про масове вбивство голодом українців, яке організував радянський уряд; повідомленнями консульського представництва Німеччини в м. Києві про штучний голод тощо.

ОБСЄ направить 660 спостерігачів на вибори в Україні

ОБСЄ планує направити на президентські вибори в Україні 60 довготермінових спостерігачів

та 600 короткотермінових. У спостереженні за президентськими виборами також візьмуть участь представники Парламентської асамблеї ОБСЄ.

19 жовтня в Україні офіційно розпочалася кампанія з виборів Президента України.

Висування кандидатів на пост Президента України розпочалося 20 жовтня і завершиться 6 листопада 2009 року. До 18 листопада ЦВК має оприлюднити в газетах „Голос України" та „Урядовий кур'єр" список зареєстрованих кандидатів на пост Президента. Вибори президента України відбудуться 17 січня 2010 року з 8.00 до 20.00 год.

Німеччина передала Україні дані про 60 тис. військовополонених

29 вересня у Києві за участю посла ФРН в Україні Ганса-Юргена Гаймзьота відбулася церемонія передачі українській стороні електронної бази даних на 60 тисяч військовополонених часів Другої світової війни – вихідців з України.

Під час церемонії відбулося також підписання продовженого протоколу до договору про співробітництво між СБУ і об'єднанням „Саксонські меморіали в пам'ять жертвам політичного терору".

Українська сторона отримала інформацію, яка буде передана на звернення громадян, які досі не знають про долю своїх рідних, колишніх радянських військовополонених, що утримувалися в концтаборах на території Німеччини.

Зокрема, передані дані містять інформацію з особових карток, які велися в картотеках таборів для військовополонених під час Другої світової війни.

Ці картки містять персональні дані полоненого, часто з його фотографією, особливі прикмети зовнішності, а також інформацію про те, в якому таборі утримувалася людина, чи в якому перебувала в госпіталі, відомості про переміщення до іншого табору тощо.

При створенні цього масиву даних були використані також свідчення, протоколи допитів, трудові книжки, різноманітні довідки, відомості про місце поховання, якщо воно відоме.

Україна може приєднатися до Енергетичного співтовариства 18 грудня?

Рада міністрів Європейського Союзу прийме рішення про вступ України в Енергетичне співтовариство 18 грудня. 7 жовтня міністр палива й енергетики України Юрій Продан підписав меморандум про намір приєднання України до Енергетичного співтовариства, на підставі якого буде підготовлено протокол про приєднання України до організації, який і повинен пройти затвердження на рівні Ради міністрів ЄС.

Приєднання України до організації повинно сприяти залученню інвестицій у енергетичний сектор, створити умови для вільного виходу українських компаній на перспективні ринки ЄС, але передусім – стимулюватиме Україну до реформування енергетичного законодавства та адаптації його до аналогічного законодавства ЄС.

Вишеградська четвірка допоможе Україні в оборонних реформах

Країни Вишеградської четвірки підтримують євроатлантичні прагнення України та обіцяють надати необхідну допомогу в реалізації ключових реформ у сфері оборони для прискорення її інтеграції до ЄС і НАТО.

Про це йдеться в спільній декларації, підписаній керівниками оборонних відомств Вишеградської четвірки за підсумками засідання в Будапешті, куди було запрошено керівників та представників оборонних відомств України та західно-балканських країн – Боснії і Герцеговини, Македонії, Сербії та Чорногорії.

ФІЛЬМИ УКРАЇНИ
Громадське об'єднання Рута
Об'єднання українок в ЧР
запрошують на перегляд українського кіно
рута

19 листопада 2009 о 19.30
ЖИВІ / 2008 / 75'
реж. Сергій Буковський

... живі голоси тих, у кого забрали майже все...
Документальний фільм про події Голодомору 1932-33 років та історія Гарета Джонса, британського журналіста, свідоцтво якого не було почутим.

Archivní promítací síň PONREPO, Bartolomějská 11, Praha 1 / ukrzur@seznam.cz / +420 773 622 360 / ВХІД БЕЗПЛАТНИЙ

Лісабонська угода і хати судетських німців

Декрети Бенеша. Він, мабуть, жартує, – казали всі, хто на початку жовтня прочитав у польській газеті „Річ Посполита", що саме декретами Бенеша чеський президент зумовлює підписання ним Лісабонської угоди. Видання посилалося на власні джерела з Празького Граду, тому і я підняв слухавку і зателефонував „джерелу", наближеному до Вацлава Клауса. „Це якась вигадка, такого Вацлав Клаус ніколи не сказав би, адже так він би скомпрометував себе і цілу Чехію", – сказав мій добрий знайомий-„клаусофіл", з яким ми провели довгі години, сперечаючись про те, чи є Вацлав Клаус – як стверджує він, – „винятковою європейською постаттю", чи – як стверджую я, – „винятково негативною постаттю". Не минуло й кількох годин, як Празький Град оголосив, що Вацлав Клаус має „посланіє" до народу. Пан президент мого знайомого зовсім не потішив. Проголосив, певна річ, що Лісабонська угода є поганою для Європи, і передусім для Чехії, чого й можна було очікувати. А потім додав свою умову: Лісабонська угода, а передусім Хартія основних прав ставить під загрозу чинність декретів Бенеша, а тим самим і майновий стан у Чеській Республіці. Тому президент вимагатиме „постійного винятку" з дії цієї Хартії для Чехії, що унеможливить, на його думку, вирішення європейськими судами суперечки про реституцію майна.

Дві третини, може, три чверті Європи остовпіли, тому що хоч і чули щось про декрети Бенеша, але щоб щось таке мала регулювати Лісабонська угода – їм на думку не спадало.

І не спадало цілком слушно, оскільки зі своїми побоюваннями чеський президент Клаус самотній навіть у Чеській Республіці, не кажучи вже про Центральну Європу та Європу взагалі. Декрети Бенеша є шістдесятип'ятирічним юридичним мотлохом. Вони були видані наприкінці Другої світової війни, коли чехи вирішували, що робити з трьома мільйонами німців, які у 1938 році так голосно і так довго кричали „Хайль Гітлер!", що нацистському вождю вдалося переконати Англію і Францію, ніби ціле чеське пограниччя повинно бути передано Німеччині. В історію це ввійшло під назвою Мюнхенська угода, і решта Чехословаччини (точніше, Чехія та Моравія) угоду пережила лише на шість місяців, поки Гітлер не окупував і Прагу. Оскільки ми, чехи, на свою оборону жодного разу навіть не вистрілили, подарувавши Гітлеру все військове спорядження (на той час – третє за величиною у Європі), він дозволив нам жити, поки не довоює, у так званому Протектораті Чехії та Моравії. У списку народів, які він вирішив ліквідувати, ми були далеко за євреями, росіянами, українцями та поляками, а впродовж війни нацисти задовольнилися винищенням чеських євреїв та розстрілом двадцяти-тридцяти тисяч представників чеських політичних та інтелектуальних еліт і учасників руху опору.

Фото: архів

Та чим менше чехи чинили опір нацистам упродовж війни, тим більше вони воювали, стріляли та мстили, коли війна закінчилась. Двадцять-тридцять тисяч переважно цивільних німців перебили та замордували до смерті. А три мільйони німців, які в 1938 році, на погляд чехів, чехів зрадили, було вигнано з Чехословаччини. Саме на підставі декретів Бенеша. Чеські німці були позбавлені чехословацького громадянства, велика частина з них потрапила до концентраційних таборів (тих, що залишилися після нацистів, або нових). А коли в рамках Потсдамського договору між переможцями був схвалений „трансфер" німців, чехи загнали їх до „скотинячих вагонів" і в 1945–46 роках відвезли до спустошеної Німеччини, де тоді панувала нужда і голод. Судетські німці, як ми почали називати їх в Чехії, щоб не звати „чехами", могли з собою взяти лише тридцять кілограмів речей на особу. Причому більшість цінностей у них була відібрана чехами.

Територія, населена чехами як народом, після вигнання німців збільшилась десь на третину, і на кожного чеха внаслідок „декретів Бенеша" припало по половині будинку або квартири та по декілька гектарів полів чи лісів. Щоправда, в 1948 році відбувся комуністичний переворот, який знову сплутав усі майнові справи, але й дотепер у „судетських" домах живе зо два мільйони чехів.

Німеччина вже кілька десятків років як підтвердила за допомогою міжнародних угод, що майно судетським німцям чехи повертати не мусять, суди, і європейські також, конфісковане майно не вимагають, а Чехія виграла всі процеси. Лісабонська угода не стосується справ минулого, тому і європейські суди на її підставі не можуть нічого повернути судетським німцям. Але нечиста совість, яку ми, чехи, досі маємо після цієї „крадіжки тисячоліття", іноді прокидається і може знадобитися. Як-от панові президенту Клаусу, який хоче процес ратифікації Лісабонської угоди щонайбільше ускладнити. Те, що ціла Європа зараз говорить про те, як ми все вкрали у судетських німців, а нині ще й хочемо, аби це здирство схвалив Європейський Союз, це і Клаусу, і більшості чехів байдуже. Ну що ж, стовідсоткова впевненість, що хати судетських німців залишаться у нас, цього вартує. Чи, може, ні?

Лубош Палата, редактор газети „Лідове новіни"

Іван Гвать:

„Поки що політика в Україні (де)формує народ“

Іван Гвать (1950) – словацький публіцист українського походження, один з кращих фахівців з проблем Української Греко-Католицької Церкви, української меншини Словаччини та Польщі. Автор багатьох аналітичних статей про русинів в СР та сучасну ситуацію в Україні.

„Філателістична поїздка“ до Італії у 1968 році несподівано перетворила його на емігранта. І. Гвать поступає у римський університет „Pontificia Universitas Urbaniana de propaganda Fide“. Згодом він вирішує переїхати до Мюнхену, де стає студентом філософії, східноєвропейської історії та слов'янської літератури (Ludwig-Maximilians-Universität). Саме тут він розпочинає свою багаторічну роботу в українській студії „Радіо Свобода“, яка опісля продовжується в Києві та Празі.

„Українському журналу“ він розповів про студентські роки, роботу на „Радіо Свобода“, про ейфорію під час політичних змін в Україні в 1991 та 2004 роках та про власне бачення „іншого світу“ в Україні тощо.

Іван Гвать з травня ц.р. співпрацює з „Радіо Свобода“ як кореспондент рубрики „Точка зору“. Живе в селі Ряшів, що біля Бардієва.

Іване, якщо пригадати „твій“ 1968-й, було в тебе більше страху чи відваги, коли виїжджав на Захід?

Чесно кажучи, не було ні страху, ні відваги. Я їхав до Риму як турист, відвідати архиєпископа скитальців Івана Бучка, з яким я рік раніше налагодив листування, щоб, окрім іншого, поповнювати свою філателістичну колекцію ватиканськими поштовими марками, листівками. Щоправда, й досі не можу пояснити собі, чому я взяв у поїздку свідоцтво про атестат зрілості. Може, у моїй підсвідомості було закладено щось таке, що мало свідчити про „забудькуватість“ стосовно мого повернення? Не знаю. Водночас мушу сказати, що в перші дні мого перебування в Римі я запопадливо купував різні сувеніри, щоб привезти їх моїм сестрам, братам і батькам. Чекали вони на „сувенір“ – на мої перші відвідини, повних двадцять два роки.

А те, що ти поступив у римський університет, було теж справою долі та випадковості, чи віддавна мріяв стати священиком?

У мене не було наміру залишатися в Італії. Правда й те, що я цікавився проблематикою греко-католицької та православної церков у Східній Словаччині, бо якоюсь мірою, ще підлітком, сам був жертвою цього конфлікту. Коли я опинився в Римі, в колегії св. Йосафата, я подумав, що це, може, дійсно мій шлях – стати священиком і поставився до цього доволі серйозно. Згодом збагнув, що це все-таки не мій шлях. Десь через три місяці після прибуття до Риму я через двоюрідного брата замовив братиславську газету „Pravda“. Мій однокласник і приятель з дитинства Іван Яцканин пересилав мені окремі номери газети „Kultúrny život“, „Literárne listy“, „Východoslovenské noviny“, в яких було чимало для мене цікавого. Це щось пояснює.

Готуючись щоранку до Богослужіння в каплиці, студенти, як правило, мали роздумувати над текстами Святого Письма. Я це також робив, прочитав уважно, мабуть, всю Біблію, але більше мене тягнуло до літератури, яка розвінчувала „аргументи“ марксизму-ленінізму щодо шкідливості релігії... Цю „інтригу“ я прагнув збагнути швидше ніж дозволяв тоді мій інтелект... Я помітив, що надто багато уваги присвячую світським питанням і це може заважати мені як майбутньому священику.

А як ти нині дивишся на проблему релігії, яка стає дедалі частіше платформою для політичних інтересів і забувається про її суть?

Релігійна свідомість у всьому світі протягом останніх десятків років знаходиться у глибокій кризі. (Може, від часу Другої світової війни, коли нацисти йшли захоплювати чужі території, нищити народи з викарбованим на шкіряному поясі гаслом Gott mit uns – „З нами Бог“, а може, ще раніше, коли один з ідеологів більшовизму В. Луначарський 1908 року писав про К. Маркса, що він продовжує справу пророків Старого Завіту: „Не може застигнути в догму остання велика релігія, подарована титаном-євреєм пролетаріату і людству“, – про яку „релігію“ мова – пояснювати не треба).

Те, що релігію дуже часто в двохтисячній історії людства використовували сильні світу цього, в тому числі й римські папи, для своїх інтересів – всім відомо. Але після кризи наступав якийсь ренесанс, якась метаноя, очищення та каяття. В наш час криза релігійної свідомості, схоже, справді драматична. Всюди наголошується, що релігія – це приватна справа кожної окремої людини і, на перший погляд, це правильно. Але уявімо собі ситуацію: окрема людина перестала плекати свій шматочок поля, свій сад. Все заросло бур'яном. Сусіди починають обурюватися, що насіння бур'яну і всяка зараза перекидається на їхні виплекані сади. Йдеться про совість, про порядок. Від того всі ми один від одного залежимо, щоб не деградувати, щоб не скочуватися до самопоїдання.

Релігія у своїх первісних проявах добре зафіксована в джерелах стародавніх єгиптян, зрештою – в єврейських джерелах, а відтак і в християнстві – це, грубо кажучи, ідеологія порядку і норм співжиття. Так, спочатку релігія освячувала порядок відношення між вищим і нижчим – між фараоном/жерцями та рабами. Для славетного Аристотеля це була об'єктивна істина. І щойно християнство скасувало цей „порядок“, оголосивши, що перед Богом усі рівні. Якщо буде зруйновано релігію, людство очікує швидкий занепад. Найновіша фінансова глобальна криза, богом якої був/є профіт – це, на мою думку, секулярне попередження, куди прямує людство, якщо не відродить етичні норми співжиття, підвалини яких заклали світові релігії.

Спілкувалася Івана Ґрешлик, Прага–Ряшів
Фото: Івана Ґрешлик

Повернімося ще трохи до твоєї емігрантської історії. Що було причиною того, що ти опинився у Німеччині?

Це був доволі складний період. Усвідомивши, що бути священиком – це не мій шлях, я міркував, що робити далі. Звісно, про ніяке повернення на батьківщину думок не виникало. Вимальовувався не зовсім чіткий план переїхати до Канади. Цілком непередбачувано, завдяки священикові, покійному о. Василю Турковиду, якого згадую з великою вдячністю, я опинився у Західній Німеччині. Він мав репутацію захисника „дисидентів" – студентів, що вирішили не продовжувати шлях до священства. Оплатив мені інтенсивний курс німецької мови і радив, як у чужині стати на власні ноги. Завдяки отриманому в Німеччині статусу політичного біженця, я отримав стипендію для продовження університетських студій.

А як у 70-х роках у мюнхенському університеті, де ти студіював, трактували східноєвропейську історію?

Це доволі складне запитання, бо надто широке. На лекціях і семінарах, котрі відвідував я, поняття Україна, якщо мова про давнішу історію, скажімо часів козаччини, фігурувала як суб'єкт історії, але цим питанням не присвячувалося якоїсь особливої уваги. Ось, для ілюстрації, як трактувалася Україна часів СРСР у тодішніх західнонімецьких (щоправда, не у всіх) ЗМІ: в середині 70-х років у Мілані український спортсмен Володимир Ященко здобув світовий рекорд у стрибках в висоту. Мюнхенська газета „Süddeutsche Zeitung", присвятивши цій події окрему статтю, „роз'яснювала", що спортсмен – то „советский-русский" (Sowietrusse), то українець (Ukrainer), то росіянин (Russe) – і це в одній і тій же статті.

Але ось інший парадокс. Досі зберігаю посвідчення студента Мюнхенського університету „Людвіг-Максиміліанеум". У графі „громадянство" мені, відповідно до моїх даних, записали: „українець ЧССР". Мюнхенські українські друзі тоді казали, що це унікум...

Що ти відчував, будучи за кордоном, коли дізнавався про арешти земляків зі Східної Словаччини, яких було покарано за їхню проукраїнську діяльність?

Про ці арешти я довідався значно пізніше. Це дало мені поштовх детальніше стежити за подіями на Пряшівщині та публікувати статті про деякі аспекти життя „моїх" українців у нью-йоркському журналі „Сучасність" і мюнхенській газеті „Християнський голос".

Чи були в тебе наміри повернутися після 1989-го на батьківщину?

Можу відкрито сказати, що у ні-

UNIVERSITÄT MÜNCHEN

Ausweiskarte

Herrn Iwan Hvat
Fräulein
geb. am 30. März 1950
in Resov
Staatsangeh. Ukrainer CSSR
Studienfach Philosophie

Der Rektor der Universität:

Eigenhändige Unterschrift des Inhabers

мецькому суспільстві я почував себе повністю інтегрованим, проте ніколи не сумнівався, що прийде час і я зможу побачити рідне село Ряшів, улюблений Пряшів тощо. В 1989 р. у Ряшеві в моїх батьків, сестер і братів побувала моя дружина Ліна. Привезла відеозапис. Це був для мене карнавал! А на початку 2003 року ми разом вирішили в Ряшеві звити наше гніздечко і тут собі, старіючись — живемо.

Як ти сприймав події, що відбулися в Україні в 1991-му та 2004-му?

Часи розвалу радянської імперії і зникнення мороку злочинної комуністичної системи – фундаментальна подія в моєму житті. Разом із дружиною ми тоді працювали на „Радіо Свобода" в Мюнхені й, річ ясна, з усім колективом української редакції РС уважно стежили за подіями, гарячково дискутували й готували передачі. Вже з кінця 80-х редакція почала отримувати незчисленну кількість листів від наших слухачів. Людей в Україні прорвало, вони не боялися писати про свої потаємні бажання, розповідати про пережите. Надсилали свої спогади, статті, пропозиції, про що нам слід би розповідати. Правда, було й чимало листів меркантильного змісту на кшталт: допоможіть роздобути такі-то запчастини до автомашини, ліки тощо. Надзвичайно багато листів було з проханням надіслати Біблію чи молитовник, чи взагалі книжки релігійного змісту. Хай це мені не буде приписано як самохвальство – особисто я переслав в Україну на початку 90-х кілька десятків пакуночків з релігійною літературою.

А за подіями 2004 року я вже стежив у рідному Ряшеві через незалежний 5-ий канал та завдяки інтернету. Обох нас охопила якась ейфорія, віра, що все кардинально міняється на краще. На жаль, не так сталось, як гадалось. Важким є шлях з болота комуністичного тоталітаризму, мороку безладу і національного приниження до порядку і самоповаги...

Якщо порівняти твою роботу в студіях „Радіо Свобода" в Мюнхені, Празі та Києві – в чому саме вони були відмінні?

У Києві це був час – перше півріччя 1993 року – розбудови корпункту „Радіо Свобода", пошуки відповідних співробітників. Деякою мірою це відбувалося також під час нашого з дружиною відрядження у 1995–98 роках. У Мюнхені робота йшла за відпрацьованою схемою. Звісно, найважче було роздобути свіжий матеріал про події в Україні. Щойно наприкінці 80-х років матеріали почали до нас „валити" лавиноподібно. Україна – це був для мене новий світ; інші люди, інакше спілкування, зокрема поза корпунктом. Люди, таке було моє враження, ще повністю не усвідомлювали собі, що совєтська епоха минула. Дратувало, коли продавщиці в магазинах зверталися до мене „мужчина", так, начебто я мав би виглядати інакше. Звернення „пан", схоже, дратувало їх, а „громадянін" уже було їм незручним. Безперечно, цікаво було спілкуватися з письменниками, політиками, що росли як гриби після дощу, які дуже й дуже радо відвідували корпункт „Свободи". Це тепер, з відстані часу, слухаючи декого з них на телебаченні, я розумію, що для них важливо було „засвітитися", чи як кажуть нині, „пропіаритися".

Протягом останніх років сенсаційно оприлюднюються списки колишніх агентів, співпрацівників держбезпеки в Словаччині, Чехії, Польщі й часто-густо йдеться про відомі особи. Як, на твою думку, потрібно працювати з такою делікатною архівною інформацією?

Працювати потрібно! У запитанні є вже частково й відповідь. Треба працювати делікатно, але й наполегливо. Зі словацької преси довідуюсь, скільки колишніх співробітників чехословацької комуністичної розвідки працюють на відповідальних державних посадах у Словаччині. Але в цьому напрямі, зокрема завдяки ЗМІ, багато робиться. На жаль, це не можна сказати про Україну. Інший світ.

Думаєш, що суспільство в Україні зуміло б адекватно реагувати на такого роду інформацію? Адже, наприклад, у Словаччині, яка є членом ЄС і нібито демократичною державою, ЗМІ повторно та відкрито повідомляють про минуле Штефана Гарабіна, яке нібито пов'язане з мафією, а всупереч тому він займав у державі посаду міністра справедливості й відтак став головою Верховного суду СР...

Суспільство також дозріває, українське й поготів! Воно здатне реагувати на несправедливість і лицемірство. На жаль, корупція присутня у вищих ешелонах влади, серед чиновників, серед суддів, міліції у приголомшливих масштабах. Це великою мірою придушує громадську активність відкрито боротися з несправедливістю. Сподіватися треба і на нове покоління журналістів із характером.

Чи має Україна, попри нестабільну суспільно-політичну ситуацію, шанси претендувати на членство в ЄС?

Шанси, майже як і надія, вмирають останніми. Все залежить від того, як Україна зі своїми трьома гілками влади усвідомить собі головний вектор своєї політики в ім'я інтере-

сів громадян. Цей вектор, зрозуміло, не може бути втіленням байки про лебедя, щуку і рака. На даний час кожного з нас, хто слідкує за українською політикою і бажає їй процвітання, огортає невимовний сум і біль. Колись славетний письменник Джордж Орвелл писав про часи сталінізму: „Історія вчить, що брехня часто служила їй краще ніж правда". Те, що має місце в політиці нинішньої України (весна-літо 2009р.), на жаль, дуже актуалізує спостереження Орвелла.

В СРСР була колективна власність і виявилось, що колективне – нічиє. Тому все розкрадалося. Так і з колективною відповідальністю українських парламентаріїв. Вона – нічия. Політика сучасного владного олімпу України характерна забреханістю і почуттям безкарності, бо колективна відповідальність помножена на відсутність людської порядності та ще й захищена імунітетом обернулася в безвідповідальність супроти громадян України.

Як на тебе, як в Україні працює механізм співжиття політики та громадян – політика формує народ чи навпаки?

Це важливе запитання, однак важко на нього відповісти кількома реченнями. Поки що політика в Україні (де)формує народ. Верховна Рада України впродовж останніх двох років, це навіть не парламент/„говорильня" в доброму розумінні слова, а демонстрація цинізму і байдужості до потреб суспільства і держави. В Україні, якщо мене не зраджує пам'ять, досі немає закону про обов'язкове йодування харчової солі. Це в країні, що відома в широкому світі під поняттям „Чорнобиль"! То чи не краще було б думати політикам над таким законом, схвалювати його, замість усіляких блокувань парламентської трибуни і примітивних, інфантильних сварок на тему „чия мама краща"? Народ України має велику терплячість, може навіть завелику...

Ще 2000 року ти опублікував в українській пресі цікаву статтю про феномен роздвоєння України між „західною індивідуальністю" та „східним пристосуванством". Як на тебе, в якій позиції Україна сьогодні?

Саме в такому стані. Страшні намагання зберегти владу у своїх руках або (знов) дійти до влади. Як писав автор визначної письмової пам'ятки України „Історії Русів" – „охота к чинам, паче же к жалованию" тоді перемагала і всі інші чесноти, і зобов'язання супроти рідних „гречкосіїв". Маючи на увазі нинішні прояви цього явища, можна вже говорити про патологію.

> Суспільство також дозріває, українське й поготів! Воно здатне реагувати на несправедливість і лицемірство. На жаль, корупція присутня у вищих ешелонах влади, серед чиновників, серед суддів, міліції у приголомшливих масштабах. Це великою мірою придушує громадську активність відкрито боротися з несправедливістю.

Якщо порівняти ставлення Польщі та Словаччини до України, в чому вони найбільше подібні?

Почну з разючої подібності. Обидві держави вміють обстоювати власні національні інтереси. Відтак і Польща, і Словаччина публічно висловлюють підтримку Україні на довгому шляху до членства в ЄС. Це ж зрозуміло. Обом державам йдеться про те, хоч вони цього й не афішують, щоб мати надійного партнера на східному кордоні і таким чином бути ще краще захищеним від тих, кого „умом не збагнути". На цьому, як на мене, одностайність між Польщею та Словаччиною закінчується і починаються відмінності. Польща давно вилікувалася від русофільства, чого не можна впевнено сказати про Словаччину, про окремі її політичні кола, незважаючи на події 1968 року.

Різницю в підходах показала газова криза на початку поточного року. Поляки жодним словом не обмовилися про те, що в цьому конфлікті, мовляв, могла б бути винною Україна. Словацькі політичні кола, починаючи від прем'єр-міністра і закінчуючи патентованим націоналістом Яном Слотом (голова Словацької Народної Партії), відповідальність за кризу, всупереч зовсім іншого змісту заявам представників Євросоюзу, поклали на Україну. У Словаччині Україну недолюблюють і важко зрозуміти, з яких причин. Щось ірраціональне, незбагненне, бо Україна чи українці словакам ніколи нічого поганого не вчинили. Незрозуміло, чому словацькі ЗМІ десять-п'ятнадцять років тому в знущальній манері писали про Україну, як про рай мафії, корупції і біди. Може, це прояви комплексу „малого" народу, про які свого часу, адресуючи чехам, писав Т. Г. Масарик?

Діяльність української меншини в Словаччині за останні роки очевидно стагнує.... Чи потрібно взагалі, аби давала вона про себе знати й словакам, а не лише тусувалася на „своїх" акціях?

Це дуже складна проблема, яка, звісно, має своє коріння. Передусім хочу наголосити, що українська громада Пряшівщини, її організація „Союз русинів-українців Словаччини" намагаються заявляти про себе словацьким співгромадянам, але це рідко увінчується успіхом, бо словацькі ЗМІ неохоче інформують про діяльність українців, натомість дуже радо пишуть і говорять про діяльність русинів. Гадаю, що пояснення цього явища – на поверхні. Треба мати на увазі й те, що в словацькому середовищі діяльність української меншини пов'язують з одіозною фігурою комуністичного минулого – з Василем Біляком. Начебто саме він „вигадав" українців у Словаччині й лише завдяки йому вони тут існували. Найкраще це продемонстрували події 1968 року. Під час окупації ЧССР деякі ревні словацькі патріоти в Пряшеві домагалися в місті скасувати назву вулиці ім. Тараса Шевченка. „Окупант" же він!

Словаки дуже мало знають про українців, як своїх співгромадян, так і про українців-сусідів на Сході.

Тут є „Arttu"

Варшавська Прага – район, який ще кілька років тому був „Б" частиною міста з непривабливим люмпен-пролетарським обличчям, дедалі більше стає Меккою митців. Саме тут шукають житла оффові театри, художники влаштовують свої майстерні і відкриваються нові галереї. Рік тому на Празі розпочала свою діяльність також галерея „Arttu" – перша у Польщі, яка спрямована на популяризацію українського мистецтва і польсько-український культурний обмін.

„Я відкрив ‚Arttu', бо завжди хотів мати галерею, – каже Павел Коженєвський, її власник. – Вона польсько-українська, бо я маю в Україні сім'ю і просто зацікавився українським мистецтвом, українським живописом". Однак головна ідея „Arttu" полягає не в тому, аби просто показувати твори більш чи менш відомих українських художників, але щоб конфронтувати їх з польськими митцями, а далі – з європейськими. Хоча різні країни і різні художні традиції народжують різні напрямки і школи, та раптом виявляється, що вони починають пронизувати і чудово доповнювати одна одну.

Варшава – Київ

Перша така конфронтація мала місце вже під час вернісажу, який ініціював діяльність галереї. Тоді Павел Коженєвський створив колективну виставку знаного польського художника Здіслава Майровського-Мейро і двох українських: Олександра Добродія та Геннадія Тищенка. Три значущі прізвища, три художні школи і три зовсім різні темпераменти. Картини Майра – це абстрактні, дуже експресивні кольорові композиції. Добродій вводив глядача в казково-пастельний світ, повний фантазійних створінь і персонажів. Тищенко презентував серію натюрморту, інспірованого школою голландських майстрів, але одночасно дуже сучасного за способом вираження. Після певного часу до цієї експозиції долучено декілька цілком унікальних графік львівського митця Ярослава Крамара. Це були твори, виконані техніками аквафорте, олівець, суха гілка, які дуже рідко можна зустріти на сучасному ринку мистецтва, оскільки вони вимагають великої точності й ще більшого терпіння.

Наприкінці минулого року „Arttu" взяла участь у мистецькому ярмарку „Art Kyiv". І хоча це була не найважливіша мистецька подія в Україні, однак для молодої польської галереї вона мала велике значення. „Я хотів виставити наші картини, – каже Коженєвський, – бо розумів, що саме там треба показуватися і здобувати той ринок". Зрештою, в останній день фестивалю з'явився клієнт, який купив сім праць Г. Тищенка. Київ полюбив також польських художників. Коженєвському вдалося продати там вісім праць Мейро і вже має замовлення на наступні.

Автор: Павел Коженевський

Відтак були чергові виставки українців у Варшаві. Влітку було організовано дуже коротку, але важливу експозицію з нагоди Дня Конституції України під назвою „Україна мальована". Вона зібрала чотири важливі постаті. Крім знаних уже варшав'янам Олександра Добродія й Геннадія Тищенка, там були картини Марії Тертичної та Оксани Войцеховської. На початку вересня відбувся вернісаж українських митців, який став частиною масштабніших заходів. У ратуші варшавського району Прага–Північ народилася ідея польсько-української співпраці на рівні не столиць, а саме їхніх районів. Проект називається „Мистецтво нас єднає". У „Arttu" презентовано семеро митців. Отже, були такі відомі, як Анатолій Марченко чи Микола Євтушенко, але були також молоді художники, для яких варшавська виставка відкрила вікно у світ. Між картинами виставлено кераміку Геннадія Фісуна зі Східної України, інспіровану до-індустріальним українським мистецтвом. Він знаний також зі своїх успішних спроб відтворення скіфського орнаменту.

Незабаром відбудеться візит у відповідь в Києві, тобто розгорнуться виставки польського сучасного живопису, який репрезентуватимуть Яцек Буковський та п'ять художників, свого часу пов'язаних з його майстерню.

Дорога до Європи

Однак захоплення Україною не обмежує поля діяльності „Arttu" лише двома країнами. Павлу Коженєвському вдалося нав'язати співпрацю з французьким художником Аланом П'єром Персіко (Alain Pierre Persico), власником галереї

й ательє, розташованих у самому центрі Парижа. Там же організовано виставку праць Майровського-Мейро, а в „Arttu" виставлялися абстракції Персіко. У липні цього року відбулася виставка картин з „Arttu" у Ворсведе, неподалік Бремена – престижному місці, де знаходиться безліч галерей і яке дуже відоме в мистецькому середовищі Європи. Сталося це зовсім випадково. Просто один з київських митців попросив Павла Коженєвського допомогти перевезти картини до Німеччини. Коженєвський допоміг і побачив, що цього художника зустріли з великою пошаною, що він там дуже популярний. На знак подяки за подаровану місцевому замку картину на подвір'ї цього замку організували великий фуршет з джазовим оркестром. „Я почав дзвонити знайомим і кричати: так, це діється насправді!" – згадує Коженєвський. Таким чином у житті галереї „Arttu" з'явився один із найзнаменитіших сучасних українських художників Анатолій Марченко, а в житті Анатолія Марченка – галерея „Arttu". Практичний вимір цього збігу обставин став відчутним дуже скоро. Коженєвському запропонували підготувати експозицію у „Kunstcentrum in Alte Molkerai" – галереї, яка знаходиться у будинку старого молочного заводу, на тисячі квадратних метрів, на різних рівнях. Упродовж місяця треба було зібрати сто картин і цих сто (якщо бути точним, то сто одна) картин польських і українських художників висіли там шість тижнів. Виставка мала великий розголос. У рецензіях говорилося, що це одна з найцікавіших виставок у тому місті за останні роки. Після неї Павел Коженєвський отримав пропозицію організувати ще дві наступні.

Мистецтво як бізнес

В „Arttu" завжди з'являються нові ідеї. Зараз галерея працює над польсько-українським конкурсом, присвяченим Євро–2012, „Дві країни – одна команда". Це не проста справа, оскільки до цього проекту слід включити Польське об'єднання футболу (Polski Związek Piłki Nożnej), тобто досить бюрократичну інституцію. Але є надія, що через два роки відбудеться цікавий конкурс з не менш цікавими нагородами та перспективою здобуття клієнтів на картини як польських, так і українських художників.

Arttu є також членом організації „Warsaw Destination Alliance", яка об'єднує передусім найбільш престижні варшавські готелі і діє з метою рекламувати Варшаву як мету подорожі. Галерея бере участь у акціях „Ніч музеїв" і „Нічна зона мистецтва", тобто заходах, які мають заохочувати варшав'ян відвідувати цікаві й амбітні місця навіть серед ночі. Зрештою, тут підхід до мистецтва значно відрізняється від того, до чого традиційно звикли любителі. Декілька місяців тому підготували „модель зростання ринку живопису". Вона повинна була переконати людей, що твори мистецтва варто купувати не лише (хоча перш за все) з естетичних міркувань, але й також тому, що вони можуть бути добрим розміщенням капіталу. Це увінчалося успіхом під час розмов з „Deutsche Bank", який закупив декілька картин. „Ми змогли показати, що ми професіонали – каже Антоні Рощук, директор галереї, – що ми говоримо про бізнес, а не про те, що картини гарні, бо жовті..." Зараз для клієнтів „Deutsche Bank" відкрито дуже цікаву і новаторську програму ArTtuClub.com, у рамках якої їм пропонуються консультацій і поради, добір творів до місця, оправу, замовлення у митців за конкретними потребами, і навіть прокат для офісів. Плануються також клубні зустрічі з популярно-освітньою програмою про сучасне мистецтво.

Автор: Олександр Добродій

Не менш цікаво виглядають майбутні ідеї „Arttu". Саме у співпраці з Адрю Зарре, власником галереї у Нью-Йорку, в листопаді відбудеться вернісаж маловідомих фотографій Майкла Джексона з його візиту до Варшави 1997 року. Тривають переговори, щоб ця виставка в набагато більшому обсязі переїхала до Києва...

Анна Коженьовська-Бігун,
Варшава

Мартін Мейстржік:

„Ми були частиною сценарію і його жертвою“

Мартін Мейстржік (30.5.1962), 1986–1991 рр. – студент Театрального факультету Академії мистецтв у Празі; 1987 р. – співзасновник чеського студентського журналу „Кав'ярня“ (Kavárna Art Forum-Forum AMU); у листопаді 1989-го – співголова загальнодержавного страйкового комітету студентів ВУЗ-ів; 1990–91 рр. – уповноважений федеральним урядом Чехословаччини у справі конфіскації майна колишнього Соціалістичного союзу молоді; 2002–2008 рр. – член Сенату, верхньої палати чеського парламенту. Сьогодні Мейстржік є співробітником чеського Інституту досліджень тоталітарних режимів. Кілька років тому цей колишній учасник чехословацького Студентського руху, один із ватажків оксамитової революції, а згодом сенатор чеського парламенту, зізнався УЖу, що чим більше років минає від подій 1989 року, тим більше в нього сумнівів, чи революція була насправді спонтанною і некерованою комуністами та їхньою службою безпеки. Наступна розмова підтверджує, що сумніви в нього змінилися впевненістю.

Коли з відстані 20 років дивитесь на події 1989 року, чи і надалі у вас є сумніви в тому, що все було таке чисте і спонтанне, що процесом не керували структури комуністичної держави?

Коли я озираюсь на ті події – згадується ейфорія, гордість, надія, радість. Минуло 20 років, радість залишилася. Хоча люди про неї забувають. Приїжджав папа римський, люди могли відвідати мессу, слідкувати за його візитом по телебаченню і радіо... Або: сьогодні захочу, зберусь і поїду до Відня. Це чудові речі, наші діти можуть подорожувати і вчитися за кордоном. Це дійсно велика радість, але є і один великий сум, бо через 20 років людина бачить, що те, про що ми думали, що цим керуємо, те, що ми довірили колишнім дисидентам, Вацлаву Гавелу і його друзям – себе не виправдало. Комуністи всім керували і надалі керують. Може в якийсь момент розвиток пішов не по сценарію – завдяки студентам, але скоро їм вдалось все повернути на підготовлену колію. Думаю, що до сьогодні все розвивається за їхнім сценарієм.

Вацлав Гавел був складовою частиною сценарію, чи його жертвою?

Водночас. Він був частиною сценарію і жертвою, але так було з нами всіма. Вацлав Гавел пожертвував собою, але його ніхто до цього не змушував. Якби я був на його місці, я сказав би – ні, я на це не йду. Він був незаплямованим, він не співпрацював з режимом, воював з ним – і відразу мав стати складовою плану, з яким внутрішньо не міг погодитись, але пожертвував собою – заради нас. Вважаю, це було неправильно, він мав відмовитись.

Можете пояснити, що саме маєте на увазі? У держбезпеки був сценарій проведення перевороту в країні, „омолодження“ еліти? Чи, коли 17 листопада дійшло до великої демонстрації студентів проти режиму і до побиття учасників, актори і студенти відповіли страйком, держбезпека скористалася переворотом і вирішила, що буде керувати країною через свій вплив на економіку та кращі „стартові позиції“ на початку приватизації?

Вони до того готувалися щонайменше два роки, це вже доведені історичні факти. Керівники держбезпеки, певна частина комуністичної верхівки усвідомлювали, що коли СРСР не дасть собі сам з собою ради, вони будуть змушені піти зі сцени, що Че-

Спілкувався Богдан Копчак, Прага
Фото: Богдан Копчак

хословаччину чекає трансформація. Частиною плану мусило бути те, що відбудеться здача влади, але не буде жодних покарань. Ми, студенти, вимагали розшукати і конфіскувати їхні рахунки, конфіскувати майно... Дещо в цьому напрямку здійснилось. Я був уповноважений урядом у справі конфіскації майна чехословацького Соціалістичного союзу молоді (ССМ), я займався прямо ЦК ССМ, але через кілька місяців я пішов з посади, бо бачив, що відсутня політична воля і зникають мільярди крон. У такій ситуації я сказав, що не братиму в цьому участі. Це я мав на увазі, згадуючи Гавела.

Небажання вирішити ситуацію радикально відбилось і на нашій судовій системі, в судочинстві залишились судді – колишні комуністи, котрі і до сьогодні вирішують, окрім інших, і справи, пов'язані з минулим режимом. Цим зумовлені і їхні вироки. Подібних нюансів можна знайти масу.

Якщо колишня еліта в 1989 році передбачала, що втратить тодішню форму влади, то чи можна назвати якусь особу, яка всім керувала, чи це був якийсь комітет однодумців-змовників?

Ще якихось 15 років тому я не припускав теорії про змову. В цьому я погоджувався з Петром Пітгартом (колишній чеський прем'єр, сьогодні замголови Сенату – прим. ред.) і Вацлавом Гавелом. Але через 15 років я дійшов іншого висновку. Концепт, який комуністам підходив, існував, був ними підготовлений. В ньому було прописано, як має відбутися трансформація. І цей концепт здійснився. І це не означає, що Вацлав Гавел десь зустрівся з Мілоушом Якешом (генсек ЦК КПЧ) або з Василем Могоритою (голова ЦК ССМ) і вони про все домовилися. Це робилося по-іншому, це дипломатія. Людина, яка була учасником гри, не мусила собі усвідомлювати, що є її учасником. Я переконаний, що історія підтвердить мої слова. На Вацлава Гавела і Громадський форум (революційний політичний рух) деякі представники старих структур намагалися впливати, щоб вивести їх на позиції, які для них не були вигідними. Згадаймо обрання Гавела президентом в грудні 1989-го (він присягав на вірність соціалістичній державі), склад федерального парламенту в кінці 1989 року.

„Багато хто нам, провідникам студентів 1989 року, закидав і закидає, що революцію ми не довели до кінця. Нібито ми зрадили. Але ми не могли зробити того, чого всі бажали. Так як і всі інші, ми повірили новим, демократично обраним елітам. Сліпо і некритично ми вірили Вацлаву Гавелу, президенту цієї країни, так само сліпо і некритично ми в 90-х роках вірили Вацлаву Клаусу, прем'єр-міністру цієї країни".

20 років тому Чехословаччина змарнувала свій шанс? Чи питання комуністичного минулого вже перестає бути актуальним?

Погляньмо на сьогоднішній чеський парламент, на присутність в ньому чеської компартії (у нижній палаті посідає третє місце). Замість заборони, вони отримали шанс, а результат? Нереформована марксистська, сталінська партія. Яка, до того ж, цим ще й пишається... Я переконаний, що Європа реально не буде об'єднаною, доки не вирішить питання комуністичного минулого. Захід це не може повністю залишити на Сходові. Ми одна Європа і це наша спільна травма.

Тема:

неготові

1989. Відчуття неминучого

Ще в середині 1980-их мало хто повірив би, що Радянському Союзу залишається проіснувати лише кілька років. Однак у 1989 році в комуністичній системі щось зламалося, і шляху назад вже не було. Все насправді почалося 1985-го, коли Першим секретарем КПРС стає Михайло Горбачов. Незабаром світ дізнається про „перестройку", „гласность" і починає вірити, що Союз міняється. Боротьба старого з новим загострюється. У квітні 1986 року насправді „гласності" ще немає, але Чорнобиль вже уособлює один з тих поворотних моментів, які змінюють реальність у СРСР. Тим часом влада ініціює другий НЕП. Миттєво виникають кооперативи нового типу і саме в них розпочинає свою кар'єру дехто з майбутніх російських мільярдерів. У 1988 році за наказом Горбачова із заслання повертається до Москви академік Андрій Сахаров. „Імперія зла" явно прямує до краху.

Вже у 1988 році виразно відчувається, що ситуація змінюється діаметрально. „Послання" влади викликають неприхований скепсис у все ширших груп населення. Молодь масово одягається в джинси і слухає на вже легальних концертах рок-групи „Кіно", „Nautilius pompilius", DDT, „Акваріум". Суспільні та політичні переміни стають невід'ємною частиною російської рок-культури.

У тому ж 1988-ому виявилося, що СРСР – це гігантський „холодильник", в якому лише на обмежений час заморожено етнонаціональні процеси. Тієї миті, коли вибухнув перший неприхований національний конфлікт на терені Союзу, стало зрозуміло, що „радянський народ", проголошений наприкінці 1970-их Леонідом Брежнєвим спільнотою нового типу, – чиста фікція. Нагірний Карабах, населений переважно вірменами, належав до Азербайджанської СРСР. Місцеві мешканці та вірменська влада прагнули використати вітер перемін і замінити статус території. Хоча центральна влада усвідомлювала небезпеку, все-таки виявилася неготовою до радикальних змін. На схилку СРСР таких територій зі спірним статусом (свого часу його визначили більшовики в рамках давньоримського імперського девізу „розділяй та владарюй") стало занадто багато. Влада в Москві говорила „ні", але її позиція слабшала – люди брали справи у власні руки. Пролилася перша кров, але це була лише прелюдія.

У 1989-ому створено групу „Меморіал", яка займалася визначенням місць сталінських репресій та вшануванням пам'яті їх жертв. Спершу партія ініціативу не схвалює, але „Меморіал" має тисячі прихильників, і Горбачов погоджується на його діяльність.

„Скільки в Афгані коштує смерть?" – запитував у пісні лідер DDT Юрій Шевчук. Під кінець 1980-х стало очевидним, що навіть для Радянського Союзу вона коштує забагато. Вивід радянських військ з Афганістану завершився 15 лютого 1989 року. Майже десятирічна війна закінчилася. Мирний договір підписали ще 1988-го, але мало хто вірив, що СРСР виведе всі підрозділи. Програна кампанія для багатьох стала радянським В'єтнамом, а афганський синдром – предметом гарячих дискусій. Жертви – понад 15 тис. вбитих (30 тис., на думку західних дослідників) та понад 35 тис. поранених (10 тис. з них залишаться інвалідами). Неформальним гімном афганців (так називають учасників цієї війни) стала пісня Олександра Розенбаума „Чорний тюльпан". Хто б міг тоді подумати, що через двадцять років війну в Афганістані вестиме НАТО.

Реанімація неможлива

У 1989-ому мешканці СРСР „відкривають" для себе дива екстрасенсорики. Гіпнотизери – Алан Чумак (колишній журналіст) та Анатолій Кашпіровський (професійний психотерапевт). Їхні сеанси оглядає вся країна. Екстрасенси стають справжніми зірками. Скептики називають цю парочку „Чувак і Кашмаровський". Чумак загадковими рухами заряджає креми і воду, а народ ставить перед телевізорами баночки та фотографії. Кашпіровський веде сеанси масового гіпнозу. І, як кажуть злосливці, „ще більше занурює країну в транс". В кожному разі, вилікувати СРСР їм не вдається.

В країні тим часом відбуваються вибори до з'їзду народних депутатів. До цього часу виборчий процес у СРСР запрограмований у деталях, на одне місце – одне прізвище. Цього разу на одне місце претендують кілька кандидатів. Йде справжня боротьба. Наприклад, Борису Єльцину вдається так змобілізувати електорат, що його кандидатуру висуває кілька організацій. Своїх людей висувають письменники, художники, вчені. У списку від Академії Наук, однак, немає академіка

Текст: Петро Андрусечко, Познань
Фото: Д. Клочко

Весна 1991. Площа Ленінського Комсомолу (нині – Європейська), Київ

Андрія Сахарова. Але в результаті повторних виборів він пройде до цього першого автентичного радянського парламенту і одразу розпочне гостру боротьбу. Сахаров засудить радянську інтервенцію до Афганістану і говоритиме про злочинний характер війни.

З'їзду не вдається проголосувати жодної пропозиції опозиційних депутатів. Тоді відбувається нечувана річ: незважаючи на тиск більшості, опозиціонери закладають власну фракцію, так звану Міжрегіональну, до якої входить 150 депутатів. Серед голів – Єльцин та Сахаров. Так формується перша легальна опозиція в СРСР. Попри те, що вони в меншості, їхні основні заклики і гасла – багатопартійність, відміна цензури, приватна власність, ліквідація прописки (свобода переміщення). Головна мета – відміна 6 статті Конституції, яка утверджує монополію Компартії. Можна лише уявити, як намучився Горбачов під час засідань з'їзду, відбираючи голоси та вимикаючи опозиціонерам мікрофони, насамперед Сахарову. Люди, затамувавши подих, оглядають телетрансляції засідань з'їзду.

„Хоч важко в це повірити, але в той час у Москві зосереджувалася чи не вся свобода, або, використаю це скомпрометоване слово, демократія. Москва була водночас і центром імперії, і центром її повалення. Саме в Москві, як ніде, відчувалося, що система справді неминуче йде до кінця. Їхні мітинги завжди збирали від 100 до 300 тисяч людей, а стільки самвидаву та альтернативи ти б не побачив більше ніде у світі. І за це Москву не можна було не любити".

Юрій Андрухович

Доходить до того, що під час виборів на посаду голови Президії Верховної Ради СРСР свою кандидатуру висуває нікому не відомий депутат Олександр Оболенський. Скласти конкуренцію Горбачову – це справжній шок. Мотивуючи своє рішення, Оболенський каже: „Я не дурний і прекрасно розумію, що шансів у боротьбі з Михайлом Сергійовичем у мене жодних. Я хочу, щоб у нашій історії, в нашій з вами практиці виник прецедент виборів. Нехай це й не зовсім альтернативна основа, але це вибори". Рішення Оболенського захищають інші депутати. Зокрема, Анатолій Собчак, який підкреслює, що кожен має право висувати свою кандидатуру. В 1991 році він стане мером Петербурга, а в його команді з'являться Анатолій Чубайс та Володимир Путін. Захист Оболенського безуспішний. Поставивши питання на голосування, депутати позбавляють його права балотуватися. В результаті у виборчому бюлетені лише одне прізвище – Михайло Горбачов.

Безперечно, тактика і стратегія номенклатури переконують опозицію та її прихильників, що змінити один

Осінь 1992 Мітинг на Майдані Незалежності, Київ

фасад – замало. Потрібні глибокі зміни всієї системи. Коли до порядку денного не вдається навіть включити питання про 6 статтю, лідери вирішують піднімати народ. Це час, коли гасло „подолати монополію партії" виводить на вулиці тисячі демонстрантів. Єльцин та Сахаров висловлюють підтримку опозиції в Прибалтиці.

Розмороження „національного холодильника"

„Хоч важко в це повірити, але в той час у Москві зосереджувалася чи не вся свобода, або, використаю це скомпрометоване слово, демократія. Москва була водночас і центром імперії, і центром її повалення. Саме в Москві, як ніде, відчувалося, що система справді неминуче йде до кінця. Їхні мітинги завжди збирали від 100 до 300 тисяч людей, а стільки самвидаву та альтернативи ти б не побачив більше ніде у світі. І за це Москву не можна було не любити". Так напише Юрій Андрухович у „Таємниці" про період 1989–1991 рр. – час навчання на Вищих літературних курсах при Літературному Інституті ім. О. М. Горького в Москві, столиці „нерушимого Союзу".

Тактика і стратегія номенклатури переконують опозицію та її прихильників, що змінити один фасад — замало. Потрібні глибокі зміни всієї системи. Коли до порядку денного не вдається навіть включити питання про 6 статтю, лідери вирішують піднімати народ. Це час, коли гасло „подолати монополію партії" виводить на вулиці тисячі демонстрантів.

У 1988 році на мапі багатонаціональної країни загорілася лише одна червона лампочка – Нагірний Карабах. Проте буквально через рік так званих „гарячих точок" стало набагато більше.

У квітні 1989-го у Тбілісі вже кілька днів триває мітинг перед Будинком Уряду. Прийшло близько 10 тисяч прихильників незалежності країни. Серед лідерів – Мераб Костава та Звіад Гамсахурдіа. Місцева міліція не виявляє бажання втихомирювати демонстрантів, до акції підключають військові відділи Закавказького військового округу та сили Міністерства внутрішніх справ. В хід йдуть бронетранспортери. За технікою крокують солдати з газовими гранатами. Люди мліють і опиняються під ногами натовпу. Солдати пускають у справу не лише палиці, але й саперні лопатки. Результат страшний: гине 19 людей, переважно жінки. Сотні поранених. Це викликає не лише громадський шок, але й політичну кризу в Москві. Горбачов „умиває руки". Надалі дистанціювання від подібних конфліктів стане його візитною карткою. Похорон жертв тбіліської розправи перетворюється

на демонстрацію, а антирадянські настрої в Грузії стають сильнішими, ніж у Прибалтиці.

У Ферганській долині відбувається конфлікт між узбеками та турками-месхетинцями, який завершується погромами. Гинуть десятки людей, утворюються табори біженців. Сутички доходять до Казахстану. Дуже швидко хвиля насильства розливається Північним та Південним Кавказом.

Ці трагічні події стають аргументом як для прихильників збереження СРСР, так і для противників. Як покаже час, розпад СРСР, незважаючи на його розмах та складність, загалом відбудеться без масштабних конфліктів, хоча „гарячі точки" світитимуться на мапі колишніх радянських республік до сьогодні.

„Перемін ми чекаємо, перемін!"

Знаменита пісня групи „Кіно" стала своєрідним гімном молоді часів перебудови, втіливши в словах жагу радикальних і докорінних перетворень. Люди прагнуть реальних змін, а не декларованої перебудови.

Страйкують шахтарі. Серед економічних вимог лунають й політичні, як, наприклад, ліквідація монополії КПРС.

В економічному плані СРСР вже банкрут. Криза зачіпає навіть столицю – в Москві вводять картки на цукор. Хіба що в одні руки, на відміну від провінції, москвичі можуть купити в два рази більше – 2 кг. Порожні магазинні полиці, в дефіциті мило та зубний порошок. Черги стають невід'ємним атрибутом цих часів. Творення запасів межує з мистецтвом.

Порожнину, яка утворилася після розвалу планової економіки, поступово заповнює приватна ініціатива. По телебаченню запускають перші реклами кооперативів. Це лише початок великих змін. Але не завжди тих, про які мріяли ідеалісти часів „перестройки" та „гласності". Надходить час дикого і брутального капіталізму.

В тому ж 1989-ому відбувається ще одна подія, значущість якої мало хто з пересічних громадян усвідомлював. Виникає найважливіший елемент державного капіталізму сучасної Росії: Віктор Чорномирдін перетворює Міністерство газової промисловості в державний концерн „Газпром".

1989 рік – це лише початок. У 1991-ому розпадається СРСР, і Росія стає його офіційним спадкоємцем. Щоправда, буквально через кілька років Російська Федерація змінить курс: у 1993-му Єльцин розстріляє парламент, а Кремль відстоюватиме територіальну цілісність у Чечні. До влади прийде Володимир Путін, і сьогоднішня апатична Росія нічим не нагадуватиме ту, двадцятилітньої давнини. І все ж Радянська Росія періоду 1989–1991 років завжди асоціюватиметься з перебудовою, свободою та демократією. А згадуваний лідер DDT і двадцять років потому відстоюватиме демократичні права та свободи у нелегальних „маршах незгідних". Щоправда, один з небагатьох зі старої російської рок-гвардії.

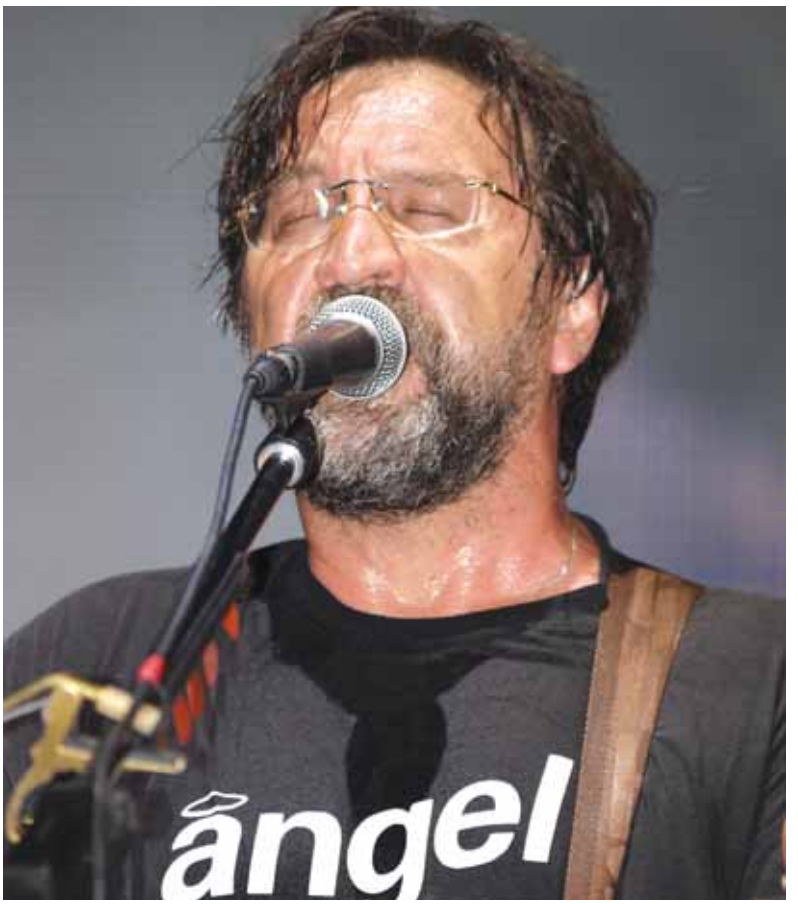

Лідер DDT Юрій Шевчук

У 1988 році виразно відчувається, що ситуація змінюється діаметрально. Молодь масово одягається в джинси і слухає на вже легальних концертах рок-групи „Кіно", „Nautilius pompilius", DDT, „Акваріум". Суспільні та політичні переміни стають невід'ємною частиною російської рок-культури. Двадцять років потому DDT далі відстоюватиме демократичні права та свободи у нелегальних „маршах незгідних". Щоправда, як один з небагатьох зі старої російської рок-гвардії.

При підготовці матеріалу були використані архівні кіноматеріали з фільмів „Намедни" (1988 та 1989 рік) і „Свобода по-русски".

Виявилося, що треба було робити те і те

Зараз є тенденція говорити, що тоді всі були самостійники, але це не так. Тоді і я вважав, що соціалізм можна реформувати, що системі можна надати людське обличчя. Я вірив, що можна реформувати й Радянський Союз. Чимало речей тоді здавалися нездійсненними. Наприклад, що українська мова стане єдиною державною, що приймуть національну символіку. Тоді це виглядало нездійсненною мрією. Проте ситуація швидко розвивалася. Я хочу підкреслити: на той час „Рух" об'єднував дуже різні сили. Це було досить широке об'єднання, де були й комуністи-реформатори, й антикомуністи.

Москва завжди намагалася зберегти в Україні консервативне керівництво. Тут, взагалі, атмосфера була складною, дихалося важче ніж навіть у Москві. Один приклад за всі, „Історію України-Руси" Михайла Грушевського можна було знайти в московських бібліотеках у вільному доступі. А в Україні вона знаходилася у спецхрані. Звичайно, на початковому етапі перебудови ми дуже прискіпливо придивлялися, що відбувається в Москві, і посилалися на демократизацію (чи точніше лібералізацію), яка там розпочалася. А Горбачов тим часом тримав в Україні консерватора Щербицького. Однак це не означає, що в Україні нічого не змінювалося. Адже коли Щербицького зняли, „Рух" уже проводив Установчий з'їзд. А до цього був рік, упродовж якого „Рух" створювався. В 1988 році вже чимало різних організацій вважали, що потрібно створювати широке об'єднання.

На початку йшлося про надання реальної суверенності Українській РСР, саме РСР, і перетворення її на рівноправного партнера з Росією. Думали і про те, що можна здійснити глибоке реформування соціалізму. Значна частина людей вважала саме так.

А потім розпочалася радикалізація. Вже навесні 1990 року Велика Рада „Руху" приймає рішення, що треба прямувати до незалежності. Цей курс затвердили восени 1990 року. Більш того, на других зборах прийняли рішення, що комуністи не можуть бути членами „Руху".

А в Комуністичній партії, як відомо, існували різні течії. Зокрема, демплатформа, як і у всесоюзній Компартії, але вона була відносно слабкою. Проте еволюція тієї частини керівництва Компартії України, яка уособлювала націонал-комунізм (той же Леонід Кравчук), відбувалася поступово. І дебати з „Рухом", і зміни, і спільне голосування комуністів з рухівцями, коли приймалася Декларація про державний суверенітет України влітку 1990-го, – всі ці кроки були дуже поступовими. Але вони сильно впливали на позицію тих в КПУ, хто думав. А на місцях чимало комуністів розуміли необхідність реформування.

В Україні не вдалося створити інтерфронт з російськомовного населення, як у Естонії чи Латвії. Тобто позиція „Руху" була дуже гнучкою від початку. Намагалися охопити національні меншини, випускали спеціальні звернення до росіян, євреїв, кримських татар. Тому уникнули вбивання клину між титульною нацією та російськомовним населенням, як наприклад, у Латвії та Естонії. Україні вдалося уникнути міжнаціональних конфліктів, які відбувалися на Кавказі, в Молдові і Прибалтиці. Це величезний плюс. Тактика полягала в інкорпорації представників національних меншин до „Руху". Але подальша діяльність „Руху" впродовж наступних десяти років показала, що „Руху" не вдалося здобути серйозну підтримку на Півдні та на Сході країни. Думаю, це стало однією з причин його занепаду.

Була спроба у 1990–1991 роках укласти союз між рухівцями та шахтарським рухом на Сході країни, адже шахтарі, зрештою, виступили за незалежність України. І це один з важливих чинників, який призвів до незалежності України. Однак у подальшому націонал-демократам не вдалося закріпити цей союз.

Весна 1990, Київ

Події 1991 року виявилися в певному сенсі незавершеною революцією, тому створення невеликих партій і навіть перетворення самого „Руху" на партію, можливо, дійсно було передчасним.

У 1990 році „Рух", який створив Демократичний блок, набрав одну четверту мандатів. Вибори 1998 року – рухівці набрали вісім відсотків по всій Україні (під керівництвом В'ячеслава Чорновола). Перетворившись на партію, „Рух" почав втрачати свій вплив. Не прийнято казати, але я вважаю, що Чорновіл, який зіграв величезну роль у здобутті незалежності, прийшовши до керівництва „Руху" наприкінці 1992 – на початку 1993 року, не зміг стати справжнім організатором. Ми про це не говоримо, згадуємо лише про його заслуги перед Україною, проте при ньому „Рух" почав втрачати позиції.

Пізніше створили об'єднання „Нова Україна", (мало би об'єднати всі демократичні сили). Потім на базі „Нової України" виникла Народно-демократична партія, яка перетворилася на партію влади, на жаль. Потім з'явилося об'єднання „Наша Україна". У 2002–2004 роках їй вдалося зробити те, чого не зміг здійснити „Рух" – вийти за межі націонал-демократичного ареалу підтримки, за межі Заходу та Центру України, понести ідею на Схід та на Південь. Це було дійсно радикальним проривом. „Наша Україна" могла перетворитися на потужну правоцентристську партію, але вона, на жаль, повторила помилку „Руху".

Після провалу путчу ситуація кардинально змінилася: Комуністичної партії формально немає, а структури залишилися. І так звана „партія влади" – теж цікавий феномен. „Рух" не зміг протистояти цьому. Мабуть, якщо ми порівняємо з Польщею, там була державність, тому ідеологічна диференціація пішла швидше. А в Україні виникла дилема: Кравчук очолює нову державу – нам слід його підтримати чи йти в опозицію? Виявилося, що треба було робити і те, і те. Але це було дуже важко. Це дилема, в якій існував „Рух" протягом дев'яностих років.

Закордонна політика Польщі: цілі і очікування

Польська закордонна політика народилася у вересні 1989 р. Всупереч тому, що говорилося про дипломатичні ініціативи в комуністичні часи, найточніше означення дипломатії ПНР – це інституція для підтримки ініціатив Радянського Союзу. Як рівень самостійності, так і суверенність дипломатичних представництв були, на думку Москви, такими незначними, що радше деморалізували, ніж виховували закордонну службу. А передовсім позбавляли польську владу будь-якої свободи у формуванні концепцій та побудові стратегії закордонної політики.

Показовим прикладом був повний занепад стосунків не лише дипломатичних, але навіть консульських із сусідніми країнами. Відсутність прикордонних пунктів і неможливість будь-яких контактів з численними польськими громадами на сході – це лише один із прикладів. Відверта підтримка націоналістичних публікацій чи фільмів на кшталт „Сержанта Каленя", а з іншого боку – блокада будь-яких спроб дискусії чи порозуміння – так виглядала радянська модель польсько-українських стосунків.

Закордонну політику не провадив, власне кажучи, й еміграційний уряд. З 50-их років XX ст. єдиною можливістю розбудови польської політичної думки у міжнародній сфері були еміграційні часописи. Передовсім це паризька „Культура" Єжи Гердойця. Це там закладалися підвалини політики, яку міг втілювати уряд після відновлення Польщею суверенності у статусі міжнародного суб'єкта в 1989 році. Природно, в еміграції зосереджувалися лише на певних питаннях закордонної політики (особливо східної). Не могла еміграція передбачити також масштабу і темпу політичних змін в Європі та в світі, що настали внаслідок польського „круглого столу" і падіння берлінської стіни. В часи „Солідарності" з'явилися також вітчизняні осередки політичної думки: часописи „Obóz", „ABC", „Nowa Koalicja" чи семінар „Польща в Європі". Однак вони не мали достатнього потенціалу, щоби створити нові принципи закордонної політики. Тому уряд Тадеуша Мазовецького та міністра закордонних справ Кшиштофа Скубішевського з вересня 1989 року став перед завданням визначення стратегії, тактики і побудови професійної дипломатичної служби „з нуля".

Варто згадати, що уряд Мазовецького працював у вкрай важких умовах. Всередині країни залишалися без змін структури силових відомств, контрольовані колишньою ПОРП, президентом зі значними повноваженнями був генерал Ярузельський. Зовні, натомість, і надалі існували організації радянського домінування – Варшавський договір і Рада економічної взаємодопомоги. І врешті, значна частина нової політичної еліти пам'ятала про досвід воєнного стану 1981 року і побоювалася зміни курсу в Москві і, відповідно, – зворотності змін, які принесли в Польщу незалежність і демократія. Тому перший етап закордонної політики 1989–1990 рр. був спрямований на захист незалежності і підтвердження кордонів, а також міжнародних договорів, найсуттєвіших для існування держави.

Двоколійність східної політики

Сучасні критики закидають Скубішевському надмірну обережність, нерішучість. Однак це радше прояв неісторичного мислення, яке не бере до уваги тодішні реалії. Бо з перспективи сьогодення можна також визнати, що деякі починання тієї команди були відважними, мали революційний характер.

Особливо слід відзначити концепцію т.зв. двоколійності східної політики. Вона ніколи формально не була описана. Але з травня 1990 року становила один з ключових елементів політичної стратегії уряду. Усвідомлюючи глибину процесів розпаду, які відбувалися в СРСР, польський уряд вирішив, підтримуючи по можливості якнайкращі стосунки з Кремлем, нав'язати і частково сформувати контакти з сусідами: Литвою, Україною, Білоруссю та Російською Федерацією. У випадку Литви (після перемоги на виборах „Саюдіса" та проголошення в березні 1990-го незалежності) це було менше, ніж очікувалося у Вільнюсі, де хотіли повного офіційного й дипломатичного визнання. Але у випадку решти країн крок Польщі виглядав майже революційно. Перший візит міністра Скубішевського до Москви, Києва і Мінська восени 1990-го мав на меті підписання декларації про добросусідство. По-суті, ці документи були цілком банальними. Однак вони підкреслювали статус міжнародного суб'єкта кожної з республік. І, зрозуміло, викликали глибоке незадоволення радянської компартії. Глибоке настільки, що тогочасна влада Білорусі підписати декларацію не наважилася. Це вдалося лише в Москві і в Києві.

Закріплення кордонів, підтримка здобуття незалежності та ліквідація інструментів несуверенності

Можна стверджувати, що впродовж першого року незалежної

Текст: Єжи Марек Новаковський, радник у справах східної політики канцелярії президента Л. Валенси, заступник держсекретаря у канцелярії прем'єр-міністра Є.Бузка, Варшава
Фото: архів Богуміли Бердиховської

Польська делегація під час Установчого з'їзду Народного Руху України за перебудову, 8-10 вересня 1989 р.

закордонної політики тогочасний польський уряд ставив перед собою три цілі: найважливішим було закріплення кордонів, де йшлося передовсім про міжнародне підтвердження кордону з Німеччиною, зважаючи на початок процесу її об'єднання. Частиною цього процесу було також підтвердження Варшавою лінії нашого східного кордону через побоювання (прямо сформульованих Литвою, дещо обтічніше – Україною та Білоруссю), що Польща претендуватиме на Львів, Вільно чи Гродно. Це підтвердження було особливо суттєвим у світлі реалізації другої цілі – підтримки процесу здобуття незалежності союзними республіками СРСР, вираженням чого стала політика двоколійності. Від середини 1990 року польська дипломатія почала працювати над досягненням третьої мети, яку можна назвати ліквідацією інструментів несуверенності, тобто демонтаж структур Варшавського блоку і РЕВ. Для реалізації цієї мети була створена Вишеградська група – консультаційна структура Польщі, Чехословаччини та Угорщини.

Розвиток цих процесів прискорився після президентських виборів 1990 року і перемоги Леха Валенси. Влада Польщі в результаті цих виборів зосередилася в руках табору демократичної опозиції. А Валенса під час виборчої кампанії чітко озвучив постулат „прискорення", куди входив також вивід Радянської армії з території Польщі. Спроби проведення Горбачовим політики сили, ознаменовані кривавими подіями у Тбілісі і Баку, а також атаками на телецентр у Вільнюсі та МВС у Ризі закінчилися невдачами. Процес розвалу системи влади в СРСР прогресував. А Польща після подолання нафтової блокади (припинення поставок збіглося з виборчою перемогою Валенси) знаходилася в очевидно вигідному становищі. Вдалося також розпочати політичний діалог з оточенням Бориса Єльцина, який крок за кроком виборював політичну суб'єктність Російської Федерації. На порозі епохального 1991 року Польща очікувала повільного і контрольованого розпаду СРСР, а також повільного зміцнення своєї позиції на Заході. В уряді й оточенні Валенси почалися дискусії про необхідність участі в НАТО. Тому запропонована Москвою „антисоюзна" клаузула за умов розпуску Варшавського блоку або регулювання умов виходу військ була визнана неможливою для прийняття.

Багаторічна програма реалізована за рік

Водночас поляки остерігалися занадто „дражнити" СРСР, а на Старій площі (резиденція КПРС) навіть робилися відчайдушні спроби врятувати державу від розвалу. Представники Польщі чули зокрема про „необхідність розділити відповідальність за Україну". В Литві і Білорусі політичні діячі робили спроби створення „польської республіки в рамках СРСР", куди входило Вільно і Гродно, промосковські діячі у Білорусі згадували про повернення Друскінінкаю, який згідно з пактом Молотова-Ріббентропа відійшов до Білоруської РСР і тому подібне. Успішно підігрівалися конфлікти в Придністров'ї, на Кавказі (Нагірний Карабах) і в Середній Азії, де дійшло до кривавих сутичок у Ферганській Долині. Мабуть небезпідставно (бо фактичного підтвердження ми не маємо) в усіх цих подіях підозрюють всемогутню руку КДБ. Польща, з одного боку, була занадто слабкою, щоб йти на відкриту конфронтацію з Кремлем, а з іншого – побоювалася розгортання т.зв. югославського сценарію,

тобто громадянської війни і масової навали до Польщі біженців.

Перша половина 1991 року принесла драматичне зростання напруження на сході, але водночас несподівано наблизила реалізацію політичних цілей, які ставила перед собою Польща. Були розпущені Варшавський блок і РЕВ. Перемога Бориса Єльцина на президентських виборах створила конкурентний Кремлю осередок влади, а серпневий путч Янаєва і його блискавична поразка підтвердили незворотність процесу розпаду СРСР. Польща була в числі країн, які першими визнали незалежність України, Литви, країн Кавказу. Було також підписано Угоду 2+4, що гарантувала об'єднання Німеччини і міжнародне визнання польських західних кордонів. На велике здивування польської політичної еліти, політичні цілі, які ми вважали важкою і багаторічною програмою, були реалізовані впродовж одного року.

Важкі розмови

У 1992 рік Польща вступала з демократично вибраним парламентом, оточена новими сусідами, дещо ошелешена темпом змін. Політичні еліти визначили для себе нову стратегічну ціль: закріплення позиції Польщі на Заході, що в перекладі на мову практичної політики означало отримання членства в НАТО і Європейському Союзі. Це означало також відвернення Польщі від Сходу, бо на проведення однаково активної політики в обох напрямках як сил, так і засобів не вистачало. Крок за кроком будувалася також правова інфраструктура наших стосунків із сусідами, державами Європи. З середини 1992 року основні зусилля польської політики спрямовувалися на Вашингтон і Брюссель. Декларації про зацікавлення Україною чи Литвою не мали практичного підтвердження у вигляді інвестицій чи спільних ініціатив. Більше того, виявилося, що з новими сусідами на Сході ми розпочали важкі розмови. Коли йшлося про незалежність, ми були згідними, коли ж дійшло до подробиць, почалися важкі переговори, символом яких стали спори про статус польської меншини в Литві і про цвинтари у Львові та Перемишлі. До того ж, не вдалося налагодити справжній діалог з Росією. Неприйняття ідеї Єльцина про те, щоб спільно з Валенсою організувати новий антикомуністичний Нюрнберг спершу охолодило, а згодом, після подання польської аплікації до НАТО, цілком заморозило взаємини з Росією. Тоді як Польща була надзвичайно бажаним партнером для демократичних кіл, що боролися за владу в Україні чи Білорусі, всі політичні зусилля Варшави були спрямовані на Захід.

У 1992 році польські політичні еліти визначили для себе нову стратегічну ціль: закріплення позиції Польщі на Заході. Це означало також відвернення Польщі від Сходу. Виявилося, що з новими сусідами на Сході ми розпочали важкі розмови. Коли йшлося про незалежність, ми були згідними, коли ж дійшло до подробиць, почалися важкі переговори, символом яких стали спори про статус польської меншини в Литві і про цвинтари у Львові та Перемишлі.

Наступні роки польської політики – це дипломатична підтримка України і Литви, не підтримана, однак, розбудовою інфраструктури, прикладом чого може бути дискусія про неіснуючий нафтопровід „Броди-Плоцьк" чи енергетичний міст з Литвою. Контакти на рівні громадянського суспільства і регулярні пропозиції підтримки для демократичних інституцій також опинилися в занедбаному стані. Польща крок за кроком наближалася до НАТО і Європейського Союзу, водночас збільшуючи дистанцію зі східними сусідами. Наші очікування, що Білорусь і Україна попрямують подібним до польського шляхом, виявилися – під час правління Леоніда Кучми, а особливо Олександра Лукашенка – намарними. Символом поразки тогочасної польської східної політики стало запровадження віз для сусідів зі сходу. Мрія про те, щоб варшавський Стадіон Десятиріччя став Західним Берліном зламу сторіч розвіялася, як дим.

Залишилось знову повернутися до сходу

Після досягнення історичної мети, якою стало входження до НАТО (1998) і Європейського Союзу (2004) закордонна політика Польщі опинилася в ситуації, коли стало важко визначитися з чіткими і зрозумілими стратегічними цілями. Очевидні прагнення до того, щоб наші східні сусіди опинилися в західних структурах щойно починає втілюватися у формі Східного Партнерства. До того ж, ентузіазм у питанні розширення Євросоюзу суттєво ослаб. Країни-члени наразі не є готовими до подолання чергового рубікону, а партнери зі сходу не полегшують їм цього завдання. Готовність Києва, а тим більше Мінська чи Кишинева до членства в Європейському Союзі є далекою від норми. А досвід приймання членів „у кредит" (Болгарія і Румунія) не можна назвати таким, що заохочує. Своєю чергою, небажання еліт України конфронтувати зі значною частиною громадян стосовно вступу в НАТО спричинило втрату шансу, відкладення цього питання, можливо, на роки. Метою Польщі після 2004 року є бажання зайняти місце серед країн, які творять політику в Європі. Однак це важке, можливо, навіть нездійсненне завдання через позицію прифронтової, прикордонної країни ЄС. Це доводить приклад Німеччини, значення якої в Європі значно зросло не внаслідок об'єднання Німеччини, а після розширення ЄС і НАТО на схід. Отож, для досягнення своєї мети Варшава змушена знову повернутися до сходу, підтримуючи розширення ЄС і НАТО. Це буде ще важче, ніж підтримка розпаду СРСР. Але досвід початку дев'яностих показує, що в політиці нашого регіону ризик себе виправдовує.

Текст: Богдан Копчак, Прага | Фото: Павел Горжейші

Вацлавська площа, Прага – перед листопадом 1989

Чехословаччина–1989: чого ми тоді не знали

До революції, як і до того, що відбувалося після неї, ми не були готовими. Ані ми, ані наші батьки і сусіди. Але неготовими виявилися також наші дисиденти, які роками не лише терпляче чекали, а й боролися, як могли, із тоталітарною системою. Практично до останньої миті вони не усвідомлювали, що режиму залишилися лічені дні, і згодом не знали, з чого розпочинати відбудову держави, на чому наполягати і на які компроміси йти.

Чеське телебачення щодня показує скорочений варіант вечірніх вістей двадцятирічної давнини. Те, що тоді подавалося головними подіями дня країни і за кордоном, нині викликає жах і посмішку водночас. Тоді ми цього „не бачили", не розуміли – так, як сьогодні, забувши про ті часи з їхньою пропагандою, не можемо зрозуміти, на чому тримаються режими Куби чи Північної Кореї.

Все змінилось 17 листопада 1989 року. Студентському походу вдалося пройти Прагою майже до самого центру, де його зупинила поліція. Неподалік Національного театру поліція демонстрантів розігнала, але цього разу значно жорстокішим і кривавішим способом, ніж у попередні рази. Перегнули палицю. Першими відреагували актори празьких драмтеатрів, які, розповівши глядачам про те, що сталося, оголосили страйк. До акторів приєднались празькі вузи, невдовзі і позапразькі, а ще згодом – робочі колективи та цілі заводи. Режим серпа, молота та дружби з СРСР, який в Чехословаччині панував з грудня 1948-го, дрижав, але все ще не здавав своїх позицій. У другій половині листопада почала поширюватися інформація, що на вулицях можуть з'явитися танки. Загроза репресій йшла від держбезпеки, заідеологізованої армії, але і від „залізного

Міністр фінансів Вацлав Клаус і прем'єр-міністр першого некомуністичного уряду, комуніст Маріан Чалфа

кулака пролетаріату" – напіввійськової Народної міліції, загони якої існували при кожному великому заводі і були повністю озброєними. До того ж, у Чехословаччині „тимчасово" (з 1968 року) перебувала Центральна група радянських військ.

Днем перемоги стало 27 листопада, день генерального страйку, коли площі всіх чеських і словацьких міст заповнились людьми, і комуністам стало зрозуміло, що настав час здачі влади новій політичній еліті. Революція завершилась 29 грудня, коли президентом став колишній дисидент Вацлав Гавел.

Небезпечні компроміси з колишніми ворогами

Саме в той перехідний час, час величезної ейфорії, під гаслом „Ми не будемо такими, як вони", виникли компроміси, які з роками почали набирати все чорніших обрисів і з якими до сьогодні велика частина суспільства не може змиритися. Чим іншим, як не неадекватним компромісом, можна назвати те, що прем'єр-міністром першого некомуністичного уряду країни став Маріан Чалфа, колишній амбітний комуніст, який до революції працював в апараті уряду? Чим пояснити те, що в грудні 1989-го головний символ Оксамитової революції, дисидент і політв'язень Вацлав Гавел, поспішно стаючи президентом, дозволив, аби його одноголосно обрали депутати-комуністи і присягав на вірність соціалістичній державі з її соціалістичною конституцією?

В тому революційному 1989 році нікому навіть не спало б на думку, що Вацлав Клаус, який насміхається над дисидентами, згодом стане домінантною фігурою політики, батьком трансформації економіки, яку – через кілька років – назвуть крадіжкою серед білого дня. Він буде прем'єром кількох правих урядів (1990–1997), які займались клієнтелізмом і не проводили потрібних реформ. І на завершення, у 2003 році Клаус стане другим чеським президентом – за вирішальної підтримки чеських нереформованих комуністів, а у 2008-ому його переоберуть на наступних 5 років. Сьогоднішній президент Чехії вже може і забув про 1992 рік, коли він, ведучи переговори, нічого не зробив для того, аби федеративна Чехословаччина зупинила свій розпад, і не дав ходу референдуму, який, більш ніж правдоподібно, показав би небажання обох народів ділити Чехословаччину.

А Гавел?

Але великої ініціативи в цьому плані не виявив і президент Гавел. Навпаки, все частіше звучать думки, що президент підживлював напруження між чехами і словаками, бо в 1991–92 рр. зрозумів, що кар'єру президента він зможе продовжити лише в самостійній Чехії. Так стверджує, наприклад, політолог Зденек Зборжіл.

„Вацлав Гавел належав до тих політиків, котрі були неготовими до складності і болючості чехо-словацьких відносин, але водночас він належав до тих, котрі цей недолік швидко наздогнали, і потім робив все для того, щоб – коли народи вирішили, що мусять розійтись – не розійшлися з образою. Донині, на жаль, більшість чеських політиків не зрозуміла, чому стосунки в минулому були складними. Вони не розуміли словаків, які для чехів були лише молодшими братами, що мали ще підрости, аби зрівнятись з чехами. Коли чеські політики з такими уявленнями йшли на переговори про майбутню форму федерації – це не могло закінчитись добре", – пояснює і захищає „великого політика" Вацлава Гавела Петр Пітгарт – колишній дисидент, згодом голова чеського уряду, голова верхньої палати парламенту і сьогодні сенатор.

Різні дива, як нам стає зрозуміло сьогодні, творились у революційні тижні і в словацькій частині федерації: в грудні 1989-го головою словацького уряду (підпорядкованого федеральному урядові в Празі), став Мілан Чіч, який був з дореволюційного 1988-го міністром юстиції Словацької соціалістичної республіки. А колишній обласний секретар партії Рудолф Шустер став через ніч демократом – і головою словацького парламенту. Згодом уже нікого не здивує, коли він стане другим президентом Словаччини. На початку 1990 року міністром внутрішніх справ Словаччини стає нікому не відомий Владімір Мечіар. Згодом він подбає про те, щоб з реєстрів держбезпеки зникли сторінки протоколів, які засвідчують, що він був секретним співпрацівником комуністичної служби безпеки. З червня 1990-го до жовтня 1998-го він тричі ставав прем'єром Словаччини і його авторитарна і популістська політика спричинилася до того, що словаків довго не хотіли бачити ані в НАТО, ані в ЄС.

Секретна домовленість

Навіть 20 років не вистачило історикам, щоб довести або повністю відкинути підозру, що саме в „ті дні", в листопаді-грудні 1989-го між Гавелом і комуністами відбулася секретна домовленість про те, що за мирний перехід влади в нові руки і отримання посади президента, нова влада залишить комуністичну верхівку в спокої. За винятком кіль-

Текст: Богдан Копчак, Прага
Фото: архів, Мартін Столленверк

Історія цієї знимки і плакату з „рижим" Вацлавом Гавелом є частиною історії революції 1989 року. Чеський фотограф Павел Горжейші стверджує, що виникла вона у п'ятницю 8-го грудня 1989 р. в Празі, незабаром після того як Гавела було номіновано на посаду президента Чехословаччини. Автором фотографії є швейцарський фотограф Мартін Столленверк, якому, разом з Горжейшієм, пощастило попасти в координаційний центр Громадянського форуму в Празі на фотосеанс разом зі штабами американських телекомпаній CNN, CBS та ABC.

Того самого вечора Горжейшіму вдалось проявити кольорову плівку і знайти в Празі друкарню, де були люди охочі до „партизанської акції": миттєво відкласти всю роботу і взятись за тиражування плагату швидкістю тисяча штук в годину.

Пригадаймо – в грудні 1989 президентом Чехословаччини був Густав Гусак, а лице колишнього політв'язня Гавела, який лише сім місяців тому відбув восьмимісячний строк ув'язнення, народ практично не знав. Тому можливість поширення кольорових плакатів по всій країні була для революціонерів надзвичайно важливою.

Друкарську машину запустили не відрегульовану, і вона почала випускати сотні плакатів Гавела із рижим волоссям. Під час роботи кольори виправили, але плакати із „рижим" Гавелом вирішили не викидати, а все ж таки розповсюдити.

Перші грузовики виїхали з празької друкарні ще вночі в напрямку Східної Словаччини. Саме туди попав бракований тираж. В інші кути країни вже завезли плагати зі світлим волосся. Оскільки в той час в більшості людей було лише чорно-біле телебачення, на сході країни ще довго думали, що Гавел рижий.

Тієї дивовижної ночі з 8-го на 9-е грудня 1989 було підпільно і безплатно надруковано понад 200 000 великих кольорових плакатів. А через три тижні Вацлав Гавел став президентом Чехословаччини

кох осіб, чехословацькі комуністи перед судом не стали, майно їм не конфіскували. В колишніх членів комуністичного апарату всіх рівнів і у колишніх офіцерів держбезпеки пенсія вища ніж у їхніх жертв. Меншої або більшої публічної ганьби дочекались десятки тисяч співпрацівників служби безпеки, яких до співпраці держбезпека змусила своїми брудними методами, але в Чехії навіть двох десятиліть не вистачило, щоб опублікувати списки працівників держбезпеки, які тримали країну в страху. Повторні спроби поквитатися з минулим були, але дуже часто процес гальмувала повільна машина юстиції. І не дивно, бо суддів після революції залишили тих самих, не прогнали навіть тих, які підписували вироки захисникам прав людини. І до сьогодні значна частина суддів має за собою комуністичне минуле.

Текст: Богдан Копчак, Прага
Фото: Павел Горжейші

Вацлавська площа у дні революції

Про секретну домовленість Гавела, лідера революційного руху Громадянський форум, з комуністами говорять, наприклад, історик Їржі Сук, а також один із лідерів революції в Словаччині Ян Будай. „Громадянський форум на цих переговорах представляв Вацлав Гавел, а Комуністичну партію Чехословаччини (прем'єр) Маріан Чалфа", – стверджує Будай, який готує до річниці книгу. „Він мусить пояснити, чому тоді зробив речі, які сам вважав настільки сумнівними, що назавжди мали залишитися в секреті. Пояснень він уникає", – додав він.

Однак Будай теж фігура неоднозначна: в Словаччині він став обличчям революції, щодня виступав на мітингах, але нікому завчасно не повідомив, що комуністична служба безпеки його „зламала". Ян Будай твердить, що ніколи нікого не здав, але скандал невдовзі після революції зупинив його політичний політ.

„Я лякаюсь таких конспіративних теорій. Такий тип думання веде людей до алібізму, і не тільки при оцінці минулого, але і в погляді на майбутнє. Люди говорять: та воно завжди все якось по-іншому, а ми навіть не дізнаємось правди, тому не будемо в це пхати свого носа, воно вже все деінде вирішилось. Це параноя, думати, що історія відбувається приховано, не на людях", – опонує теорії змови інший революційний лідер Петр Пітгарт.

Тієї атмосфери вже нема

У жовтні цього року екс-президент Гавел зустрівся з журналістами, аби через 20 років згадати події 1989-го. Аби запахло цими зимовими вечорами, вдягнув він навіть ті самі джинси і светр, як і двадцять років тому. Згадував початок нової епохи, говорив про демократію, але атмосфера зустрічі вже була не тією. „Ми напевно зробили багато помилок. Але ще більшим помилкам нам вдалось запобігти", – натякнув Гавел, так і не уточнивши: хто і які помилки?

„Гавел не дуже-то й розслабився", – зауважила з приводу зустрічі Гавела з журналістами Гана Марванова, колишня дисидентка, яку в березні 1989-го комуністичний режим засудив за антисоціалістичну діяльність до десяти місяців ув'язнення. Марванова, яка брала участь в революції і згодом роками була депутатом, натякнула на те, що Гавел до сьогодні не все розповів, і навіть, як не дивно, не написав жодної книги спогадів про революцію.

Іноді виникає враження, що колишні дисиденти, котрих зміни 1989-го вивели у велику політику, „зациклились" самі на собі, не можуть пробачити давніх образ, не можуть змиритися з фактом, що розпад революційного руху, виникнення партій і поява амбітних політиків, які переконували своїм ораторством, а не тим, що „історія доведе, що вони праві" – все це було неочікуваним, але природнім процесом. І цим можна пояснити, чому для молодої генерації справи 20-літньої давнини викликають такий самий „інтерес", як і події Другої чи Першої світових воєн.

„Молодь сьогодні історія не цікавить. Спочатку це було для мене джерелом суму – як дисидент, я впродовж двадцяти років свого життя працював редактором, ми перекладали, писали книги про минуле, і – наївно – думали, що коли буде знято всі заборони і бар'єри, люди накинуться на літературу про минуле", – сумно зізнається Пітгарт, книги спогадів якого під назвою „Вісімдесят дев'ятий" продалось лише кілька сотень примірників.

Текст: Міхал Бицько, Міжлабірці | Фото: Павел Горжейші, архів

„Ніжна революція“ чи гра в „піжмурки“?

Людина, яка сподівається позитивних змін, буває зазвичай необережною і наївною. Я також належав до таких людей. Ми знали, що падають „залізні завіси“, але ми не розуміли суті та намірів їхнього нищення. Ми навіть не спитали самі себе, як це можливо, що так легко, лише з кількох ударів кийками, падає одна з найсильніших систем світу?

Ключі, солодкі гасла „Ми не такі, як вони!“, „Саме так!“, „Зробіть коридор!“, чемність – все, як з підручника. Справа йшла прекрасно, „як по маслу“, сказали б у народі. Співак Гофман обіцяв нам любов, політик Шустер, перетворившись із атеїста на віруючого комуніста, втримав себе при владі, прийнявши „каяття Св. Магдалини“, соціалістичний міністр юстиції Чіч розумно й мовчки спостерігав за цим „походом“ пішаків на фіктивне майбутнє, соціалістична зірка Ґотт співав із емігрантським бардом Крилом (або навпаки?), довголітній комуніст Адамец тонкосльозо засудив диктатуру, до якої сам належав, а Гавел рафіновано, в ролі „жертви“ вчепився за ниті, насновані невідомою силою, що витягли його на найвищий пост, і вчився вербальному та „моторичному“ виступу для адекватності своїй новій функції. І збулося.

Політика не змінила бозна-як своє обличчя, змінився лише колір, прийшла нова суспільна формація, звана „демократією“, а спільнота в цьому всьому орієнтувалася, як риба на суші. Вибухали автомашини, людей викрадали, зникали і знову з'являлися документи на столі одного з непогрішимих, небанкові суб'єкти падали, крали й грабували, багатьох арештовували і звільняли, у всіх було море провин, але „хто без вини?“... Зупинити „прогрес“ вже було неможливо. Прокинулись навіть десятиліттями заспані русини. Почалося їхнє відродження, яке вилилося в етнобізнес етнолегіонерів, диригованих якимось квазі-русином з іншого континенту з об'ємним досьє агента держбезпеки. Все мало точний хід, який і повинен бути, аби огорнути народ фіктивною візією майбутнього добра, однак – „багато слів, а діла мало“.

Етномитці в іншій рамі

Культура? Виросли нові інквізитори, що під час твердої влади з братерською підтримкою безчестили Шагала, Малевича та інших „представників загниваючого капіталізму“, а тепер витягли батіг на соцреалізм, з якого самі й вийшли і, по-суті, його так і не перевершили. Культура та мистецтво почали „рулити“ та сміливо змінювати орієнтацію на Захід, копіюючи візуальні форми кількадесятирічної давнини. Геппенінг, перформанс, інсталяції, акції а-ля Кейдж, Капров, Воргол, Раушенберг... Це з одного боку. А з другого – домашньої закваски постмодернізм без чіткої, але на вигляд відчутної генетичної основи. Якщо „революція“, то „революція“!

„Оксамитна“ революція нам дала свободу, аби нас оксамитно-маніпулят ивно дурили ЗМІ, аби ми вірили, ніби правдою є все, що показують по телебаченню, а мистецтвом – усе, що продукує комерція, і що це цілком нормально, коли політик базікає те, що хоче чути спільнота, а робить протилежне.

Новітній „футуризм“ ненадовго ліквідує весь етномодернізм, аби через кілька років на аукціонах його вже величали перлиною мистецтва другої половини XX століття. Раптом етномитець Бенка почав продаватися за сотні тисяч, і нікому не заважає, що він власноруч підписав присвяту одній з високих посадових осіб фашистської держави, а згодом був визнаний комуністами народним художником. Засуджена якимось куратором-інквізитором „пастушка корів“ Марія Медвецька – авторка першої соціалістичної купюри вартістю десять крон – невдовзі стала однією з комерційно найуспішніших мисткинь аукціонних будинків Словаччини (мабуть, аби таким чином нагадати скоробагаткам їхнє пролетарське походження). Дзеркало минулого – лише в іншій рамі. Очевидно, все на цьому світі вже колись було, і те, що коїться тепер, тільки повторюється в іншому темпі та іншому забарвленні.

Солідний „ренесанс“ русинів

„Людська комедія“! А як по-іншому назвати, коли „пробуджений“ русин починає вірити у своє етруське коріння (за допомогою „методології“ та „когнітивної селф-терапії“: „етрус – ето Рус-ин“). Коли йому ближча Болгарська імперія, ніж Київська Русь, тому що він подібний до білих хорватів (а де живуть чорні?), його діалект майже ідентичний зі словацькою мовою і не має нічого спільного

Текст: Міхал Бицько, Міжлабірці
Фото: Павел Горжейші, архів

з українською. Легіонери Культурного союзу українських трудящих, випускники театрального мистецтва університетів в Україні та інші раптом знайшли „норму" кодифікованої русинської мови, з історії якої вже видаються й наукові ступені.

І ніхто не переймається тим, що ніякої історії кодифікованої мови немає, але кому яке діло, як я варю гречані вареники? Лише б смакували! Матеріально збіднілий СРУСР (Союз русинів-українців Словацької Республіки – прим. перекл.) вже не може бути таким щедрим, як за соціалізму, тому „вірні рідній партії та народу" повідомляють про перехід до „Русинської оброди", щоб позиціонуватися то як „Микола", то як „Мікі", лишень аби „капнуло"! А воно таки „капає"! Новий образ реформованого русина набуває ознак, які йому передає один з „будителів", батько дітей, що не вміють ані слова сказати на русинському діалекті, який попри це, де лише може, проголошує вульгарні „етнографічні" одкровення, орієнтовані на саморекламу за всяку ціну, достоту як у фільмі „Інші світи" („Iné svety", 2006).

Під ялинку новий уряд!

То пусте, що в будь-якому сюжеті про русинів у цього діяча мусить фігурувати алкоголь, головне те, що ціла корчма меланхолійно аж летаргічно за 50 грам вихваляє його як великого русина... А те, що його численне потомство не вміє по-русинськи? Тим ніхто не переймається. Так само, як і фактом, що дана особа не втримала своє патологічне відхилення від чемності та поваги навіть над могилою одного з найкращих живописців русинського етносу та своїм показовим „перформансом" дозволила собі вилити пиво з відпитої вже пляшки на могилу митця. Жест, який у деталях нагадував, як тварина мітить територію. Зневага, шаленство, комплекс, аспіративний синдром чи незнання елементарної культури й брак пошани до покійних?

Той самий „будитель" русинів (знову в присутності алкоголю) присутній у кінодокументі, де „автентичного симптому" русинів (читай: пияцтва) не уникнув навіть шановний православний священик, котрий в одній зі сцен посвячує гостей корчми з алкоголем на столах. Ну і що? Якщо інші посвячували знаряддя вбивства, то чому він не може хоча б це? Чи не так? Навіть якщо його паства прямує асимілятивним шляхом чимдалі від автентичності, але це його навряд чи турбує. Глузування з русинського етносу очевидно прекрасно пасує іншим – тим, хто цілком поважно інтегрований у акції „ренесансу" русинів, і хто б у випадку, якби його власний етнос було виставлено на посміх, міг би скаржитися до європейських структур на образу гідності, честі й т.п.

Русин? На ньому можна дерево колоти! Тішиться, що він в „тєліку" і шлюс! У нас же демократія! Свобода, яку нам дала „оксамитна" революція, аби нас оксамитно-маніпулятивно дурили ЗМІ, аби ми вірили, ніби правдою є все, що показують по телебаченню, а мистецтвом – усе, що продукує комерція, і що це цілком нормально, коли політик базікає те, що хоче чути спільнота, а робить протилежне.

А, може, це лише кошмар?

Якщо так, то, прошу, якнайшвидше розбудіть мене, будь ласка!

Дякую.

Українське покоління оксамитової революції

Двадцятиріччя, яке минуло з часу падіння комуністичного режиму у Центральній Європі, дало нове покоління, світобачення якого побудоване на ідеалах свободи.

Український „вісімдесят дев'ятий" починає свій відлік у січні 1990-го, бо саме тоді з'явилась українська відповідь на повалення комуністичних режимів у сусідніх країнах Центральної Європи. Прихильники української демократичної ідеї висловили свою позицію, створивши живий ланцюг з Києва до Львова. Цей, висловлюючись сучасною термінологією, флеш-моб ознаменував позицію мешканців УРСР щодо подальшого політичного курсу України. Потім були мітинги у різних регіонах, а восени найдієвіший крок – студентське голодування в центрі Києва. „Революція на граніті" – таку назву отримав цей ненасильницький студентський протест, акцентуючи на тому, що у своїй суті це була революція, здійснена групкою натхненників, які створили міф про українське покоління оксамитової революції.

„Не варто говорити про ціле покоління оксамитової революції в Україні. Це швидше феномен групки активістів, конкретних людей, що творили громадські організації, яким вдалося запалити більшу масу людей", – згадує лідер „Революції на граніті" Олесь Доній. Тоді – студент історичного факультету Київського Національного Університету ім.Т.Шевченка, а нині народний депутат України від фракції „Народна самооборона". „Ми, коли починали боротьбу за незалежність у вісімдесятих, не сподівались на таке швидке здолання радянського режиму. Ми готувались до довготривалої боротьби, до виключень з університетів, відсидки. Значною мірою, пощастило нам з часом, бо якби не перебудова, яку оголосив Горбачов, не економічні проблеми Радянського Союзу й розвал комуністичних режимів у Європі, цілком можливо, що й нас би перемололо, як свого часу шістдесятників. Це був найсприятливіший час для нашої активності. Насправді ж на це наклалося дуже багато політичних чинників, зокрема падіння комуністичних режимів у сусідніх країнах".

Мирні демократичні перетворення 89-го стали початком відліку нової епохи свободи, двадцятиріччя якої відзначаємо цього року. Як підсумок цього двадцятиріччя – нове покоління людей, яким по двадцять, які народились і сформувались без ментальних тягарів комуністичного режиму. Народжені в кінці вісімдесятих, „продукти 89-го" – люди із вільними цінностями й іншими життєвими орієнтирами.

Тактичним успіхом Донія та його побратимів було захоплення студентськими активістами трибун найвищого законодавчого органу нашої країни й висунення своїх вимог діючому уряду, більшість з яких було задоволено.

Польща, Угорщина, Чехословаччина, Болгарія, Румунія, країни Балтії – сусідні країни, для яких 1989 рік став роком переломним. Безперечно, у ланцюг суспільств Центральної Європи, які наче естафетою передавали дух протистояння комуністичному режиму, треба включити й Україну. Мирні демократичні перетворення 89-го стали початком відліку нової епохи свободи, двадцятиріччя якої відзначаємо цього року. Як підсумок цього двадцятиріччя – нове покоління людей, яким по двадцять, які народились і сформувались без ментальних тягарів комуністичного режиму. Народжені в кінці вісімдесятих, „продукти 89-го" – люди із вільними цінностями й іншими життєвими орієнтирами. Ці люди вивчають по кілька іноземних мов, багато подорожують, за допомогою інтернету підтримують контакти з людьми із різних країн, й всіляко намагаються потрапити на закордонне стажування. Теперішні двадцятирічні набагато відкритіші, комунікативніші, активніші, піддатливіші до публічного висловлення своїх думок. Теперішні двадцятилітні усвідомлюють себе як окреме покоління та самоідентифікуються як верства соціуму.

Поколіннєвий зв'язок формується у період соціалізації, коли молоді люди осмислюють себе частиною соціуму, а це в середньому припадає на 17-25 років. Згідно з теорією поколінь іспанського філософа Хосе Ортеги-і-Гассета, кожне покоління триває близько 15 років. Люди в основному спілкуються у межах свого покоління і протистоять, або, навпаки, продовжують традицію попереднього покоління. За його теорією, покоління 0–15-річних не грає жодної ролі в суспільстві, покоління 15–30-річних протистоїть поколінню 30–45-річних, яке є визначальним для суспільного життя, і, в свою чергу, є суперником покоління 45–60-річних. Ортега твердить, що в тому самому суспільстві одночасно існує кілька світоглядів: панує світогляд покоління 30–45-річних, старше покоління із замилуванням згадує, коли панували їхні ідеї, а молодше критикує „покоління розквіту". Він порівнює покоління з караваном, в якому кожен мандрує життям, як „в'язень із власної волі". До цього каравану прив'язують такі складові, як любов до однакових письменників, спільної музики, спільні ідеали інтелектуальності та краси, способу життя, і звичайно, спільні політичні ідеали.

То ж, судячи з усього, покоління двадцятилітніх, яке є „продуктом" кінця вісімдесятих, лише розпочинає своє сходження. Спираючись на ідеали, які відстоювали їхні батьки, вони мають усі шанси не порушити тяглість традиції свободи.

Ірина Колодійчик, Київ

„Порох" української дипломатії

Призначення Петра Порошенка міністром закордонних справ України стало одним з небагатьох політичних компромісів, якого змогли досягти наші можновладці за останній час. Хоча складається враження, що ця кандидатура була обрана за принципом: „На тобі, Боже, що мені негоже". Навряд чи українська дипломатія отримає нове наповнення від цього. Це призначення нагадує процес зміни змією своєї шкіри: оболонка змінюється – сутність залишається тією ж.

Однак спочатку завжди прийнято говорити про хороше. Тож розпочнемо з позитивного, що може принести Україні та її зовнішній політиці особистість Петра Олексійовича на посту керманича зовнішньополітичного ж відомства.

Враховуючи, що більше півроку країна жила взагалі без міністра закордонних справ, то його призначення апріорі є позитивним. Хай цю посаду займає найталановитіший чиновник або політик, але якщо з приставкою „виконуючий обов'язки", це дуже ясно дає зрозуміти зарубіжним партнерам, що „справи з цією людиною не вирішуються". Відповідно, вся зовнішня політика просто „зависає" в повітрі. Останні декілька місяців Україна постійно опинялася в незручних позиціях на міжнародній арені. Починаючи зі звинувачень в участі у російсько-грузинському конфлікті, закінчуючи перманентним „газаватом".

Інша справа, що кадрова політика в сучасній Україні характеризується однією досить цікавою особливістю – на посади призначають зазвичай людей, які за фахом до неї жодного відношення не мають взагалі. Причому, найстрашніше те, що мова йде про посади не тільки політичні – наприклад, міністерський портфель, але й бюрократичні.

До честі пана Порошенка слід відмітити, що він якраз певне відношення до дипломатії має. Як-неяк, але у 1989 році юний Петро Олексійович з відзнакою закінчив факультет міжнародних відносин та міжнародного права Київського університету імені Шевченка. І отримав відповідну спеціальність – економіст-міжнародник. Потім навіть вчився у аспірантурі протягом півтора року. Проте, завер-

Фото: УНІАН

шивши навчання, він відмовився від роботи в МЗС та подався в бізнес.

Власне, навчанням і обмежується весь професійний досвід Порошенка в дипломатичній сфері. Чи можна його взагалі вважати досвідом – судити не нам.

Від „любого друга" до міністра

„На виході" Петро Олексійович отримав два почесні звання: „шоколадного зайця" – став володарем провідної кондитерської корпорації „Рошен" та „короля маршруток" – став господарем автоконцерну „Богдан". Окрім цього, він є хазяїном чималої кількості підприємств та заводів – тобто слово „олігарх" якнайкраще охарактеризує його.

Не оминув пан Порошенко своєю увагою і політику, без якої в українських реаліях жоден бізнес робити неможливо. Особливо бізнес великий. Ось тут-то він встиг показати себе справжнім дипломатом та послідовником безсмертного принципу Леоніда Кравчука: „Поміж крапельок пробіжу".

Петро Порошенко встиг побувати „об'єднаним соціал-демократом", стати одним із засновників майбутньої Партії регіонів, організувати власну партію під бравурною назвою „Солідарність" та стати членом команди Віктора Ющенка. Що й дозволило йому в 2005 році нарешті потрапити у владу. Причому в якості Голови Ради національної безпеки та оборони, де Петро Олексійович встиг запам'ятатися намаганням перетворити його на „тіньовий" Кабмін та жорстокою війною з Юлією Тимошенко, що якраз тоді стала вперше прем'єр-міністром.

Однак безпекою він опікувався буквально до вересня того ж таки „помаранчевого" року. 8 вересня після висунення проти нього звинувачень у корупції з боку тодішнього Державного секретаря Олександра Зінченка президент звільнив його. Причому, не тільки з посади, але й з числа „любих друзів".

Після цього Порошенко взяв політичний тайм-аут, за який встиг помиритись з усіма, з ким так необережно посварився під час головування в РНБО. Починаючи від Юлії Тимошенко, закінчуючи Партією регіонів. З останньою, в принципі, він особливо й не сварився. Єдине, що пригадують вороги з біло-блакитного табору – це намагання шантажувати „в'язня совісті" Бориса Колєснікова під час його „відсидки" у Лук'янівському СІЗО. Того ж таки „великого і грізного" 2005 року. Хоча сам Колєсніков уже відмовився від будь-яких звинувачень в бік Петра Олексійовича.

Помирився він з усіма настільки, що його двічі майже садили в крісло того-таки голови МЗС в лютому та грудні 2007 року, під час формувань чергових складів Кабінету Міністрів. Але тоді трохи „не зрослось", тому Петро Порошенко зайняв місце Голови Ради НБУ, що дозволяло йому, з одного боку, ні за що реально не відповідати, але при цьому мати цілком вагомий вплив на один з ключових державних органів країни.

І ось тепер він таки опинився в кріслі міністра закордонних справ. Його фігура нікого особливо не дратує, про що свідчить хоча б голосування за його кандидатуру в парламенті. За нього проголосували БЮТ, НУНС та Блок Литвина, та навіть один регіонал.

Вологий „Порох"

Всі експерти сходяться на тому, що Петро Порошенко – прагматик. Тож не варто очікувати різких рухів у жодний бік. Власне, сам Порошенко першими ж заявами підтвердив це. Ось, наприклад, що він сказав з приводу відносин з Росією: „Потрібно добитися якісних змін у відносинах із Російською Федерацією. Наші відносини мають стати менш емоційними, більш прагматичними і рівноправними". Що саме має на увазі під рівноправністю Петро Олексійович, судити важко. Але, скоріш за все, за відмову української сторони від найбільш одіозних для Кремля тем а-ля НАТО, політична євроінтеграція, ОУН-УПА Україна буде хотіти стабільних цін на енергоносії та гарантій щодо існуючих ринків збуту у Росії. До речі, для самого Порошенка це питання дуже важливе – мабуть, він не забув, як декілька років тому Росія всіма правдами та неправдами намагалася вижити його солодощі зі свого ринку.

Щоправда, Петро Порошенко під маскою поміркованості явно ховає бурю емоцій та величезну гордість. Варто згадати доволі цікавий факт, що у політичній тусовці він отримав прізвисько „Порох". Думається, не тільки через прізвище, але й через темперамент, що прориваєтся на поверхню у вигляді спопеляючого погляду. Цілком можливо, що в екстремальних ситуаціях, яких під час його каденції стовідсотково виникне чимало, пан Порошенко буде здатен на жорсткі та непрогнозовані кроки.

Тож хотілося би помилитися, але політика пана Порошенка, скоріш за все, буде подібна до згадуваного прізвиська „Порох". По-перше, не буде чого згадати, а по-друге – принципи, на яких вона буде побудована, мають бути виметені з авансцени історії. Як порох з дому.

Богдан Буткевич, Київ,
кореспондент журналу
„Український тиждень"

21 вересня 70% випускників українських шкіл не знають теореми Піфагора. Чимало навчальних закладів не підтверджують наданий їм статус ліцеїв, гімназій, спеціалізованих закладів. Про це з посиланням на „Офіційний звіт про результати зовнішнього оцінювання знань випускників загальноосвітніх навчальних закладів України 2009 р." повідомляє прес-служба Українського центру оцінювання якості освіти.

21 вересня Близько 100 чоловік з 10:00 до 15:00 блокували будинок Кіровоградської облдержадміністрації. Учасники події перекрили входи в ОДА й не давали новому губернатору Кіровоградщини Володимиру Мовчану пройти у приміщення. Раніше президент звільнив із цієї посади Моцного, мотивуючи свої дії недотриманням останнім прав і свобод громадян в області й незабезпеченням законності й правопорядку.

22 вересня За перше півріччя Одеський припортовий завод показав чистий збиток у розмірі 38 мільйонів гривень. Про це заявив в.о. голови Фонду держмайна Дмитро Парфененко. Водночас Партія регіонів пропонує продати Одеський припортовий завод після президентських виборів, щоб не політизувати процес приватизації.

22 вересня Партія регіонів відпрацьовує сценарій проходження в другий тур президентських виборів Віктора Ющенка, як єдиного кандидата, у якого може перемогти Віктор Янукович. Таку думку висловив лідер Компартії Петро Симоненко. „Мене тривожить те, що регіонали відпрацьовують тактику, що повинна забезпечити вихід у другий тур Ющенка", – заявив Симоненко.

22 вересня За розрахунками Головної служби соціально-економічного розвитку Секретаріату президента, роздрібні ціни на бензин мають бути щонайменше на 20% нижчі від тих, що склалися сьогодні на внутрішньому ринку. Попри те, що світові ціни на нафту сьогодні на 40% нижчі за минулорічні показники, за останній рік роздрібні ціни на нафтопродукти в Україні виросли на 21%, а нафта власного видобутку реалізується сьогодні на аукціонах за цінами, значно нижчими від світових.

24 вересня У Партії регіонів стався конфлікт через те, що бізнесмени-регіонали виступають проти

Олександр Черненко: „Рівень популізму з усіх боків зашкалює"

Спочатку я попросив би тебе окреслити в загальних рисах тенденції і проблеми, присутні у виборчому процесі кампанії 2009/2010. Чи можна її порівняти з 2004 роком?

Є спільне і відмінне між 2004-им та нинішнім роками. Спільне, мабуть, величезне суспільне і політичне напруження та велике протистояння між головними кандидатами. Якщо у 2004 році їх було двоє, тепер їх більше. Тепер ми говоримо про п'ять кандидатів, які кинули на перемогу у виборах величезні фінансові, технологічні, судові ресурси. Вони будуть сконцентровані в цій кампанії. Все буде більш сконцентрованим, більш гострим. Так багато ставок поставлено на ці вибори, настільки завищена ціна президентського крісла, що будь-хто так просто не здасться. Переможець буде один, а незадоволених багато. Тому як під час голосування, так і після нього будуть задіяні всі законні і незаконні методи впливу на волевиявлення виборців. До того ж, прийнятий Закон про вибори дозволяє це зробити. Він значно розширює можливості фальсифікацій, порушень і звужує можливість контролю.

Кампанія почалася вже давно до офіційного свого початку – реклама, бігборди... Як це співіснує з нормами законодавства?

Ця проблема є, але вона не контролюється законодавством. Кампанія почалася 19 жовтня, а реклама була набагато раніше. Але це деюре не було порушенням, оскільки це не була кампанія, а вони не були кандидатами, а лише політиками, які рекламують себе, і це заборонити неможливо. Але це порушує рівність можливостей. Тут можна апелювати лише до етичних стандартів, не до юридичної відповідальності.

А фінансування? Наскільки дорого обійдуться вибори? Чи може, навпаки, криза їх здешевила?

Звучало багато прогнозів, що криза здешевить вибори. Але вже витрачаються мільйони, в тому числі й на рекламу. Однак тим, хто буде працювати безпосередньо – агітаторами, в комісіях, – їм платитимуть менше, бо люди раді кожній копійці. З іншого боку, зовнішня реклама, телереклама та просто замовні матеріали в ЗМІ не подешевшали. Наприклад, ціни на бігборди і сітілайти наприкінці літа досягли докризових цін. Те ж саме з телебаченням. Якщо у 2004 році кандидат Віктор Янукович мав безкоштовний доступ до всіх каналів, а кандидат Віктор Ющенко, навіть пропонуючи гроші, не мав доступу, тепер його мають усі. Пропонують великі гроші і мають доступ. Тому ми можемо сказати, що з 5–6 кандидатів кожен витратить не менше 100–200 мільйонів, а усі разом кандидати витратять не менше 1 мільярда доларів США.

З чим пов'язане зростання кількості політтехнологів з Росії? Адже у 2004 році вони, фактично, зазнали поразки.

Це проблема тих, хто їх запрошує. В нас чомусь це вважається модним. Є російські, є американські, і тепер у нас є непогані українські політтехнологи (вони здебільшого робили кампанію Ющенка, а західні лише консультували, до них мінімально прислухалися). Не знаю, чомусь не вчить наших політиків досвід. Дуже яскраво бачимо це на кампанії Арсенія Яценюка, який мав дуже хороші стартові показники на рівні 14-15%. І після цієї цікавої, оригінальної кампанії, про яку багато говорять, виявляється, що Яценюк не технологічний кандидат, йому треба просувати стратегії, ідеї, а не дивитися з бігбордів.

В чому його головна помилка?

Він загрався у технологію. Все ж український виборець звик дивитися не на технології, а на те, що пропонує людина. Він перебільшив роль технології і применшив роль безпосереднього спілкування.

Через кризу ще кілька місяців тому передвиборча риторика оберталася в основному навколо подолання кризи. А тепер проявляються моменти

Фото: Петро Андрусенко

Олександр Черненко – Голова Правління Комітету виборців України

з 2004 року: поділ країни, мовне питання, НАТО тощо.
Це проблема технологів, які не можуть запропонувати нормальну зрозумілу стратегію виходу з кризи. Їм набагато легше включати подразники, які виборцю зрозумілі. І хоча це не є в пріоритетах виборців, бо серед того, що хвилює українців, НАТО на 15 місці, а мова – на 10 місці. Рівень популізму з усіх боків зашкалює.

Як ти оцінюєш найбільші ризики, небезпеки виборів? Чи пов'язане це передусім зі змінами в законодавстві?
Ризиків дуже багато. Багато закладено в самому законі, багато дійсно є наслідком політичного протистояння, технологій. Про ризики – це безперечно те, що закон оскаржать у Конституційному Суді, але певні рішення КС можуть бути винесені тоді, коли кампанія почнеться, і певні норми нового Закону будуть діяти, а вони виявляться нелегітимними. Це одна небезпека.

Інша небезпека, яка можлива, не стільки пов'язана зі зривом виборів, як з впливом на результат. Це неякісний реєстр. В ньому багато людей, які просто не зможуть проголосувати.

Наступне – фінансування виборів наступного року, неприйняття бюджету на 2010 рік. Фактично, більше половини грошей будуть витрачені наступного року. Це фінансування першого туру, оплата роботи членів комісій. Тобто гроші

підвищення соцстандартів. „Я чув, як В'ячеслав Богуслаєв (регіонал, власник "Мотор Січі") та інші прямо в залі засідань налетіли на Папієва з претензією, що він своїм законом задушить їхній бізнес", – розповів один з регіоналів газеті „Дєло". Сам Богуслаєв не приховує, що бізнес-крило партії незадоволене популістськими ініціативами соратників.

24 вересня Комітет із впровадження Конвенції з транскордонного впливу на довкілля погодився з аргументами України у конфлікті з Румунією щодо забруднення дельти Дунаю. Такий результат засідання Комітету, який у Женеві заслухав обидві сторони. Найближчим часом він виробить рекомендації щодо того, як саме Румунія має усунути свої екологічні порушення. Якщо вона їх проігнорує, то їй загрожують міжнародні санкції.

24 вересня Кожен українець цього року позичив уряду 200 доларів. Зараз борг держави перед кожним жителем нашої країни – від немовлят до немічних старих людей – тільки за офіційними держзобов'язаннями становить понад $700 на кожного, з них 200$ були запозичені у цьому році урядом Тимошенко.

25 вересня Чемпіон світу у надважкій вазі за версією WBC Віталій Кличко захистив титул чемпіона світу в бою з американцем Крістобалем Арреолою. Український спортсмен виграв усі 10 раундів, які тривав бій. Перед 11-ою трихвилинкою рефері оцінив стан американця та зупинив бій. Рішення рефері було зумовлене проханням тренера Арреоли Генрі Раміреса про зупинку поєдинку.

28 вересня Прокурора Таращанського району Сергія Мрука застрелили з вогнепальної зброї у робочому кабінеті. Подія сталася у неділю близько 20 години.

28 вересня У понеділок УБОЗ Київської області затримав при отриманні хабара у розмірі $3 млн. мера Переяслав-Хмельницького Івана Якименка. Ця сума надавалася міському голові за оформлення документів на право власності 13 га землі.

28 вересня Лідер Партії регіонів Віктор Янукович „вбиває майбутнє" Партії регіонів – заявляє депутат від фракції регіоналів, керівник партії у Криму Василь Кисельов.

„Переді мною поставили питання здати партію, вказали кому, а це означає здати партію під кримінал у Криму. Ті, хто це затіяв, не думають про майбутнє партії", – сказав регіонал.

28 вересня Окружний адмінсуд Києва призупинив проведення конкурсу з приватизації Одеського припортового заводу за позовом ВАТ „Дніпроазот". Водночас Фонд держмайна заявляє, що це не завадить приватизації. На участь у конкурсі подали заявки структура, пов'язана з російським „Сибуром" (аффельована з „Газпромом"), компанія російського бізнесмена Костянтина Григоришина, а також фірма „Нортіма", контрольована Ігорем Коломойським і Олександром Ярославським.

29 вересня Конкурс на приватизацію 99,5% Одеського припортового заводу виграла компанія „Нортіма". Переможець запропонував під час аукціону 5 мільярдів гривень. Початкова ціна, запропонована фондом держмайна, склала 4 мільярди гривень. Водночас, комісія Фонду держмайна не визнала результатів конкурсу. В дорадчій кімнаті були висловлювання членів конкурсної комісії, особливо представників підприємства, що ці результати конкурсу не є адекватними стану підприємства і розвитку ринку, на якому діє підприємство. „На підставі рішення Конкурсної комісії ми визнаємо конкурс таким, що не відбувся. ОПЗ залишається у державній власності, чекаємо на кращі часи", – сказав керівник ФДМ Дмитро Парфененко. „У поведінці покупців прослідкувалися елементи змови", – заявив він.

30 вересня Нацбанк вводить пільги для банків, які фінансують Євро–2012. З 2 жовтня банки можуть не враховувати внески у державні цінні папери, випущені для фінансування підготовки і проведення чемпіонату Європи з футболу (Євро–2012), під час розрахунку суми розбалансованості між активами та пасивами більше року.

30 вересня Президент США Барак Обама оголосив про намір призначити американським послом в Україні Джона Теффта. До недавнього часу Теффт працював послом США в Грузії, зокрема, під час південноосетинського конфлікту у серпні 2008 року. До цього обіймав посаду керівника відділу Росії держдепартаменту США, а також був першим заступ-

є, але поки бюджет не прийняли, їх не можна тратити, тому треба діяти за бюджетом 2009 року. Де брати гроші, невідомо. Члени комісій просто можуть не вийти на роботу. Не буде за що транспортувати і збирати бюлетені. У нас вибори завжди проводилися в борг, але цього разу це може мати негативні наслідки.

Проблема ЦВК і взагалі вертикалі виборчих комісій. За цим законом місцеві комісії формують самі кандидати, а Центральна Виборча Комісія – від різних політичних сил. Але ми вже мали приклад, деякі члени ЦВК йшли на лікарняний, або ніби були у відрядженні, себто просто блокувалася робота ЦВК. На ЦВК мають вплив кілька політичних сил, а найбільше – люди з регіонів. І за бажанням просто можуть заблокувати її роботу. Те саме може відбутися на виборах місцевого рівня. Але там зняли обмеження кворуму, і тому з цим проблем менше.

Далі – застосування підкупу – широкого, прямого, грошового, що ми вже бачили на деяких місцевих виборах. Люди погоджувалися проголосувати за запропоновані гроші.

проживають на території даного округу. Ми пам'ятаємо, що на виборах 2004 року, коли Ющенко не зміг забезпечити представництво в східних комісіях, приїжджали люди з інших регіонів, вони вводились в комісії і був хоч якийсь баланс. Відповідно, в деяких східних регіонах, де буде повна монополя на комісії, кандидати Ющенка чи Тимошенко просто не зможуть забезпечити повністю контроль в комісіях. Він буде забезпечений однією політичною силою. А там, де немає контролю, є спокуса для зловживання.

Проблемою є норма, за якою виборців включають у списки у день голосування. Але якщо на дільниці його включать, то немає механізму повідомлення інших комісій, що він вже голосував. Як це буде на практиці? Ми знаємо, як судова система в Україні корумпована, і цілі автобуси виборців можуть їздити від дільниці до дільниці і голосувати по кілька разів.

Але ти говорив, що є можливість автоматично знайти таких двійників.

Це лише в електронній базі даних. Вона роздруковується на

У 2004 році вся державна машина, весь адмінресурс працював на одного кандидата, зараз Міністерство внутрішніх справ, Луценко, близькі до Тимошенко, СБУ – до Ющенка, а прокуратура – до Януковича. Медицина – до однієї політсили, ректор відомого вузу – до іншої... Але проблема тиску і контролю виборів буде. Не думаю, що це буде на користь якогось одного кандидата.

Але найбільша проблема, яка є в законі – це практична неможливість оскарження як окремих законів, так і результатів виборів. Тобто на оскарження дається два дні, а якщо за два дні суд не приймає рішення ЦВК про результати виборів, вибори набувають чинності. Якщо у нас буде повторення 2004 року, знову ЦВК прийме рішення, яке не відповідає дійсності. Тому переглянути рішення у Верховному Суді неможливо.

Інші небезпеки – це заборона працювати в комісіях людям, які не

папір. І зміни, які вносять у день голосування, фіксуються лише на папері. А способу інформування і внесення в електронну форму немає. Ці паперові носії згортаються в архіви, і не факт, що ті, хто на папері, потраплять і в електронний список.

Чому реєстр не виправили, не вдосконалили?

Це класична проблема. І тут кілька причин: недосконалий Закон про реєстр і безвідповідальне ставлення ЦВК до реєстру – його почали

19 жовтня 2009 року Конституційний Суд України визнав антиконституційними шість положень Закону „Про вибори Президента України" (у редакції, прийнятій Верховною Радою 21 серпня 2009 року). Таким чином:

1. **Громадяни, які перебувають за кордоном, можуть проголосувати, не перебуваючи на консульському обліку.**
2. **Кандидат на посаду члена виборчої комісії не зобов'язаний проживати на відповідній території.**
3. **Протоколи, складені виборчими дільницями, можна оскаржити в судовому порядку.**
4. **Позови щодо оскарження рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів виборчого процесу, не розглянуті судом протягом двох днів, можуть розглядатися у термін, більший ніж два дні з часу закінчення голосування на виборчих дільницях.**
5. **Суди мають право на повноваження щодо забезпечення позову у спорах, які стосуються призначення, підготовки і проведення виборів Президента.**
6. **Скарги до Центральної виборчої комісії можна подавати в день голосування та в наступні дні після нього.**

Залишається, щоб Верховна Рада внесла необхідні зміни до законодавства.

робити лише навесні цього року. Були просто тендерні скандали – кому замовляти, кому платити гроші. Але навіть відповідні ограни нічого не зробили з того, що могли.

Багато українців проживає за кордоном, ті ж заробітчани, наприклад. Які права у них?

Фактично, ті, хто перебувають за кордоном і не стоять на консульському обліку, не зможуть проголосувати. Списки виборців у закордонних дільницях складені на підставі даних реєстрації в консульстві. А на обліку стоїть дуже мало громадян. Тому треба, поки не пізно, ставати на облік, або на день голосування бути вдома. Іншого способу наразі немає.

Який термін реєстрації до виборів?

Там списки створюються, тобто, роздруковуються десь за тридцять із чимось днів до виборів.

А чому так мало заробітчан стоїть на консульському обліку?

Це психологічна проблема. Адже дійсно багато людей працює нелегально, багато хто не хоче афішуватися. І консульства є у великих містах, а туди треба їхати, витрачати кошти. Хтось би й хотів, але економить гроші.

Чи можна сказати, що потенційним виборцям облік не несе загрози?

Безперечно, це їм на користь. Ті хто на обліку, мають можливість проголосувати, і їм легше в разі неприємностей.

Які технології фальсифікацій будуть задіяні у цій кампанії? Свого часу, в 2004 році так звані „каруселі" були чи не найпопулярнішим методом впливу на волевиявлення виборців.

Дійсно, в 2004 десятки, а подекуди сотні тисяч людей включали в день голосування на підставі цих фальшивих відкріпних посвідчень, які зараз просто відмінили, хоча це теж неправильно. Зараз будуть включати у списки по кілька разів на підставі фальшивих рішень судів або на підставі фальшивих рішень самих комісій там, де є монополія комісій, де немає зайвих очей. Сама комісія або голова своїм рішенням можуть включити людину у списки. Тому щось дуже подібне буде. А щодо підкупу виборців, то, можливо, не буде таких каруселей, як ми бачили колись, коли перед дільницею тобі пропонували гроші, ти виходив, виносив чистий бюлетень і так по колу. Зараз ці технології вдосконалились: тобі дають гроші, а ти фотографуєш бюлетень на мобільний, або відсилаєш і показуєш (але щоб під дільницею нікого не було). Або: у селах у нас люди совісні і відповідальні. Якщо ти взяв гроші від когось, а ще й підписав якийсь соціальний договір, то люником глави американської дипмісії у Москві.

30 вересня Губернатор Луганщини Олександр Антіпов зупинив спорудження пам'ятника Катерині II у Луганську. Рішення було ухвалено під час засідання громадської ради з питань реконструкції скверу Пам'яті у Луганську. Наголошується, що пам'ятник „мали будувати на місці колишнього Гусинівського цвинтаря, який у 30 роки XX ст. став місцем розстрілів та поховань репресованих комуністичним режимом мешканців Луганська".

1 жовтня Ціни на газ для населення поки не підвищують. Збільшення ціни газу для населення та послуг теплокомуненерго було однією з вимог Міжнародного валютного фонду задля надання Україні чергового траншу кредиту. Платити більше українці мали вже з 1 вересня. Відповідну постанову ухвалила Національна комісія регулювання електроенергетики. Але постанову оскаржив у суді Національний форум профспілок.

2 жовтня Відбулася перша зустріч робочих груп щодо діалогу між Українською православною церквою та Українською православною церквою Київського патріархату з метою відновлення єдності. „На швидкі результати діалогу в УПЦ не очікують, але початок діалогу, це вже результат", – сказав прес-секретар предстоятеля УПЦ. У свою чергу, глава інформаційно-видавничого відділу УПЦ КП єпископ Євстратій (Зоря) відзначив, що в УПЦ КП сподіваються, що підготовчі зустрічі будуть сприяти зближенню православних віруючих різних юрисдикцій, а також „подоланню ворожнечі між віруючими Московського та Київського патріархату, яка, на жаль, зараз існує".

2 жовтня Убивство прокурора Таращанського району Київської області Сергія Мрука розкрито, заявляє перший заступник генпрокурора Сергій Винокуров. Як відомо, за підозрою в причетності до вбивства затримані троє чоловіків, один із яких працював помічником Мрука. Неофіційні джерела говорять, що помічник прокурора нібито виступив замовником, а виконавцем був його брат-військовослужбовець із Житомирської області. Той приїхав у Таращу зі зброєю, увійшов у будівлю прокуратури, коли там знаходився тільки Мрук (він працював у вихідний над звітом за 9 місяців), перед дверима в кабінет надягнув шапочку з розрізами для очей,

зайшов, розстріляв жертву з дрібнокаліберної гвинтівки і покинув місце подій. Прокурор, стікаючи кров'ю, устиг набрати 102 і повідомити про напад. Міліція приїхала швидко, але убивця вже зник.

5 жовтня „Вимпелком" об'єднають з „Київстаром" у новій компанії. Норвезький концерн „Telenor" і російська „Альфа-груп" після багаторічного конфлікту домовилися про об'єднання активів. Сторони вирішили об'єднати свої пакети в російському „Вимпелкомі" та українському „Київстарі" у новій компанії VimpelCom Ltd. Нова компанія зареєстрована на Бермудських островах, її офіс буде розташований в Голландії. „Альфа-груп" одержить 43,9 % голосів у VimpelCom Ltd., „Telenor" – 35,4 %, free float складе 20,7 %.

5 жовтня Прем'єр Юлія Тимошенко впевнена у формуванні коаліції у Верховній Раді після виборів президента. „Завершиться президентська кампанія і я думаю, що там на рахунок, буквально, раз-два-три буде вибудувана більшість у парламенті", – сказала вона. Тимошенко думає, що, швидше за все, після виборів президента відбудеться політична стабілізація, у парламенті буде сформовано ефективну коаліцію, і проведення позачергових виборів не буде необхідно.

6 жовтня Після багатотижневого блокування Партією регіонів Верховна Рада запрацювала. І першим же рішенням депутати підтримали в першому читанні законопроект Блоку Литвина про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної зарплати у 2009-2010 роках. Проект закону підтримали 259 депутатів: 170 голосів – Партія регіонів, 3 – БЮТ, 39 – НУНС, 26 – Компартія, 20 голосів – Блок Литвина і 1 голос – позафракційний. Представники БЮТ називають „злочином проти людей, проти держави" підтриманий законопроект, адже закон може не виконуватися через відсутність грошей.

6 жовтня Споживчі ціни в Україні у вересні 2009 року після двомісячної сезонної перерви відновили зростання: інфляція за цей місяць склала 0,8 %. У цілому з початку 2009 року споживчі ціни зросли на 9,1 %.

6 жовтня В рамках чемпіонату світу з фехтування українські шаблістки стали чемпіонами світу. У фіналі українські дівчата перемогли збірну Франції.

ди так влаштовані, що вони за кого взяли гроші, так і голосують, навіть без контролю (до 80 %).

У 2004 році однією з проблем стали закриті комісії, наприклад, у військових частинах, де важко було контролювати хід виборів. Цього разу ми також з цим стикнемося?

Проблема є, але я б не сказав, що вона стоятиме так гостро. Оскільки у 2004 році вся державна машина, весь адмінресурс працював на одного кандидата, зараз Міністерство внутрішніх справ, Луценко, близькі до Тимошенко, СБУ – до Ющенка, а прокуратура – до Януковича. Медицина – до однієї політсили, ректор відомого вузу – до іншої... Але проблема тиску і контролю виборів буде. Не думаю, що це буде на користь якогось одного кандидата.

Як гадаєш, скільки міжнародних спостерігачів приїде на вибори? І взагалі, як міжнародна спільнота ставиться до можливості контролю?

Не так багато, але кілька тисяч буде. Ми прогнозуємо 2–3 тисячі міжнародних спостерігачів. Я знаю, що ОБСЄ пришле (збирається, принаймні) близько 400 людей. Місія ЕНЕМО (організація, до якої входить і Комітет виборців) збирається близько 200 прислати, канадська діаспора збирається прислати 200–300. Думаю, загалом не менше 2000 міжнародних спостерігачів буде. Хоча у 2004 році на 2 і 3 турах їх було близько 500 тисяч.

Що змінилось у правовому статусі міжнародного спостерігача в новому Законі?

Права міжнародних спостерігачів у новому Законі залишені такі самі, натомість значно звужені права місцевих спостерігачів. З цього закону взагалі вилучили поняття спостерігачів від місцевих громадських організацій. Комітет виборців, як у старі часи Кучми, знову буде спостерігати на правах журналістів. Хоча на останніх парламентських та місцевих виборах ми володіли цим правом і до 1998 року могли спостерігати. А зараз автори закону не хочуть бачити громадських спостерігачів. Але й права місцевих спостерігачів та журналістів обмежені цим законом. Якщо раніше, щоб видалити спостерігача з виборчої дільниці, потрібно було дві третини від загального складу комісії, тепер, щоб виставити спостерігача з дільниці, вистачить голосів половини присутніх.

Як відреагували представники міжнародної спільноти на зміни до Закону про вибори?

Я за цей час провів близько півдесятка зустрічей з ОБСЄ, з Венеційською комісією, з працівниками посольств. Усі вони насторожені, усі критикують закон. Я знаю, були спроби неформального впливу на лідерів БЮТ і Партії регіонів, але політична доцільність виявилася більш важливою. І я знаю, що Венеційська комісія готує найближчими днями (хоча це неформально) доволі різкий висновок щодо цього закону. В Європі є занепокоєння, однозначно.

Кампанія буде жорсткою?

Це вже очевидно: кампанія буде дуже жорсткою, дуже гострою. Будуть задіяні всі методи, всі ресурси. Але ми залишаємося оптимістами. У нас усі компанії непрості, ця може буде найбільш непростою. Але попри все, усі виборці здійснять своє волевиявлення, і навіть попри всі схеми, сценарії окремих політиків, і навіть можливості, які дає закон, у нас встановлять нормальні об'єктивні результати виборів.

Питання щодо самого КВУ. Твій попередник Ігор Попов пішов працювати на президента. Це не відбилося на вашій репутації? Вас не почали пов'язувати з людьми Ющенка?

Безперечно, була ціла інформаційна кампанія, розв'язана певними політичними силами щодо заангажованості КВУ. Але ми відповідали, що в нас за роки діяльності багато людей багато куди пішли. Але скажімо, за ті півроку, що я очолюю організацію, жодних підстав звинувачувати нас у заангажованості немає. І це вже десь відчувається, бо якщо спочатку була недовіра з боку медіа, то зараз все нормально. Але, безперечно, політики використовують різні методи.

Спілкувався
Петро Андрусечко, Київ

Харків у лідерах, решта міст також поспішають

Три українські міста чекають на вердикт УЕФА. У грудні цього року Харків, Дніпропетровськ та Львів захищатимуть своє право на проведення матчів Євро–2012. Наразі дозвіл має лише Київ. Грудень не за горами, і четвірка претендентів разом з центральною владою все активніше намагаються показати себе з кращого боку. Найкраще враження справляє Харків, який готується з усіх сил.

Коли Польща та Україна отримали право на проведення Євро–2012, запанувала ледь не ейфорія. Успіх „паралізував" практично всі подальші ініціативи. Першою отямилася Польща. В результаті УЕФА затвердила чотири польські міста, де відбудеться Чемпіонат: Гданськ, Познань, Варшава та Вроцлав. Безсумнівним козирем Польщі стали гроші з ЄС, отримані після вступу до євроспільноти 2004 року й призначені на розбудову інфраструктури. Втім, треба зазначити, що частину запланованих інвестицій реалізують все ж після 2012 року.

В Україні ситуація від початку була складною. Країна опинилась у тривалій політичній кризі. Для декого з політиків, які боролися за свої крісла, перспектива 2012 року здавалася надто далекою. Підоспіла економічна криза. У першу чергу відчувалася певна неміч органів влади. Тому нічого дивуватися, що вирок УЕФА був суворим: зі списку претендентів викреслили Одесу та Дніпропетровськ. Виявилося, що ані туристичні принади, ані готовий стадіон не стали переконливими аргументами для експертів Федерації. Здається, цей холодний душ подіяв як каталізатор. У кожному разі, за останні місяці виразно помітно, що міста прагнуть довести: „ми встигнемо приготуватися вчасно".

І прем'єр-міністр, і президент запевняють: Україна встигне з підготовкою. Хіба що обіцянки з вуст можновладців лунають окремо й самі по собі, а тема Євро–2012 досі активно розігрується у політичних іграх. Наприклад, своєрідним полем гри є фінансове питання. Прем'єр Юлія Тимошенко хоче, щоб Національний банк України прийняв участь у фінансуванні підготовки і виділив з власних доходів 9,8 млрд. гривень на розвиток автотранспортної структури міст, які прийматимуть Євро–2012. Нацбанк є незалежною гілкою структури влади, але парламент проголосував за зміни у законі про НБУ. Віктор Ющенко, який вважає, що фінансуванням повинні зайнятися приватні банки, наклав вето на парламентську ініціативу. На початку жовтня розблокована Верхо-

Фото: Петро Андрусечко

Реконструкція стадіону в Харкові

7 жовтня У парламенті зареєстровано проект постанови про призначення двох віце-прем'єрів, міністра фінансів та міністра транспорту. Згідно з урядовим проектом віце-прем'єрами пропонується призначити ректора Київського політехнічного інституту Михайла Згуровського та мера Кривого Рогу Юрія Любоненка, міністром фінансів пропонується призначити заступника голови Державної податкової адміністрації Федора Ярошенка, а міністром транспорту – власника ЗАЗу, БЮТівця Таріела Васадзе. Крім того, у Верховній Раді зареєстрована низка постанов про звільнення міністрів уряду. Зокрема представники Партії регіонів пропонують звільнити міністрів з питань ЖКГ, праці та соціальної політики, а також міністра охорони здоров'я.

8 жовтня 4 депутати стали безфракційними. Фракція БЮТ виключила зі своїх лав депутатів Ігоря Рибакова, Геннадія Задирка і Володимира Каплієнка. Депутати виключені за систематичне синхронне голосування з Партією регіонів. Водночас з лав Партії регіонів був виключений Василь Кисельов, який виступив проти лідерів партії.

8 жовтня Україна ще більше зменшить споживання російського природного газу в 2010 році. Про це заявила прем'єр Юлія Тимошенко. За її словами угодою, ухваленою між „Нафтогазом" та „Газпромом", передбачено відхилення на 20% або в сторону збільшення обсягів споживання газу, або в сторону зменшення. Тим часом, „Укртранснафта" почала постачання легкої каспійської нафти азербайджанського походження на „Укртатнафту" (Кременчуцький НПЗ), що знаменує завершення монополізації постачання російської нафти в Україну. Згідно з домовленостями, Кременчуцький НПЗ зможе переробляти 6 млн. тонн каспійської нафти на рік.

8 жовтня Згідно з даними соціологічних досліджень, напередодні старту президентської виборчої кампанії 28,7% українців готові підтримати лідера Партії регіонів Віктора Януковича, а 19% Юлію Тимошенко. За лідера „Фронту змін" Арсенія Яценюка готові проголосувати 8,2% респондентів, за голову Комуністичної партії Петра Симоненка – 3,6%, за спікера Володимира Литвина – 2,9%. За чинного президента

Віктора Ющенка готові віддати свої голоси 2,8% респондентів, за колишнього голову Нацбанку Сергія Тігіпка – 2,6%, за лідера партії „Свобода" Олега Тягнибока – 1% опитаних.

9 жовтня Головний економіст Європейського банку реконструкції та розвитку Ерік Берґлеф назвав роботу Національного банку України неефективною.

9 жовтня Верховна Рада підтримала кандидатуру Петра Порошенка на посаду міністра закордонних справ. За це проголосували 240 депутатів. Так, Порошенка підтримали від БЮТ – 151, від НУНС – 63, Блоку Литвина 20, Компартії – 1, Партії регіонів – 1 та чотири позафракційних депутати.

9 жовтня Екс-голову банку „Надра" Ігоря Гиленка та решту керівництва банку оголошено у державний розшук.

9 жовтня Прем'єр Юлія Тимошенко визнала, що у бюджеті немає грошей на повернення застави учасникам приватизації Одеського припортового заводу. Про це повідомив бізнесмен Костянтин Григоришин, який брав участь у конкурсі з продажу заводу через ТОВ „Фрунзе-Флора". За його словами, минуло вже 10 днів після проведення аукціону, однак йому досі не повернули 400 мільйонів гривень застави, внесеної для участі у конкурсі. Як відомо, Фонд держмайна не повернув вчасно заставу двом учасникам аукціону з продажу Одеського припортового – ТОВ „Фрунзе-Флора" і ТОВ „Нортіма". Натомість третій учасник, який представляв газпромівський „Сибур", отримав назад свою заставу в розмірі 400 мільйонів гривень.

10 жовтня Збірна України з футболу у напруженому матчі перемогла збірну Англії із рахунком 1:0 і цим забезпечила собі вихід у плей-офф, де вона боротиметься зі збірною Греції за право виходу у фінальний турнір чемпіонату світу з футболу 2010 року в Південній Африці.

12 жовтня Президент Віктор Ющенко відмовився підписати зміни до держбюджету–2009 про виділення Нацбанком 10 мільярдів гривень на фінансування Євро–2012.

13 жовтня Спікер Володимир Литвин підписав розпорядження про опублікування закону щодо

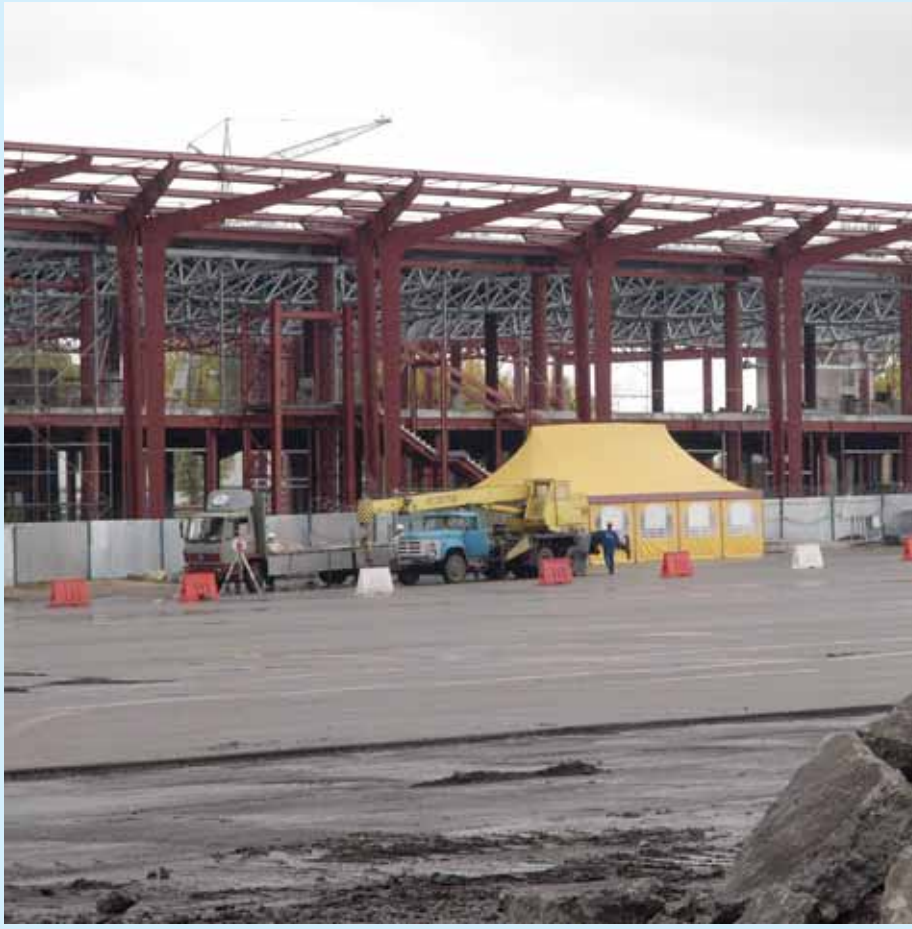

Розбудова летовища, Харків

вна Рада запрацювала, і депутати подолали вето. Закон із внесеними поправками підписав спікер Володимир Литвин. Однак президент не здав позиції і наклав повторне вето, звернувшись за роз'ясненнями до Конституційного Суду.

Незважаючи на відсутність практично будь-якої консолідації щодо Євро–2012 у верхах, серед безпосередніх відповідальних за підготовку домінують професіонали, віддані справі. Що важливо, ці оптимісти одноголосно розцінюють Євро–2012 як величезний шанс для України.

Не так давно я мав можливість зустрітися з міністром у справах сім'ї, молоді та туризму Юрієм Павленком, директором Координаційного бюро Іллєю Шевеляком та директором турніру Маркіяном Лубківським. Усі троє – молоді керівники. Всі троє зуміли згуртувати довкола себе команду з молодих і азартних однодумців. Принагідно скажу, що робочою мовою зустрічей була російська, оскільки група складалась з міжнародних журналістів. Представницю Білорусі вразило, що згадані організатори подекуди не могли підібрати відповідного слова російською. В результаті під кінець візиту до Києва моя білоруська колега вимагала більше... української мови.

Істотно, що всі згадані можновладці усвідомлюють: Євро–2012 є шансом змінитися самій Україні. Лубківський, наприклад, каже: „Євро–2012, без перебільшення, є геополітичним проектом, пов'язаним з вирішенням багатьох українських питань на світовій арені. [...] Цей проект є унікальним для України. Євро–2012 допоможе нам позбавитися багатьох стереотипів, які ми успадкували від радянської влади". Міністр Павленко стверджує, що Чемпіонат є свого роду антикризовим проектом для України. Сергій Бубка, президент Національного Олімпійського комітету України, вважає, що Євро–2012 в Україні – це перемога. „Цей турнір стане поштовхом у розвитку спортивної бази та інфраструктури в Україні".

Фото: Петро Андрусенко

Держава, місто, бізнес – одна мета

Може, істотнішим є те, що в містах, де збираються проводити Євро–2012, також розуміють унікальність шансу. Якщо до більшості це дійшло не одразу, тепер відчувається виразна зміна настрою. При цьому, можливо, відбудуться системні зміни в управлінні міськими справами. В такому разі, міста, які прийматимуть Чемпіонат, стануть безсумнівними лідерами на адміністративній карті України за якістю життя. Найкращим прикладом є Харків, який хоч і приєднався до змагань останнім, очолює групу. Що ж такого відбувається в місті? Відповідь дуже проста. Там зрозуміли, що успіх можливий лише у випадку співпраці всіх органів влади, опозиції та бізнесу довкола ідеї Євро–2012 .

Як підкреслюють самі представники влади, на початку було дуже нелегко. Насамперед треба було змінити ставлення до ідеї самих мешканців, подолати скепсис. „Якщо раніше люди дивилися на цей проект підозріло, то нині Чемпіонатом Європи живе кожен мешканець міста", – підкреслює директор Департаменту з підготовки Харкова до Євро–2012 Віктор Христоєв. І результат очевидний. У Харкові не заламували руки над відсутністю грошей, бо, як переконує мер міста, головною проблемою є не так їх брак, як „відсутність досвіду та бажання". Так, у розмові про Чемпіонат Михайло Добкін виявляється іншою особою: нічого спільного з відомими епатажними персонажами відеороликів часів передвиборчої кампанії, такими популярними в інтернет-просторі. Проект фінансується з трьох джерел: бюджету держави, бюджету міста та інвесторів. Місту пощастило, що у фінансуванні бере участь місцевий олігарх, власник футбольного клубу „Металіст" Олександр Ярославський. Контрольована ним група „DCH" співфінансує будівництво нового терміналу аеропорту, стадіон та інші об'єкти.

З Ярославським ми зустрілися на стадіоні. Арена практично готова, урочисте відкриття заплановане на початок грудня. Бізнесмен прийшов у спортивному одязі. Видно, що участь у підготовці він сприймає як щось більше ніж просто інвестицію. Під час реконструкції стадіону Ярославський бував тут мало не щоденно, аби особисто стежити за ходом робіт. Це підтверджують не лише представники влади, але й інші бізнесмени, як наприклад, керівник 5-зіркового готелю „Cosmopolit". Вона переконувала нас, що ніколи раніше не працювалося так добре бізнесу і владі. Завдяки позитивній атмосфері абсолютно інакше реагуєш на маленький старий аеропорт із полатаною злітною смугою, або відсутність 5-зіркових готельних номерів. В аеропорту, втім, триває посилена робота – будують новий термінал і злітну смугу. Особисто я виїхав з Харкова переконаний, що місто підготується відповідним чином у потрібний час.

Десь бракує транспорту, десь готелів, а у Львові – стадіону

Схоже, те ж саме з Києвом. Столиця змогла подолати колишні проблеми та інтенсивно готується до Чемпіонату. На стадіоні „Олімпійський" роботи йдуть, практично, цілодобово і результати досить помітні. Як переконує міністр Павленко, арена буде готова у червні 2012 фінансування Євро–2012. Водночас Віктор Ющенко запевнив, що змушений оскаржити його у Конституційному Суді.

13 жовтня Глобальна криза та складні взаємини з українським урядом змусили британську компанію „Cadogan Petroleum" згортати розробку родовищ нафти й газу в Україні.

14 жовтня СБУ і прокуратура затримали 8 співробітників харківського обласного і міського управлінь МВС, яких обвинувачують у торгівлі наркотиками. За інформацією Служби безпеки, міжрегіональну злочинну групу організував вищий офіцерський склад харківської міліції. У центрі мережі, яка об'єднувала не лише українські, але й міжнародні (зокрема до Росії, Польщі й Туреччини) наркотичні канали, „сидів" один із заступників начальника відділу боротьби з незаконним оборотом наркотиків Харківської області. „Затримали також начальника відділу кримінальної міліції у справах неповнолітніх міськуправління, який організував систему збуту наркотиків серед молоді", – повідомили в прес-центрі СБУ. Джерело, близьке до правоохоронних органів, повідомило, що „чистки" в міліції будуть тривати. „У наркоторгівлі задіяні до 30% харківських міліціонерів, які замість бандитів зайняли цю нішу в Харкові", – каже джерело.

15 жовтня Єврокомісія може надати Україні 700 млн. євро макрофінансової допомоги. Про це повідомив міністр закордонних справ Петро Порошенко. „Важливою є заява президента Єврокомісії Жозе Баррозу, що країни ЄС на саміт (саміт Україна–ЄС 4 грудня у Києві) приїдуть, якщо Україна виконає свої зобов'язання, з унікальним по розміру пакетом макропідтримки у 700 млн. євро", – сказав він. При цьому міністр зазначив, що з них 300 млн. євро можуть бути надані у вигляді гранту.

17 жовтня Президент Віктор Ющенко визначив три пріоритетні завдання для міністра закордонних справ Петра Порошенка. Зокрема, одним з першочергових завдань для керівника МЗС є організація зустрічі з міністром закордонних справ Білорусі з метою вирішення всіх питань, пов'язаних з ратифікацією Мінського українсько-білоруського договору про держкордон. Ще одним пріоритетним президентським завданням

для Порошенка є завершення демаркації українсько-молдовського кордону до кінця поточного року. Крім того, Ющенко вимагає від керівника зовнішньополітичного відомства до кінця року підписати угоду про асоціацію Україна–ЄС і забезпечити зримий прогрес на переговорах щодо безвізового режиму з Євросоюзом.

19 жовтня Держава заборгувала донецьким шахтарям 1,5 мільярдів.

19 жовтня В Україні стартувала президентська виборча кампанія. Президент Віктор Ющенко підписав указ про забезпечення проведення президентських виборів 17 січня 2010 року.

20 жовтня Верховна Рада ухвалила в другому читанні закон „Про встановлення прожиткового мінімуму та мінімальної заробітної плати у 2010 році". „За" проголосувало 264 депутати, не підтримали законопроект представники коаліції з БЮТ, та частини НСНУ. Законом пропонується встановити прожитковий мінімум на одну особу в розрахунку на місяць у розмірі з 1 листопада 2009 року – 701 гривня, з 1 січня 2010 року – 825 гривень, з 1 квітня – 839 гривень, з 1 липня – 843 гривні, з 1 жовтня – 861 гривня, з 1 грудня – 875 гривень.

21 жовтня З'їзд Народної партії висунув Володимира Литвина кандидатом у президенти.

22 жовтня Лідер Компартії Петро Симоненко, депутати від НУНС Анатолій Гриценко і Арсеній Яценюк, а також один із засновників юридичної фірми „Магістр&Партнери" Олег Рябоконь, та бізнесмен Сергій Тігіпко занесли необхідні документи в ЦВК та зареєструвалися кандидатами в президенти.

24 жовтня На Майдані Незалежності у Києві відбувся з'їзд, на якому було висунуто Юлію Тимошенко на пост президента України.

27 жовтня Лідери оозиції президент Віктор Ющенко та голова Партії Регіонів Віктор Янукович подали документи для реєстрації їх кандидатами на посаду Президента України.

Фото: Петро Андрусечко

Юрій Павленко

року. Попри те, що реконструкція відбувається у складних архітектонічних умовах, стадіон збереже характерні елементи свого первинного вигляду.

Інтенсивні роботи йдуть у „Борисполі". Розширено термінал „B". Будують два нові – „D" та „F", плюс – паркінги для літаків. Завдяки цьому Київ отримає зовсім новий аеропорт, який розрядить затори в обслуговуванні пасажирів, що останніми роками стало проблемою. Однак, здається, не до кінця розв'язане питання сполучення аеропорту з містом. Окрім дороги та нових автобусів, придалася б швидкісна залізниця, але її, вочевидь, побудувати не встигнуть.

У Києві, як і в Харкові, добре враження справляє заступник ексцентричного столичного мера Анатолій Голубченко. Він не приховує проблем, наприклад, з вимог УЕФА щодо кількості готельних місць, але наполягає, що місто якось вирішить це питання.

Київ співпрацює з Варшавою і не соромиться приймати поради від польської столиці щодо комунікаційних проблем. Саме так створено план по мобільності, покликаний розв'язати столичні проблеми з „корками". Голубченко ставиться до Євро–2012 як до величезного шансу соціально-економічного розвитку столиці, зміцнення його туристичного потенціалу. Чи вистачить цього, щоб експерти УЕФА, всупереч медіапліткам, дозволили провести фінал у Києві? Незабаром дізнаємося.

І українські, і польські медіа найслабшою вважають позицію Львова. Ще недавно у Польщі відкритим текстом писали, що УЕФА викреслило місто зі списку. Однак офіційна позиція все ще не озвучена, а Львів, як переконує влада, останнім часом почав щось робити. Дві головні проблеми міста – це стадіон та аеропорт. Останнім часом, за інформацією міськради, запізнення у будівництві стадіону скоротили наполовину. Однак досі окремі проектні рішення не узгоджені з представниками УЕФА. Тим не менше, український уряд дав гарантії, що стадіон побудують вчасно. Врешті почали відновлювати й аеропорт, будують новий термінал. Ведуться роботи зі спорудження злітно-посадочної смуги, хоча досі не видно поступу у сполученні міста з польським кордоном.

Чергове місто – Донецьк. Столиця Донбасу, завдяки місцевому олігарху Ринату Ахметову може похвалитися одним із найсучасніших стадіонів у Європі. Однак досі бракує готельних місць, адже Донецьк – це не туристичний Львів. Потрібно 739 п'ятизіркових апартаментів. Місто ще вестиме переговори з УЕФА. Друга проблема – аеропорт, але й тут, здається, справа зрушила з місця. Реконструкцію фінансуватимуть з держбюджету, бюджетів області та міста. Після реконструкції аеропорту та побудови нової злітної смуги його пропускна здатність становитиме 1000 пасажирів на годину.

Отже, через місяць ми дізнаємося думку УЕФА. Залишається сподіватися, що з українського боку в Євро–2012 братимуть участь усі чотири міста. Додам, що на початку жовтня в Україні перебував директор Євро-2012 Мартін Каллен, який відзначив прогрес у підготовці. Втім, деякі медіа у Польщі одразу зауважили, що навесні цього року Каллен стверджував те саме, а в результаті обрали лише Київ. Однак, признаюся щиро, мої останні поїздки до Києва та Харкова додали мені оптимізму. Не все так погано, як іноді люблять переконувати окремі ЗМІ. Тим більше, що часто бракує інформації з перших рук, а зловтішників з приводу польсько-українського Євро–2012 чимало. Залишається чекати на вердикт УЕФА і тримати кулаки.

Петро Андрусечко, Познань

Автор висловлює подяку Інформаційному центру „Україна – 2012" (Укрінформ) за організацію прес-туру до

Направо у Нову Європу

Вибори все ближче й ближче. Паралельно з цим зростає зневіра українців. Отож, питання в тому, хто зможе дати українцям нову віру в себе та свою країну.

Соціологи останнім часом констатують різку праворадикалізацію українського суспільства. У зв'язку з економічною та перманентною політичною кризами, знову стало популярним порівнювати сучасну Україну з Німеччиною періоду Веймарської республіки напередодні приходу до влади нацистів.

Український Рейх

Українське суспільство є досить нестійким, тому справді здатне на різкі, кардинальні зміни в будь-який бік. Нещодавні вибори в Тернополі, де карколомну перемогу здобуло ультраправе ВО „Свобода" – прекрасний доказ цієї тези. Адже буквально за рік майже ціла область змінила свою електоральну спрямованість. Україна має пройти етап правого радикалізму – цей висновок все більше звучить серед експертів.

„Лівий" етап свого розвитку Україна пройшла в 1990-х роках, коли, за пірамідою потреб Маслоу, людей цікавили лише найнеобхідніші потреби. Як-то – вижити та прохарчуватися. Тепер, коли досягнуто певного рівня добробуту, у весь зріст постають питання соціо-психологічної реалізації України як державно-національного проекту. Цілком логічно також, що саме зараз все актуальнішою стає тема міжнаціональних взаємин. На все це накладається фінансова криза та криза політичної еліти. В Україні поки що немає суспільної групи, на яку би могли спиратися ультраправі. Чутки про те, що деякі впливові олігархи – зокрема, брати Клюєви – фінансово підтримують те ж ВО „Свобода", навіть якщо вони і є правдою, свідчать не про підтримку правих ідей цими людьми, а про бажання використати правих „ультра" у своїй політичній боротьбі. „Впевнений, що у разі виникнення реальної перспективи приходу до влади ультраправих в Україні, всі загравання з боку олігархів з ними миттєво припиняться, – стверджує соціолог Євген Головаха. – Так само, як це сталося з ЛДПР Жириновського в Росії після виборів 1993 року, коли ця партія набрала 25% голосів. Влада швидко зрозуміла загрозу та відвела для Володимира Вольфовича чітку нішу технічного кандидата, з якої йому вже ніколи не вибратись".

Нова Європа

Досить значна частина українців підтримує найбільш жорсткі засоби у боротьбі з нелегальною міграцією. І це при тому, що в Україні досить небагато емігрантів. Тож, якщо це питання не буде вирішене зараз, коли мігрантів в Україні достатньо небагато, то потім воно загрожує перетворитися на важливу проблему національної безпеки, як це сталося в європейських країнах та США. І знов-таки, якщо враховувати, що в українців фактично відсутній досвід співжиття з широкими масами інородців, масштаби соціальних катаклізмів, що можуть виникнути в нас, будуть набагато більшими, ніж, наприклад, арабсько-негритянські погроми 2007 року у Франції.

В Україні справді росте соціальний ізоляціонізм, що викликаний небажанням Європи бачити нас там. „Україні постійно приводять в якості прикладу Польщу і називають її шлях орієнтиром для нас, – продовжує Євген Головаха. – При цьому, у наших сусідів при владі вже декілька років знаходяться праві консерватори з „Права і справедливості". Мені здається цілком вірогідним польський варіант розвитку подій і у нас. Деякі польські публіцисти називають цей процес „качинізацією" – за прізвищем президента Леха Качинського, який презентує цю суспільну парадигму. Її суть у тому, що економічно та політично Польща в Європі, але поляки не бажають відмовлятися від своєї католицької традиціоналістської культури на користь нових європейських цінностей. Зазначу, що подібний процес дуже активно йде і в інших країнах-нових членах ЄС – Румунії, Словаччині, Угорщині, Болгарії".

Сильна рука гетьмана

Опитування громадської думки показують, що українці не довіряють політичним лідерам, які наразі керують країною, а також мріють про „сильну руку". Мріють і про „нові обличчя в політиці". Проте зрозуміло, що на найближчих президентських виборах праві на перемогу шансів не мають. Їх місце займають поки що ставленники олігархічних кланів та псевдонародні „вожді". Тож, права перспектива України є актуальною на наступних парламентських виборах.

„Треба розуміти, що українці хочуть "сильної руки" не в плані обмеження своїх демократичних свобод, – каже Євген Головаха. – Тим більше, що наші люди взагалі досить насторожено відносяться до будь-якої влади. Насправді, вони бажають, щоб була людина, яка б за все відповідала і якій можливо було б делегувати всі важелі дотримання порядку в суспільстві. Тобто, українці знаходяться до сих пір у полоні патерналістського ставлення до суспільно-політичної системи. Тому проста апеляція до жорсткості та навіть жорсткості навряд чи підкупить середньостатистичного виборця".

Фактично, українці, навіть самі того не помічаючи, бажають повернутися до державного устрою, який, за оцінками істориків та соціопсихологів, найбільше відповідає ментальності та досвіду українського етносу – Гетьманату, який можна назвати демократичним авторитаризмом. Себто, коли Голова держави має дуже широкі повноваження, але він є виборним.

Правий радикалізм зростає в Україні з кожним днем. Головною перепоною до повного захоплення влади українськими ультраправими є відсутність інтегральної для всіх регіонів країни ідеї, навколо якої змогли б об'єднатися широкі народні маси. Але такою ідеєю може стати те, що людям до нудоти набридли нинішні політичні лідери. І вони можуть обрати „ультра" саме через те, що вони „свіжі" і не заплямовані в попередньому політичному процесі. Важливо й те, що вони сприймаються в суспільстві як такі, що говорять те, що думають.

Богдан Буткевич, редактор журналу „Український тиждень", Київ

Василь Махно:
„Твоя ‚американськість' залежить від перекладачів, а українськість – від тебе самого"

Якось польський письменник Войцех Кучок, власник найпрестижнішої в Польщі нагороди „Ніке", розповідаючи про жанри, в яких він пише, сказав десь так: „Я письменник, а це означає, що я вмію писати в будь-якому жанрі". В Україні чогось подібного на „Ніке" досі немає, а якби була, то якогось разу – я певна – її міг би отримати Василь Махно й під час нагородження приблизно повторити слова Кучока. Бо Василь Махно – без перебільшення цікавий і люблений в Україні автор ряду книжок поезії та есеїстики, двох п'єс і низки наукових студій (поміж них – дисертація, присвячена Антоничеві); тепер же Василеві пишеться книжка прози, якою, думаю, він приємно здивує не одного шанувальника його письма. Є щось гарного в тій легкості, з якою цей автор мандрує поміж абсолютно різними жанрами, в його письменницькій сміливості опановувати щоразу нову стилістику й водночас у вмінні не втрачати свого впізнаваного поміж інших голосів голосу.

Від 2000 року Василь Махно живе у Нью-Йорку, але відстань не заважає з ним говорити. Одну з наших розмов ми записали і для „Українського журналу".

Василю, почну із трохи наївних запитань. Чи пам'ятаєш, чому і як ти колись почав писати? Які були на те мотивації? І чому пишеш тепер? Що є такого в письмі для тебе важливого?

Ну, це було так давно, що мені доведеться справді напружити свою пам'ять. Якісь спроби були ще в підлітковому віці у школі, потім більш серйозні. До речі, хоч як парадоксально, студентом я майже написав роман, драматичну поему і переклав багато російської поезії Срібного віку: Блок, Ахматова, Цвєтаєва, ще дехто. Важко пригадати мотивації, їх принаймні було кілька: намагання виділитися з відчуттям кайфу від самого процесу писання, від усвідомлення творення художнього тексту, що на якомусь рівні й ти це можеш. Тому писання триває від студентських років, але чому це триває й досі? Не знаю, мабуть, метафізичний опір часові, бажання в такий (поетичний чи прозовий) спосіб висловитися, промаркувати важливі для тебе теми. Варіантів також може бути безліч. Тепер я із задоволенням долаю простір часу та міст, дописуючи книжку есеїв про моє покоління, час, країни, міста, своє дитинство, нью-йоркські лабіринти. Цим я хочу зберегти близьких мені людей, пам'ятні події, пейзажі, емоційні стани. Чи це важливо? Не знаю, але для мене – так.

А чи були для тебе в якісь періоди певні автори, подібно до яких тобі хотілося навчитися писати?

Були і є автори, якими я захоплювався у різні періоди, мабуть, вони якось по-своєму впливали на мене, цей внутрішній словник імен і творів щораз змінюється, переінакшується, колись мені подобався Збіґнєв Герберт, а тепер більше Ружевіч, колись новели Григора Тютюнника – тепер проза Ісаака Башевіса Зінґера чи Арундаті Рой. Чесно кажучи, якогось сталого кола я ніколи не мав і не маю. Ці опозиції, плюси і мінуси, від захопленого сприйняття до забування дуже характерні для того, як я відчитую тексти.

Недавно минуло сто років від дня народження Богдана-Ігоря Антонича, творчість якого ти колись досліджував. Як поетові Антонич якої збірки тобі найближчий?

Це дві збірки „Книга Лева" та „Зелена Євангелія", які вважаю вершиною творчості Антонича. Сьогодні цілком зрозуміло, що Антонич починав свою творчість, борючись із вплива-

ми польської та української поезії, перемагаючи опір мови, моделюючи християнство і поганство, то реагуючи на суспільні теми, то заглиблюючись у різні сфери культури, Біблію, то звертаючись до міста. Ця панорамність поетичного бачення Антонича мене завжди дивувала.

Ти тепер часто говориш про поезію як про ремесло, про письменництво як про фах, особливо покликаючись до американського досвіду. У чому письмо виграє, обернувшись із приватної справи у професію, і водночас – що воно тоді втрачає?.. Думаю, література просто би не мала багатьох добрих авторів, якби їм від початку запропонували стати фаховими письменниками. Незалежно від походження. Не уявляю як фахових письменників того ж Антонича, Стуса, Мілоша, Селінджера, Лишегу й іще багатьох-багатьох...

Так я колись висловився в одному з інтерв'ю. Я мав на увазі письменницьке ремесло у тому сенсі, як до цього підходив, скажімо, Оден, котрий, за спогадами Бродського, починав о 9 ранку, пишучи колонки до газет, потім вірші, тоді рецензії і заливав усе це вірніше, свій шлунок – різними алкогольними напоями. Це, так би мовити, раціональний підхід до письменницького заняття, тобто усвідомлення писання як необхідності життя і для життя. Я не зовсім погоджуюся, що Мілош належить до того списку, котрий ти запропонувала. Мілош був не тільки письменником, який „планував" свою творчість (бо після „Поневоленого розуму" та успіху Збіґнєва Герберта, що його він переклав англійською мовою, Мілош змушений був робити титанічні зусилля для „реабілітації" свого реноме як поета в Америці), але й планував, вибудовував цілу імперію слова, так би мовити, ціле господарство поезії, хоч би як принизливо це звучало для самої поезії, щоб утриматись у ній. Я думаю, що ми граємось у терміни та поняття, роздумуючи про „наїв" чи „раціональність" у такій справді тонкій та метафізичній сфері, як поезія. Я не вважаю також приватною справою писання, коли ти видаєш книжки чи друкуєш тексти, себто приватність та інтимність тоді зникають.

Розкажи, що ти робиш на щодень, крім того, що пишеш художні тексти. Знаю, що частина твоїх занять пов'язана з науковим простором, а тому одразу ж запитаю, чи не конфліктує в тобі мислення наукове та художнє?

Я б радше сказав, що це культурологічний простір. Ще навіть викладаючи в університетах я відчував, справді, внутрішній конфлікт між викладанням і науковою діяльністю. Викладати мені подобалося, бо це було неформальне спілкування з молоддю, мені подобалося її в чомусь переконувати, а з чимось і сперечатися. Але чимдалі я пов'язував своє позиціонування, як тепер модно висловлюватись, із художнім мисленням. Навіть написавши дисертацію, я не вважав себе науковцем, тому що наука – це дещо інша сфера, аніж творчість, вона менш спонтанна і більш логічна. У Нью-Йорку я розв'язав цей конфлікт у такий простий спосіб, що припинив писати якісь літературознавчі статті, а перейшов на есеїстику, котра вивільнила мене від наукових канонів.

Може, так воно сталося на ліпше і принаймні спокійніше для тебе. Коли ж знов повернутися до теми художнього письма, мені здається, що ти з однаковою легкістю пишеш вірші й прозу. Чи відчуваєш різницю в мові, якою в них говориш? І чи є щось, що вмієш розповісти лише віршем або лише прозою?

Ця легкість, про яку ти говориш, далася мені не одразу. В мені опиралася проза, перейти з віршованої мови на прозову допоміг Нью-Йорк. Якось я зрозумів для себе, що деякі теми цього міста я ніяк не зможу прописати у віршах. І тоді я почав писати есеї, спочатку як рефлексії на все, що мене подразнювало у цьому новому і чужому просторі, розуміння якого приходило поступово, але швидко, як рух на вулицях цього мегаполісу. Потім деякі епізоди в есеях я увиразнював елементами таки прози, себто цілковитої фікції. Дивним чином інша та чужа мовна і візуальна ситуація прискорила і підсилила в мені

бажання до прози. Мабуть, є якісь речі, котрі підвладні лише поезії, її музичній оркестровці, її сконденсованості вислову, її таємничості. Різниця таки існує.

Як тобі ведеться з тим, що живеш у ситуації двомовності (українсько-англійської)? Як письменника це тебе збагачує чи радше заважає? Чи не важко писати українською в англомовному середовищі, бути в Штатах українським письменником?

У цьому є своя зручність, особливо, коли твоя „американськість" залежить від перекладачів, а українськість – від тебе самого. Я думаю, що сьогодні більшість письменників, принаймні ті, хто подорожує чи буває на фестивалях або ж на стипендіях, відчувають, що потреба в іншій мові, а почасти й культурі, стає необхідністю. Ситуація двомовності – зручна, бо ти відчуваєш дистанцію з рідною мовою, бачиш її звіддаля, в цій же ситуації криються також і небезпеки: втрата відчуття свіжості мови, її змінності. І лише ти можеш визначити, що тобі потрібно: тієї зручності, чи постійного балансування між двома мовами й культурами.

Яку з власних книжок найдужче любиш? Яка тобі найдорожча?

„38 віршів про Нью-Йорк і дещо інше" (Критика, 2004), бо вона писалася легко, на одному диханні й була пробним ковзанням на льоду іншого простору.

Що тебе як читача найбільше вабить у літературі? Який тип письма зараз найбільше тобі цікавий?

Я не прихильник чогось усталеного, як я вже згадував, протягом мого читацького досвіду я часто змінював уподобання: від Буковського до Беллоу, від Варгас Льоси до Маркеса, від європейської поезії до американської, мені подобається відкривати щось нове, таким відкриттям стала сучасна індійська проза та низка авторів із африканського континенту.

Мені подобається письмо, котре через запах і звук, історію та сучасність, сміливість та екстравагантність, тіло та мову показує складність людини, усі її виміри.

Яке з мистецтв, крім літератури, тобі найближче: музика, малярство чи кінематограф? Спробую вгадати з твоїх текстів, що це може бути музика...

Мабуть, усе потроху: і малярство, і кінематограф, і музика. З музикою стосунки у мене складніші, бо я не ходив до музичної школи, і, тільки місяць промучившись із баяном, полишив його назавжди. Хоча при нагоді з різних країн везу етнічну музику, переважно в автохтонному виконанні. Мені подобається і джаз, і класика – у Нью-Йорку цього більш аніж достатньо. Малярство викликає у мене особливе зацікавлення, бо я не полишаю своєї давньої мрії зайнятись цим більш предметно. Люблю вештатись не тільки галерійками, але й маленькими містечками, в яких мистці виставляють свої роботи біля будинків, в яких вони мешкають, а вуличну виставку-продаж на 14 вулиці завжди прискіпливо розглядаю щосереди. Моє кіно – не американське, я прихильник європейського та азіатського.

Який темп життя тобі найдужче пасує?

Я звик до різних темпів, у Тернополі це був один темп, у Кракові – інший, у Нью-Йорку – ще інший. Звикаєш до темпу того міста, в якому мешкаєш. Мені не подобається повільне, пригальмоване життя, мені потрібен темп перенасиченості, тоді я почуваюся комфортно. Звичайно, що є моменти, коли прагнеш прогулятися біля океану на самоті.

Є постаті, чий спосіб життя, спосіб бути є для мене якимось таким щемким і важливим, і яких дуже люблю. Їх трохи є, а між них незмінно присутні св. Франциск, Нікіфор і Селінджер. Чиє життя і спосіб бути цікаві тобі? Можеш когось назвати?

Не знаю, мені цікавіші часи, аніж конкретні люди. Коли я дивлюся на фотографії Парижа з 60-х, у мене виникає бажання відчути цю епоху, це місто, зайти до кав'ярні, вдихнути запах кави та почути спів Піаф, побачити Сартра і Пікассо, простих парижан, усе, що залишилося на цих фотографіях, що становило зміст того часу і життя.

І наостанок: за які речі в світі тобі хотілося б дякувати?

Мабуть, за багато речей і багатьом людям. Кому і за що конкретно? Перелік буде довгим...

Василь Махно

Врубай свою музику голосніше, якщо можеш

(З нової книги „Lost in America?")

У бутафорському цеху роботи ніякої. Кілька збитих дощок, котрі призначалися під якусь декорацію, так і залишилися недофарбованими, і важко було здогадатися, що то за конструкція. Виставу відмінили, акторам не платять уже декілька місяців, вони трохи пострайкували, дехто навіть посидів на театральних сходах, поставивши перед собою капелюх, у який так ніхто нічого і не кинув. Міська газета зробила про це репортаж, але ніякої ширшої дискусії чи співчуття громадян така акція не викликала. Всім тоді було хріново. Театр стояв на площі свого імені, як закинутий корабель, команда якого розбрелася хто куди. Ну, далеко вона не розбрелася: народних і заслужених артистів можна було зустріти в найближчих кав'ярнях.

У бутафорському цеху було тільки два працівники; приміщення, в якому готували декорації, підфарбовували матерію, збивали різноманітні конструкції, переробляли зі старих декорацій нові, було досить довге, з високими стелями. На підлозі розстелено довге полотно, повсюди повно банок із фарбою, тюбиків і пляшок.

Чувак високого зросту, збивши докупи кілька дощок, у розмові довірливо криє матом режисера і головного художника за придуркізм у вирішенні сценічного простору, заступника директора – за брак нових матеріалів для декорацій, а художнього керівника театру – за невиплату зарплат. За всіх них, споліскуючи два гранчаки і банку з-під майонезу в умивальнику, вступається його напарник, років на десять старший чоловік і начальник цього цеху:

– Ще п'ять років тому все було: гастролі, зарплати, репертуар...

Довгий відмовчується, він саме розкладає закуску на табуретці, ще раз кинувши оком на табуретку, перевіряє, чи все засервіровано, йде вглиб цеху, де з нашою допомогою зсуває кілька припалих пилом фотелів, чия оббивка подерта й засмальцьована. Раптом довгий

підносить догори палець і прямує до вікна, нас також зацікавлює його мовчанка: перед пам'ятником Шевченкові стихійна демонстрація, переважно сільські жінки у зав'язаних під підборіддям хустках та чоловіки у вишиванках, місцевий політичний лідер декілька разів вказує випрямленою рукою напрям їхнього зацікавлення. Юрба, піднявши прапори та хоругви, підбадьорювана тим же лідером через мегафон, залишає невеличку площу перед Шевченком, який проводжає їх невеселим поглядом забронзовілих очей. Довгий повертається до табуретки, за якою сидить і терпляче чекає початку нашої буханини його начальник. Я помічаю, що сільських жінок, котрі пішли посполитим походом до православної катедри, змінюють громадські організації області із саморобними плакатами „Геть від Москви", „Смерть комуні", „Імперії кінець" та „Слава Україні". Їх кількасот, встановлюються мікрофони, й увесь час апелюючи до Шевченка, промовці наелектризовано щось кидають у натовп, сотні рук час від часу аплодують. Шкода, що нічого не чути, вікна щільно зачинені й замальовані фарбою кількох десятиліть.

Довгий починає розливати, хтось виголошує тост, гранчаки і скляні слоїчки з-під майонезу глухо подзвонюють, після перших трьох розмова ще якось не клеїться. Але коли приговорено дві півлітрівки, русло розмови входить у звичний стан: довгий починає плутатись у словах, політичних партіях та організаціях країни, лає комуністів і згадує свого діда, котрий був націоналістом, його начальник навпаки мляво захищає Союз і стабільне життя, з недовірою ставиться до новоспечених місцевих лідерів „Руху", вважаючи, що всі вони – колишні комуністи і кар'єристи.

Поступово, закуривши по сигареті, ви переходите на більш вільні теми, і ти дізнаєшся прикольні історії про акторів та акторок, дещо з історії бутафорського цеху та особливості професійних секретів.

У осінню прохолодь ти вивалюєшся через чорний вхід, уже не прощаючись із черговою, довгий з начальником залишилися замикати свій цех, але в пітьмі, бо не хочуть виказувати себе, ніяк не можуть встромити ключ, тому тихо сперечаються між собою. Ти переходиш майже порожню площу, почасти освітлену жовтим світлом (гастроном уже зачинено) і, пройшовши трохи далі, звертаєш праворуч і вирішуєш зайти до „Музи", що поблизу магазину „Передплатні видання". Усередині Зіна, стоячи за прилавком, сперечалася з клієнтом, офіціантка, молода дівчина, прибирала залишені якоюсь компанією столики з кількома наповненими недопалками й попелом попільницями, маленькими горнятками з кавою, келішками та порожніми пляшками горілки: одна самотньою королевою стояла на столі, а дві інші – під ним, зрозуміло, що одну купили тут, а ті дві інші принесли з собою. Сусідній стіл був чистіший – лише два келішки та два горнятка – на келішках, як і на горнятках, сліди помади, мабуть, дві колєжанки так і не дочекавшись відповідних чуваків, забралися геть, можливо, що до ресторану „Україна", виходить, що тут їм ловити було нічого.

Окинувши оком завсідника першу залу, ти вирішуєш, чи заходити до другої, чи вийти геть на свіже повітря. Але механічно прямуєш далі: в кутку сидить, схилившись над келішком, твій кент із філфаку С. разом із подружкою, котру ти бачиш із ним вперше. Ти підходиш, вітаєшся, волочиш за спинку третє крісло і підсідаєш до них. С. уже в добрій кондиції, подружка явно хоче злиняти. Але не знає, як це зробити, тому вони обоє зраділи твоїй появі. С. іде замовляти ще три по сто, три канапки, порізаний лимон, посипаний цукром, і три кави. Але його довго нема, мабуть, іще пішов при нагоді в туалет. За час відсутності С. ти дізнаєшся від його подружки, що вони познайомилися лише три години тому, а це їхній третій бар. Ти прикидуєш, скільки міг за ті три години С. видудлити, вона – легко сп'яніла, каже, що студентка і що до десятої мусить бути в гуртожитку. З'являється С., усміхнений. За якийсь час його замовлення уже на столі. Розмова поміж С. і тобою майже дає унікальний шанс для його подружки злиняти. Але С. і ти зовсім не переймаєтесь її відсутністю. Сьогодні це несуттєво. Ти не бачив С. кілька тижнів, він розповідає, що викрив зраду своєї дружини, між ними відбулася сцена, і він викинув через вікно все її мальовидло. Забрав свої речі і тепер у батьків. Помалу розпродує фотоапаратуру і пропиває. Ви ділитеся також третіми ста грамами, кавою і канапкою, і в цей момент ви вдячні тій студентці, котра самовільно відшилася. Як можеш, розраджуєш приятеля. Коли ви виходите з „Музи", у вас виникає ідея поїхати на Дружбу, до ресторану „Москва". На тролейбусній зупинці ви ловите таксі й за хвилин п'ятнадцять уже сидите в „Москві", з вікон ресторану видно озеро, котре відбиває нічні вогні міста. С. безперестанку терендить про підлість своєї дружини і про любов до своєї дочки. Наш вечір лише починається, судячи з того, що знову замовляє С. Він попереджує тебе, що сьогодні ставить він. Дві бікси за столиком навпроти радо приймають запрошення підсісти до нас. Знайомимося. Від них пахне добрими парфумами, обидві в джинсах, котрі стискають їхні виточені литки. Не відмовляються від запропонованих сигарет. С. перериває свою оповідь про родинні проблеми, і ми переключаємося на цих чувіх: виявляється – живуть в різних кінцях міста, що одразу стимулює кожного з нас вирішувати, що з ними робити далі: посидіти й побухати (але тоді для С. втрачається важлива тема бесіди), побухати, провести додому і домовитись про зустріч пізніше, чи все-таки побухати і спробувати їх розкрутити. В туалеті С. пропонує їхати до нього на роботу, ключі при ньому.

Він працював у редакції, котра займала дві кімнатки на одному заводі. На вмовляння пішло ще з півгодини, аж поки одна з дівиць погодилася, і другій не залишалося нічого іншого, як скласти компанію. С. вибрав ту, що погодилася, і вже в таксі почав з нею цілуватися. Ти сидів біля водія. А твоя чувіха увесь час позирала на розваги своєї подружки. Десь біля третьої ночі ми потрапили до редакції. В нас було три години на все, бо до сьомої потрібно було злиняти. Запах солодкавих парфумів, біле стебло шиї, довге розпущене волосся, джинси, в яких, як виявилося, замість замка ґудзики, що важко розстібалися, та імпортний ліфчик на спеціально сконструюйованих гачках. Під дією алкоголю ти забував час від часу її ім'я, але вона не ображалася. Ви нічого не обіцяли одне одному і були вдячні одне одному саме за це.

Ми розпрощалися з С. уже в центрі десь об одинадцятій, щоби знову зустрітися за кілька днів.

Рух, час і місце

Є традиція визначати якість твору через зв'язок із вічними, позачасовими цінностями. Вочевидь, ідеться про досконалість, яку можна розгледіти і через багато століть. Цей ліміт часу хвилює мене щоразу, коли стикаюсь із сучасним мистецтвом – як читатимуться ці роботи, коли культурний контекст зміниться, а актуальні зараз соціальні чи політичні теми стануть історією?

У роботах Павла Макова парадоксально поєднуються два часи: час як абстрактна філософська категорія, і як цілком відчутна емпірична реальність з особливими фізичними характеристиками. Саме цей розтягнутий час виказує пізнавану сучасність художника – харківської (тобто пострадянської), постіндустріальної околиці, провінції взагалі, Великої Периферії, окремого простору, де все наче знайоме і дещо інакше.

Проект [алея: історія однієї прогулянки] („Я-Галерея", травень) містив лише один великий офорт, над яким автор працював близько року. В експозиції також було представлено все, пов'язане з історією його створення. Книжки з картинками, що роздивлявся художник, дошки, з яких друкувалася робота, численні фотографії. Це своєрідне „сміттярство" слугує знаряддям втручання у час, а також у цінність художнього твору – офорт Макова є не просто самодостатнім естетичним артефактом, котрий можна продати, він – результат історії, яку неможливо купити.

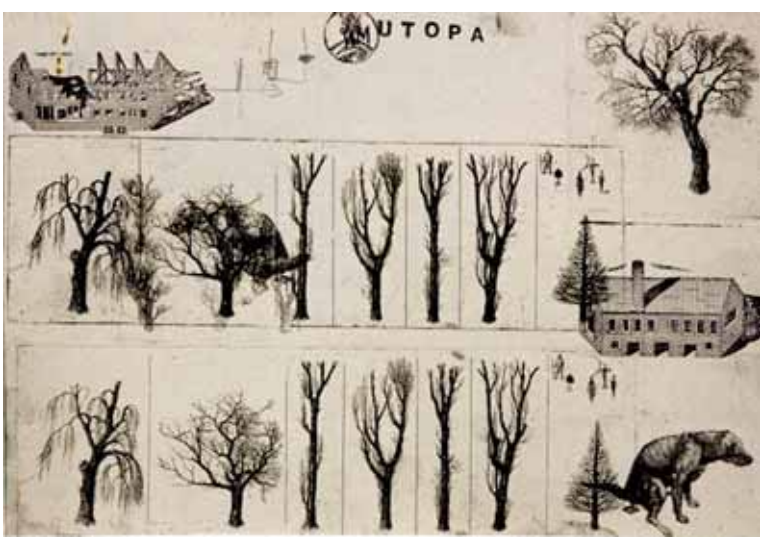

Ця виставка вимагає уваги та спостережливості, вдивляння, порівнювання і, що важливо, пригадування. Переходячи від одного експонату до іншого, розглядаючи чернетки, нібито випадкові відбитки, з часом помічаєш, як творяться, розвиваються, руйнуються і зникають образи, щоб стати (навіть після зникнення) формуючим матеріалом маковського офорту про місто-парк, Місце як таке, порожнє і наповнене водночас. Алеї тут значать дерева, обрізані „таким собі місцевим способом, коли всі гілки зрізують під самісіньку основу, і залишається лише стовбур, вкритий чимось на кшталт дрібного чагарника". Маков селекціонує ці дерева, вибираючи їх види і форми у численних спробах-ескізах. Так само і будинки – недобудовані, цілі чи напівзруйновані фабричні будівлі у дусі XIX століття еволюціонують поряд із квітами та городиною, пам'ятниками, лавками, урнами – класичними атрибутами радянського парку. З живого тут лише собака, котрий живе своїм природним псячим життям, натякаючи на присутність людини десь „за кадром", адже собака – тварина свійська.

Зображення-відбитки залишено на підкреслено незначних носіях, які нагадують лушпайки – старих асигнаціях, листках блокнотів, зошитів, пожухлому папері. Експерименти і спроби на них підводять

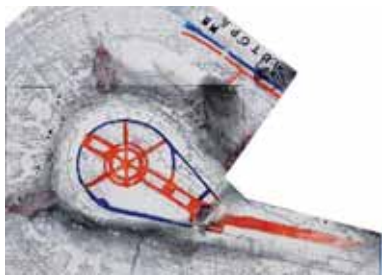

до головної роботи, подібної на план, обриси якого складаються з рядів дерев. Усе інше, що могло би в ньому бути, і що бачимо на ескізах, зникло у процесі селекції, залишилось лише кілька сміттєвих урн та пес, нагадуючи, що цей холодний і порожній простір все-таки призначено нам, щоб блукати алеями, водночас переміщаючись у часі. Художник змушує глядачів самотужки домальовувати в уяві, що ж там, поміж дерев, вишикуваних за лініями класицистичного парку – чи то вулиці, чи будинки-квартали. Собака, який з'являється то тут, то там (змальований із власного лабрадора Макова), задає динаміку цій статичній роботі, породжує відчуття руху, прогулянки, а відтак утилітарності цього специфічного, абстрактного на перший погляд, простору.

Чаруюче прості, класичні за реалістичністю зображення офорти харківського художника демонструють, як форма, цілковито слугуючи змісту, має ще й власну незаперечну ціну. Вартість робіт Павла Макова підтверджена монетарно (наприклад, результатами торгів недавнього аукціону Sotheby's), однак їх неможливо назвати комерційними. Сам художник в інтерв'ю стверджує, що його мета – купити побільше вільного часу. Вочевидь для того, щоб мати досить дозвілля для прогулянок та спостережень, результатами яких стають такі глибоко соціальні та політичні історії. Соціальні – адже „Алея" Макова є зліпком його особистого часу і простору, характерно локального, і політичні – бо зображене місце не універсальне, це „місце у світі, де все має своє місце", загублена периферія, в якій часу дозволено текти по-іншому.

Тамара Злобіна,
Кам'янець-Подільський – Київ

КАВА І МОЛОКО

В чорно-білій франшизі Джармуша „Кава і сигарети" є одна пам'ятна сцена: героїня п'є свою ранкову каву і стримано відбивається від облоги офіціанта – він усе намагається долити їй чергову порцію напою, дотримуючись кодексу нав'язливого обслуговування, не розуміючи, чому клієнтка воліє сидіти з майже порожнім горнятком. В якийсь момент йому це вдається. Жінка реагує роздратовано. „Навіщо ви це зробили? – каже вона. – Кава була саме такої температури і мала саме такий смак, як потрібно".

Як на мене, сцена ця добре ілюструє біологічний либонь механізм наших уподобань і стереотипів. Десь уже доводилося писати, що всі без винятку люди – незалежно від раси, статі, релігійності та ін. – потребують трьох речей: влади, позитивної самоідентифікації і доброго самопочуття. Ці речі власне тому і є базовими, що глибоко закорінені в біологічній природі людини, і потреба позитивної самоідентифікації чи ж не найочевидніша з трьох. Однак сама ця т.зв. identity – штука геть неочевидна навіть для її носія, понад усіляку міру скомплікована і потворно глобальна. Ось і маємо на вершечку айсберга незрозумілу вимогливість до температури кави, скажімо, а що ховається „на дні горнятка, під товщею темних вод" – хтозна.

Ну, і от.

Комусь до нудоти, до ригачки обридли ретушовані гламурні візії, політкоректність і фальшиві гігієнічні посмішки, а хтось ригає через брак питної води й елементарних засобів дезінфекції. Одні, маючи досить упорядкованого буржуазного добробуту, родинних цінностей і голлівудської моралі, шукають екстремальних пригод, кохаються в руйнації й естетиці трешу. Інші – живучи посеред справжнього, не стилізованого сміття, марять буколічною ідилією, вважаючи зразком земного раю рекламні краєвиди туристичних агенцій. Хтось усе життя переймається елементарним виживанням; когось, натомість, приваблює романтизований суїцид у готичному антуражі. Дехто шукає в галасливій, метушливій, жорсткій реальності острівці тиші, приватності, субтельності, а хтось у загальному вереску вирізняє найвереськливіших, здатен реагувати лише на шок і оперує єдиним критерієм – „жерсть". Є ті, хто продовжує вірити в універсальні ідеали, високі поривання, духовні цінності й елітарність, а їхні зневірені опоненти шукають непідробності в примітиві, нативізмі, мінімалізмі. Дехто не припиняє плекати ілюзії суспільних цінностей і прогресу, а комусь порятунок ввижається в затворництві, інформаційній ізольованості, соціопатії. Одні ще залишаються поборниками прогресу, позитивізму, раціональності, усталених ієрархій, інші вибирають етично-естетичний релятивізм, тяжіють радше до „низького" (бо воно нібито ближче до правди життя), аніж до „піднесеного". Хтось переконаний, ніби мистецтво покликане... (далі – бла-бла-бла), інші ж запевняють, що мистецтво витіснене рекламою та повсюдним консюмеризмом в ареали, де споконвіку гніздиться порнографія, бруд, непотріб... (а далі – теж бла-бла).

Продовжувати можна безконечно. Усього надто багато. Усього – безліч.

Тому наш світ видається кольоровим. Але насправді наріжними каменями цього різноманіття є окремі живі, з плоті і крові, люди – кожен зі своєю identity, чорно-білою, як фільм Джармуша. Бо якщо ми схильні так принципово, так вимогливо ставитися до фізико-хімічних властивостей улюбленого напою, то якою ж мірою непримиренності можна виміряти наше ставлення одні до одних?

Іздрик

Кава не приклад і навіть не символ. Це просто слово. Можна вжити будь-яке інше. Скажімо, „життя". Або „смерть". Також просто слова.

Для когось убивство – гріх, для когось – священний обов'язок, для когось – неуникний елемент щоденного потоку теленовин. От і все.

А перелік тих, хто заслуговує на життя, і тих, хто вартий смерті (чи тих, хто вартий життя і заслуговує на смерть), a priori входить до нашої самоідентифікації, як перелік улюблених іграшок чи найінтимніших, найпотаємніших уподобань.

„Чини лише добро", – кажуть усі релігії світу.

„Роби те, що вважає добром більшість", – каже соціум.

А гасло постліберального суспільства уже формується в мізках новітніх ідеологів: „Роби, що хочеш, згідно з власною самоідентифікацією".

І хто спроможний щось змінити в такому розкладі?

Може, хіба якийсь набридливий офіціант?

А спробуйте, для цікавості просто спробуйте, коли він учергове підійде до вас зі своєю нав'язливою посмішкою, спробуйте дозволити йому долити до вашої кави трохи молока, наприклад. Напій не набере від цього барви. І ані світ, ані ваша identity не стануть кольоровішими. Але, може, ви згадаєте, що й чорно-біла картина має безліч відтінків.

Юрко Іздрик

Емма Андієвська на перехрестях традицій

Критик Ґаетан Пікон висловився колись про Анрі Мішо, що, мовляв, він „не знає жодного письменника, про якого так важко було б говорити". Йшлося йому не так про якусь особливу ускладненість самих творів Мішо (він же легко міг назвати герметичніших і складніших для читання авторів), як про непросте завдання чітко прикріпити творчість цього автора і митця до конкретної естетичної та ідеологічної традиції, втиснути його доробок у рамки якогось провідного тогочасного „ізму", а то й з'ясувати як слід, яка основна мистецька функція цих творів: що вони, врешті-решт, „собою представляють".

Більшість коментаторів української культури другої половини XX та початку XXI ст. натикаються на аналогічні труднощі, намагаючись інтерпретувати і вписувати в культурологічний контекст тексти й картини Емми Андієвської. Попри категоричні заяви Володимира Державина про приналежність її поезії до сюрреалізму та попри безперечну наявність сюрреалістичних рис у її творах, цю авторку (як і Мішо) нелегко з чистою совістю зарахувати до послідовників Андре Бретона. Хоча б і тому, що „автоматичне письмо" навряд чи може послідовно втілюватися у впорядковані і строго традиційні (навіть якщо по-новаторськи модифіковані) форми, як доведені до віртуозності (після створення сонму варіантів) сонети із консонасними римами. А про фантастично барвисті, сомнамбулічні картини Андієвської (яких намалювала вона уже понад 7000) говорити аж ніяк не легше, ніж про твори Мішо, й не легше приручити їх у межах якихось зручно відомих мистецьких напрямів і стилів.

Твори Андієвської (як і Мішо) перебувають осторонь від головних культурних течій, на маловідвідуваних перехрестях традицій. Може й тому між творчими методами цих авторів і митців можна відчути щось спільне, навіть на рівні зовнішніх атрибутів, а то й тем? Може тому мала проза Андієвської, зокрема раннього періоду, співзвучна із циклом Мішо „Такий собі Плюм" (1930), хоча й водночас принципово відмінна? Обидва автори відображають подібні, на перший погляд, перипетії персонажів, чиї сутички з дійсністю, коли на них дивитись з перспективи пересічної людини, раз-у-раз завершуються поразками. Особа Плюма неодмінно викликає підозру, осуд, а то і знущання. Він зайва людина, яку, приміром, у ресторані звинувачують, що їсть не позначену в меню страву, й змушують каятися перед метрдотелем, поліцейським, а тоді й начальником таємної поліції; йому не дозволяють відпочити в готелі, відвідати Колізей, а до поїзда не пускають, бо залізницю, мовляв, будували не задля нього. В „Термометрі" Андієвської персонаж Д. в аналогічно абсурдний, здавалося б, спосіб бореться зі сваволею буденних предметів і програє. Втім, у інших її оповіданнях (як „Чоловік із чайником у руці") виринає альтернативна (й ключова для Андієвської) інтерпретація цієї теми, мовляв, саме серед таких абсурдних випробувань людина й отримує шанс збагнути парадоксальний сенс свого буття.

Марко Роберт Стех, Торонто

Емма Андієвська Емма Андієвська Емма Андієвська

Емма Андієвська

ТЕРМОМЕТР

Одного дня Д. став помічати, що його термометр показує не кімнатну температуру, а провіщає всілякі події. Спочатку Д. думав, що помилився. Але два тижні тому термометр ранком показав, що в полудень того самого дня пограбують міський банк, і так сталося. Тиждень тому – що повернеться чоловік сусідки, який пропадав десь вісім років. І день тому Д. не міг спати від радісного галасу, спричиненого появою того чоловіка.

Термометр показував не лише великі події, а й малі. Він міг зовсім точно показати, коли відлетять підошви на черевиках, о якій годині відчиняться крамниці, і навіть відгадувати й коментувати сни.

Д. не хотів вірити, але кожної хвилини мусив переконуватися, що термометр дійсно все точно вгадує. Ця обставина його навіть трохи пригнічувала, що поступово пройшло; Д. став призвичаюватися до термометра і потім навіть користуватися його новими властивостями.

Остаточно відважившись, він прорік одній дамі, де вона знайде вкраденого песика. Службовцеві, що жив на першому поверсі, в якого від сидячої роботи вселилися біси, порадив випити гарячої рицини. На ранок службовець, забігши подякувати, сповістив, що було аж п'ять бісів, але просив тримати це в таємниці.

Термометр ніколи не помилявся, і Д. почав брати гроші за прорікання. Старе помешкання стало йому тісним, і він помітив, що на ньому поношений одяг. Д. купив новий, але жити лишився в старій квартирі, біля якої тепер день і ніч стояла черга, що починалася від вхідних дверей, а кінчалася перед його дверима на четвертому поверсі.

Так само несподівано одного дня термометр став переплутувати прорікання. Тобто він так само точно показував, що має статися, лише плутав осіб, кому саме. Черга зменшилася, хоч на сходах все ще не можна було пройти: клієнти, що навіть жити розташувалися на сходах, билися між собою за переплутані прорікання. Під стелю летіли метеорами немовлята, відкушені вуха, коси, і здалека здавалося, що там працюють потужні вентилятори.

Незабаром черга зникла, і лише перед дверима Д. ще стояли два упертих бородані. Але коли їх бороди зрослися разом, то й вони пішли геть.

Кілька днів після цього термометр

розгулявся і, напоказувавши такого, що певно лише йому одному було зрозуміле, після довгих вагань зупинився на пророкуваннях, що означали все навпаки.

Д. намагався не звертати на це уваги, бувши безсилим знищити термометр: скільки він його не ламав, викидав за вікно, дарував сусідам, термометр дозволяв усе з собою робити, а потім, немов нічого не сталося, висів на звичайному місці і не рухався. Д. бачив, як у цій боротьбі танули його сили. Вирішивши, поки ще є час, покласти цьому всьому якийсь кінець, Д. спакував свої речі у валізу, накинув на себе кашне, глянув востаннє на термометр, плюнув і пішов з дому.

Грошей у нього не було. За час, коли він заробляв пророкуванням термометра, Д. зовсім відвик працювати і не знав, що йому тепер робити.

Він пішов у парк, перев'язав валізу кашне, підвісив на сучок, щоб ніхто не вкрав, і попрямував без цілі в центр міста, сподіваючись, що доля згадає про нього.

Д. був дуже здивований, встановивши при перших кроках, що його знають; на нього оглядалися, показували пальцями, перешіптувалися. Потім якийсь хлопчик жбурнув у нього каменем, і навколо Д. утворився натовп. Ніби всі того лише й чекали, вони почали несамовито кричати, вимагаючи гроші, заплачені за пророкування. Деякі не могли знести самого факту існування термометра і на найвищих нотах кричали про справедливість, про втрачені прибутки, про неповагу і профанацію надреального і ще чогось, чого не можна було зрозуміти. Один велетень вигукував, що такі, як Д., йому добрі відомі, він знає, як з ними поводитися, і рвався крізь натовп до Д.

Д. втяг глибше голову в плечі й побіг. На нього посипалися палиці, каміння, яблука, з підворіть тюкали навздогін. За Д. бігли важкі базарні перекупки і били його довжелезними зеленими огірками. Потім хтось черкнув його ножем у бік. Ногавиці злиплися від крови, і ноги Д. зробилися від цього такі худі, що юрба мимоволі зупинилася і перестала ним цікавитися. Перекупки фартухами обтирали свої огірки.

Час від часу, майже гублячи свідомість, Д. останнім зусиллям ще добрався до свого помешкання. В його відсутності відчинили вікно, і кімната була повна сонця й лип. Д. хотів дійти до ліжка, але воно упливло перед ним кудись убік, і він упав обличчям на підлогу. Кутком лівого чоловічка, що почав затягуватися плівкою, Д. ще побачив, як термометр показував кімнатну температуру.

ЧОЛОВІК ІЗ ЧАЙНИКОМ У РУЦІ

Ніщо не промовляло за те, що чоловік із чайником у руці, який разом з іншими чекав на автобус, щоб податися на південь, народився невдахою. Та й чому, зрештою, мало конче одному таланити, а іншому – ні? Однак чоловік із чайником у руці перепробував багато фахів, і в жодному йому не щастило. Попри свій ще далеко не похилий вік, чоловік встиг побувати і комівояжером, і агентом страхувального товариства, виступав навіть прилюдно як боксер, рекламуючи порошки для вітальності організму, і ніде йому не вдавалося затриматися довше, ніж на короткий час. І то не тому, що в нього раптом виявлявся неврівноважений характер, хоча він з усіма легко знаходив спільну мову й охоче робив іншим незначні, а інколи й вагомі послуги, а тому що завжди, коли того ніхто не очікував, внаслідок зовнішніх обставин на нього звалювалася якась халепа, яка незмінно вибивала його з колії.

Врешті хтось із останніх його працедавців, котрому шкода було послужливого чоловіка, порадив йому побудувати хату десь далеко на півдні, де саме почали селитися навіть такі перелітні птахи, як він, що не мали копійки за душею. Сам чоловік із чайником не потребував ні хати, ні жодних інших забезпечень, вірячи, що протягом дня щось для нього знайдеться, що втримає його при житті, а, якщо й ні, то якось воно однак буде. Але думка побудувати хату, – звісно, не для себе, а для жінки й дітей, яких йому завжди хотілося мати, дарма що обставини досі тому ставали на заваді, здалася йому не такою й кепською.

Щоправда, у чоловіка з чайником ніколи не водилося грошей, щоб придбати якусь посілість, однак хтось із його знайомих, яких йому не бракувало, почувши, що він не від того, аби нарешті десь осісти, усукав йому на виплату клаптик землі над гнилим каналом, і чоловік із чайником заходився розворушувати киркою кам'янистий ґрунт і будувати те, що мало стати вперше в житті його посілістю, де він уже подумки бачив, як ходять його жінка й діти.

Власник, який збув чоловікові з чайником свій ґрунт, і сам не думав, що на тій землі можна взагалі щось збудувати, і, бувши з природи не злою, а лише трохи зажерливою людиною, особливо, коли йшлося про гроші, натякнув про це чоловікові з чайником, щоб згодом не мати докорів сумління, коли вони вже згідно з усіма правилами підписали контракт. Але чоловік із чайником сказав, що то дрібниця і нехай той тим не журиться, бо людина на те й народжується, щоб долати труднощі, та що він якось собі вже дасть раду.

Чоловік із чайником аж сам здивувався, коли це пішло йому легше, ніж він очікував, ймовірно тому, що він перепробував подостатком різних фахів і навчився сам лагодити й споруджувати те, задля чого інші мусили наймати робітників. Отож невдовзі його невелика, однак не гірша від інших, оселя стояла вже під дахом, і чоловік вельми втішився, що йому нарешті поталанило вперше щось звершити у своєму житті і що тепер із почуттям сумлінно виконаного обов'язку він міг спокійно повернутися до великого міста.

А що чоловіка з чайником ще несло на крилах від нового почуття, що завдяки, нехай і зовсім випадковому, збігові обставин він таки спромігся довести щось розпочате до кінця, то він і вирішив, що належить до тих, які народжуються в сорочці, котрої досі не помічав, дивлячись не в той бік. І, ніби на підтвердження цього, він і справді, попри безробіття одразу влаштувався на працю, на якій, – чого теж досі з ним ніколи не траплялося, бо він не витримував і тижня на одному місці, – пробув аж півроку, поки надійшла осінь і серед навколишнього холоду й вітрів, що їх, здавалося, звідусіль притягали до себе великоміські хмаросяги, чоловіка з чайником потягло на теплу рівнину на півдні, де в нього тепер була власна хата.

Щоправда, задля цього йому довелося кинути працю й розчарува-

ти працедавця, який тішився, що придбав надійну робочу силу, замість ледачі, яка воліла тільки отримувати гроші й не працювати, однак чоловік із чайником їхав на південь з легким серцем, тішачися, що в його кишені лежить ключ від власної домівки.

З цим самим легким і радісним почуттям чоловік встромив був і ключа в двері, що нагло посипалися на нього, тягнучи за собою стіни й стелю й перетворюючись на очах на порох, у якому він і задихнувся б, якби не відскочив убік, дивлячись, як його праця й майно обертається пилом.

Саме тоді чоловік із чайником і пригадав, що в тій місцевості водилися терміти, про яких мимохідь згадував той, хто продав йому землю над каналом, і які протягом його довгої відсутності й сточили хату, хоча проти термітів продавали якусь рідину й порошки, про що він просто забув, бо чому мали терміти сточити саме його хату, коли всі домівки навколо лишилися неушкоджені? Адже досі він жодному термітові не ставав на дорозі, і, може, саме тому терміти й вибрали його хату, припускаючи, що він на них не погнівається.

Це припущення так вразило чоловіка, що він сів на камінь на тому місці, де ще мить тому височів гараж, в якому мало колись стояти його власне авто, і сидів доти, доки знявся сильний вітер, що здмухнув рештки пороху від домівки в канал. Тоді чоловік підвівся, а що його досі від хвилювання наче розбовтаний зір знову ввійшов у свою звичну форму, то він і постеріг: на місці його хати стоїть лише старий мідний чайник, що його чоловік колись випадково купив на якійсь великоміській тандиті й завжди носив із собою тому, що його спочатку ніде було поставити, а потім задля внутрішньої рівноваги, яку чоловік дещо занехаяв, побудувавши хату.

А що внутрішньої рівноваги чоловік потребував тепер як ніколи, то він стиснув дужку чайника в руці, чуючи приплив нової, довгоочікуваної сили, яка не лише підвела його на ноги, а й сповнила певністю, що для нього остаточно визрів час стати засновником нової релігії.

Емма Андієвська Емма Андієвська Емма Андієвська Емма Андієвська

Хмельницький та Йо

За кордоном я завжди була туристкою, точно знала, коли поїду і коли повернусь. Багато гуляти, ходити по музеях, змушувати себе не пробувати встигнути все, висипатися і купувати всякі дрібниці. Та майже скрізь я зустрічала людей, котрі приїжджали не подивитись світ і не розважитись.

Це сталося кілька тижнів тому в Маастріхті. Ми з друзями їхали автобусом з Аахена, і Німеччина якось плавно й несподівано перетворилася на Нідерланди: інша країна почалася, щойно ми побачили перших корів. Повечеряти сіли в одному з ресторанчиків. Офіціантом був сивий голландець. Він прийняв замовлення, запитав звідки ми, а потім раптово попросив про послугу. Як виявилося, в цій кав'ярні три роки працювала Жанна з Новограда-Волинського, і він хотів, аби хтось із нас зателефонував за номером, який вона залишила. „Їй буде приємно почути українську", – переконував він. Жанна повернулася в Україну два роки тому, в неї троє дітей, вона була дуже доброю працівницею. Відповіла її сусідка, яку дуже здивував дзвінок із Голландії: „Хто там її шукає в тій Голландії? Вона там сама була, як палець!" Жінка дала мобільний Жанни, але додзвонитися нам не вдалося. Ми розрахувалися й почали прощатися з тим чоловіком. Він подякував, а потім присів за наш столик, знову взяв телефон, набрав номер, відклав слухавку. Сказав, що дуже нам вдячний, і повторив, що Жанна була би рада почути українську і поговорити з ним. Того чоловіка звати Йо.

А торік я майже випадково опинилася у Венеції. Зупинилася в однозірковому готелі біля „материкового" вокзалу. Оскільки я приїхала близько сьомої ранку, мені дозволили тільки залишити речі, поселитися можна було вже по дванадцятій. Я вирішила одразу поїхати до власне Венеції, себто на острови. Автобусом це близько двадцяти хвилин. На зупинці стояли двоє жінок, вони щось голосно обговорювали. Я спершу й не зауважила, що розмовляють вони суржиком, раз по раз вставляючи італійські слова. Потім прислухалася, підійшла ближче. Вони

Фото: Піотр Калінський

не звернули на мене уваги, далі говорили про дітей, яких тут доглядають, лаяли їхніх батьків, себто своїх працедавців. Потім одна з них подивилася на мене – жодної реакції. Вони не бачили в мені „своєї". Підійшов автобус, я сіла, жінки залишилися. Вже по обіді я поверталася в готель, щоб поспати. Ті двоє жінок так само стояли на тій самій зупинці. Я не вірила своїм очам. Спеціально пройшла повз них, прислухаючись до розмови. Тут також нічого не змінилося. Десь по сьомій я знову поїхала в місто, погуляла, повечеряла. Було вже пізно, та на площі Сан-Марко ще стояли ятки з сувенірами. Я англійською заговорила з одним із продавців, білявим хлопцем. Розпитувала його про дорогу на вокзал, він насилу мене розумів, а потім спитав, чи розмовляю я італійською. На жаль, ні. Він почав старанно добирати англійські слова, силкуючись відповісти мені. І раптом запитав: „А по-русски вы говорите? Я сам из Хмельницкого". Вже навіть не пам'ятаю, чи я тоді здивувалася. У Венеції мене найбільше вразили українці. Вони незабутні.

Я розповіла про це одній своїй подрузі, а вона у відповідь розповіла про українку з Жирони, яка десь в Іспанії примудряється купувати справжні „барбариски" й „рачки". І всі ті, з ким ми про це говорили, кажуть: так, у мене теж таке було.

Ксеня Харченко, Київ

„Jazz Up Your Life“: альбоми продюсерського центру „Jazz in Kiev“

Цього разу йтиметься не про українську музику, а точніше, – не лише про неї. І все ж диски, про які буде мова, поза сумнівом, є фактом українського музичного життя. Адже записано їх, видано і презентовано саме тут. А те, що виконавцями часто є іноземні музиканти, – тільки перевага.

Продюсерський центр „Jazz in Kiev“ з'явився щойно 2007 року. І його поява в українській столиці якісно і, так би мовити, кількісно вплинула на життя київського меломана. Вже хоча б тому, що з'явилися всі підстави говорити про існування постійного джазового осередку в Києві – такого, що й акумулює довкола себе найліпші музичні сили власної країни (а на концертах, організованих центром, зіграли вже чи не всі найвідоміші українські джазові музиканти), і постійно прагне бути на часі, запрошуючи

більш або менш відомих, але ніколи не посередніх, музикантів зі всього світу. За два роки зусиллями „Jazz in Kiev“ відбулося з десяток добрих концертів та майстер-класів – від білоруських „Камерати“ та „Apple Tea“ до американських „All Stars Band“ із „солоденьким“ саксофоністом Ериком Марієнталом, „New York Samba Jazz Quartet“ із Гендриком Меркенсом на губній гармоніці (якого називають наступником Тутса Тілманса), популярного нині американського ф'южн-проекту „Metro“ з Чаком Лоебом та Мітчелом Форманом, квартету Раяна Коена тощо. Не кажучи вже про найбільший успіх центру – однойменний джазовий фестиваль, на якому впродовж трьох жовтневих

днів минулого року світилися справжні джазові й довколаджазові зірки: басисти Дейв Голланд та Авішаї Коен, гітарист Чарлі Гантер, піаніст Міша Циганов і, звісно, правдивий ветеран джазового вокалу Ел Джеро.

Певно, не останньою причиною успіху центру (крім, звичайно, фінансового чинника) є особлива харизма його продюсера та арт-директора – відомого джазового радіожурналіста Олексія Когана, який добре дбає про розголос усіх музичних акцій. Та не менш важливу справу робить і Віктор Овчинников, на чиєму рахунку – десятки (коли ще не сотня) записів київських джазових концертів (у тому числі й минулорічного виступу на фестивалі шведського „New Tango Orquestra“, з якого музиканти потім зробили окремий альбом – бо ж, цитуючи їх самих, так добре звукорежисеру вдалося „передати наелектризованість атмосфери, що виникла в залі під тими кришталевими люстрами“).

Тож саме завдяки Овчинникову дискографія „Jazz in Kiev“ за два роки поповнилася двома живими альбомами.

А найпершим для центру став диск, випущений до ювілею Когана, – „Alexey Kogan – Just 50“. На ньому – всі друзі-музиканти ювіляра, яких центр запросив на великий концерт-марафон, що, пригадується, тривав із добрих чотири години. На диску і українські „Схід-Side“, квартет Юрія Шепети, майстер гітарного „тепінґу“ Енвер Ізмайлов, Ігор Закус, тріо Наталії Лебедєвої, піаніст Андрій Кондаков (родом із Дніпропетровська, а тепер – одна з величин пітерського джазу); і білоруські „Камерата“ з „Яблучним чаєм“; і російські „Arkhangelsk Jazz Friends“ та вокаліст Серґєй Манукян; і колись росіянин, а тепер німець Аркадій Шилклопер – валторніст, що грає тут на французькому ріжку свою знамениту „Tales for Aleksandra“. По суті, той концерт і альбом стали дебютними для „Jazz in Kiev“, та, на щастя, ніяк не потвердили класичної приповідки, що „перші коти завжди за плоти“.

Подібну „збірну“ специфіку має і альбом „Jazz at Picasso“, з тією лише різницею, що всі живі записи зроблено впродовж тривалого часу, на окремих сольних концертах в одному з джазових ресторанів Києва. Втім, музиканти тут зовсім не ресторанні (з тих іноземних, про кого ще не згадували, – тенор-саксофоніст Скот Гамілтон, гітарист Скот Гендерсон, вокалісти Ада Мартинова та кілька інших). До того ж, для колективного альбому Овчинников мав змогу відібрати найліпші з композицій, мінімізувавши в такий спосіб кількість неминучих для живих записів вад.

Та, поза сумнівом, найвдалішим „живим“ альбомом для „Jazz in Kiev“ став київський концерт тріо Аві-

шаї Коена, що відбувся в листопаді 2007-го в приміщенні консерваторії (крім ізраїльського басиста, тут грають Шаї Маестро на фортепіано та італієць Марк Джуліана на барабанах). Той альбом недаремно назвали „The Night of Magic“: багато з тих, хто мав щастя побувати на концерті, потім довго говорили про пережитий катарсис, а музичні кри-

тики колоритно описували, як Коен на очах публіки майже „зґвалтував" свій контрабас, видобуваючи з нього просто неземні звуки. Та, власне, майже хвилинні овації після кожної п'єси на диску – чи не найліпше свідчення слухацької реакції (хоча в залі вони були ще довшими). А вже в заключній п'єсі – виконане в дуеті Коена і Джуліани бітлівське „Come Together" – весь зал вправно підспівував хором, аж музикант дивувався, звідки київська публіка має таку добру музичну підготовку.

В дискографії „Jazz in Kiev" є ще один диск, на межі аудіокнижки та музичного альбому. Мова про „Джазові портрети" Харукі Муракамі. Японський автор, улюбленець мас, має, крім того, й велетенську

джазову фонотеку на вінілі. Його книжка – це, по суті, маленькі есеї про улюблені раритетні композиції, обрані з власної колекції. На двох дисках володар найбільшої в Україні джазової фонотеки (десь 20 тисяч альбомів) Олексій Коган начитує 19 есеїв у перекладі, а в перервах між ними звучать самі композиції – власне, ті-таки раритетні, обов'язково з альбомів, про які пише Муракамі.

В жовтні „Jazz in Kiev" проводить вже другий міжнародний фестиваль, так само триденний, із численними майстер-класами та додатковими заходами. Лишається тільки чекати, що невдовзі поповниться і дискографія продюсерського центру. А поки, як радять організатори „Jazz in Kiev", – просто „Jazz Up Your Life!".

Роксоляна Свято, Київ

рецензії та анотації

Легкий спосіб озвіріти в домашніх умовах

Малярчук Таня. Звірослов, Харків, Фоліо, 2009, 281 с., Серія „Графіті".

Нова і – поза сумнівом – давноочікувана книжка Тані Малярчук „Звірослов", яка вийшла на початку осені в харківському видавництві „Фоліо", шуму і читацького буму ще не створила, але, схоже, таки наробить. У цій, схожій на середньовічну „енциклопедію звірів", книзі, до якої ввійшло десять оповідань про курку, собаку, медузу, щура, ворону, слимака, свиню, зайця, пуму та метелика (дивний підбір, чи не так?), перед нами постає майже цілком нова Таня Малярчук – простіша, безпосередніша і глибша.

Хоча все ніби лежить на поверхні – новоспечена київська неофітка дурна й наївна, як курка („Курка"), в іншої господині вдома завівся щур, який невимушено перевтілюється в її чоловіка і навпаки („Щур"), в „Собаці" людина хоч і зазнає знущань і гонінь, але все ж повертається до „господаря" – типової злостивої української бюрократки, а в „Метелику" щастя героїні постає невловимим і беззахисним, як метелик. Але ця книжка, як ви здогадалися, зовсім не про звірів – а якраз про людей. Перша неавто-

біографічна книга авторки цікава саме її поглядом на світ і людей, котрі її оточують. Можна би навіть окреслити „Звірослов" як „образки з народного життя", але визначити напевно чи вигадані її персонажі, чи просто десь „спіймані" в життєвій рутині – справа марудна й невдячна. Всі оповідання нової книжки – про сучасне життя і цілком сучасних людей, вісім історій розгортається в Києві, по одній – у Львові й Миронівці. Але герої не є типово середньостатистичними, навпаки – авторка відшукала образи людей, загнаних у свій вельми специфічний світ, часто обмежених

і маргінальних. Скажімо, в одної героїні росте справжнісінька борода, а вона чекає на прекрасного принца. Інша торгує пиріжками на маленькому вокзалі, але теж чекає на небесне кохання і для цього навіть спілкується з Богом, голова якого літає по її кімнаті й розбиває вікна; третя – викладачка київського вишу – впіймала на „гарячому" свого чоловіка, у його ж кабінеті і з його ж молоденькою секретаркою, і він у сльозах вибачень повзає під її ногами, як слимак. Смішно й трагічно, вигадано й цілком реально.

Як би там не було, „свіжа" книжка свідчить про зміну й еволюцію поглядів авторки, котра, ніби мимохідь позбувшись галицьких діалектизмів й самоописування, написала своєрідну енциклопедію характерів різних людей, яка розкривається перед тобою і щоразу подає запрошення до розгадування нових, прихованих смислів. Бо банальне й старе порівняння людей і звірів зовсім не є головною темою книжки, адже в кожному з оповідань йдеться насамперед про конкретну людину і конкретну життєву ситуацію, в якій просто хочеться „вовком вити". Тому ця іронічна, сумна й у дусі Тані Малярчук містико-фантастична книжка не дасть однозначної відповіді на питання „кого ж авторка любить більше" – звірів чи людей, бо і до тих, і до інших у неї є чимало претензій, але дозволить зрозуміти, що основною проблемою сучасної людини є беззахисність і самотність.

Андрій Любка, Ужгород

Барменцаль" – політ на крилах реальності та абсурду

Олег Ущенко. Барменцаль, Івано-Франківськ, „Лілея-НВ", 2008, 172 с., Серія „Агресивна бібліофілія".

„Барменцаль" – сучасна клінічна проза – є такою у найпрямішому сенсі: оповідь починається з події клінічно-травматичної – перелому ноги. І хай сам перелом відбувається нетривіально, під час карколомного стрибка у басейн після сауни з найближчими друзями, на перебіг подій ця початкова романтика майже не впливає. Тобто герой однак має відбути і лікарняне ліжко, і „домашній арешт", маючи у розпорядженні тільки кілька квадратних метрів простору та засоби комунікації – від приймача і телевізора до мобільного та книжок. Але саме цей обмежений простір і стає плацдармом для розвитку своєрідних подій, приправлених добрим галицьким гумором, який місцями органічно трансформується в іронію чи сарказм.

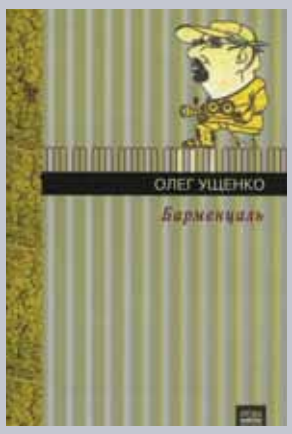

І хоч як парадоксально-приємно усвідомлювати, головним персонажем „Барменцаля" є не сам оповідач з крові й плоті, хай і травмованої, зі своїми стражданнями, проектами і сценаріями, жінками та друзями, продюсером та пляцками, а його фах режисера, який провокує найцікавіше, власне те, через що пишуться і читаються книжки. Принаймні у моєму розумінні: починається чудовий політ фантазії та уяви. І тоді зокрема таке собі невинне сільце Більшівці під Івано-Франківськом перетворюється на місце зйомок спочатку кліпу, а потім, у процесі лавиноподібного нагнітання пліток, абсолютно незалежного від продуцента початкової ідеї, порнографічного блокбастера вартістю 150 мільйонів доларів...

І ще одна унікальна особливість цієї повісті: попри всю парадоксальність подій, вона справляє враження дуже реалістичної, так би мовити, відзнятої з життя. Не можеш збутися цього відчуття, коли читаєш про армійське минуле продюсера: армія Олега Ущенка – неймовірний симбіоз абсурду і реальності, лабіринт з десятками дзеркал, відбившись у яких, дійсність перетворюється на довгий сон божевільного з якоїсь там Кульпарківської... І, без сумніву, можна було б отримати максимум задоволення від читання, якби не дещо, що заважає сповна насолоджуватися текстом. Звичайно, не діалекти, якими рясно всіяний „Барменцаль", бо й сам він не що інше, як один невимовно пишноцвітий діалект. Хоча для читачів, для котрих галицькі діалекти нагадують китайську грамоту, було б зручніше, якби „переклад" давався внизу кожної сторінки, а не був винесений на останні. Бо защораз зазирати через цілий текст, шукаючи, що означає „теньгов" чи „гівок" не в кожного вистачить терпіння, а без справжнього розуміння діалектів текст втрачає частку свого унікального чару.

Очевидно, йдеться навіть не про суржик, чи про нову „клінічну" мову, створену спеціально для „Барменцаля". Йдеться про велику кількість русизмів і кальок з російської, які дуже псують текст принаймні для читача, котрий добре знає українську мову, А, отже, справа у фаховому редагуванні, якого „Барменцаль" чомусь не зазнав. І залишається тільки сподіватися, що „Барменцаль-2", який, наскільки я знаю, успішно пишеться, уникне цієї гіркої долі.

Марія Микицей, Івано-Франківськ

55 версій пісні „Лілі Марлен" від Сергія Жадана

Сергій Жадан. Лілі Марлен, Харків, Фоліо, 2009, 187 с.

Пісня „Das Mädchen unter der Laterne" Ганса Ляйпа має досить цікаву і непередбачувану історію. Написана 1915 року вона вибивається в усеєвропейські хіти тільки у часи Другої світової. Тоді в окупованому Белграді на студію радіо потрапляє скупий трекліст із окупантського плеча. Серед іншого, в ефірі постійно звучала і ляйпівська пісня, що мала також назву „Лілі Марлен". Вона не сподобалася Геббельсу, однак армія прихильників, що вже була тоді більша за Вермахт, не дозволила зняти цю пісню з ефіру, і вона летіла радіохвилями з Белграду по всій Європі. Цікавим є і те, що „Лілі Марлен" була популярною

по обидва боки фронту, про що свідчать, наприклад, переклади англійською Т. Коннора 1944 року та інші. Численні переклади та різні аранжування вилилися у понад 200 варіантів цієї пісні.

Традицію поліваріантності „Лілі Марлен" обіграв і український поет Сергій Жадан у однойменній збірці. У „книзі нових і вибраних віршів" можна знайти тексти з попередніх збірок, починаючи від „Цитатника" і закінчуючи „Ефіопією", та новий, досі не публікований цикл віршів „Лесбійки" та прозові „Бонуси".

Сам автор наголошував на ключовому факторі ліричності збірки,

що, думаю, вдало підіграється назвою. Як на мене, „Лілі Марлен" можна вважати за певний архетип, тобто реалізацію давнього, як світ, архетипу любові і розлуки у реаліях початку минулого століття. Його універсальність підтверджується часовим випробуванням у майже столітній термін.

Тексти укладені у зворотньому порядку, тобто від найновіших до найраніших, ніби описуючи історії (даруйте за антиграматичність) любовей, які в певний спосіб пережило серце автора. Любові ці виражені з багатим різноманіттям форми, метафор і символів, що вберігає від традиційної для „вибраного" монотонності. Своєрідними палітурками слугують авторський переклад Ляйпівського оригіналу та прозові бонуси, що разом творять жанрово-часовий континуум.

Додатковим плюсом є влучне оформлення фотографіями Ігора Нещерета, які разом з текстами дозволяють уявити оте архетипне „Стояти знов під ліхтарем, / Як вперш, Лілі Марлен".

Лесь Белей, Ужгород

„Гейд-лідер" андеграунду

Микола Холодний. Повернення, Київ, Факт, 2009, 212с.

Ще у „триглодитний вік" люди замислювались над початком і кінцем того життя, яким дихалось і любилось. Людям завше вірилось, що кожен може повернутись. Щоправда, повертатися можна геть по-різному і в різних іпостасях. Можна навіть просто – спиною. І коли Микола Холодний у своєму „Поверненні" писав, що „верніть-но до найближчого гудка мені мене, що знищувався планово", то говорив серйозно і говорив про тих, хто за спиною.

Через стільки часу його йому повернули. Так сталося, що поета, якого називали комбатантом і „гейд-лідером" андеграунду, цінували закордонні критики, а вітчизняні ігнорували. Його вірші майже не друкувалися в Україні, але переходили з вуст у вуста, декламувалися і студентами, і кочегарами, і академіками. Натомість видавалися в Парижі й Торонто і були відзначені визначними іноземними преміями. А „рідні" критики продовжували мовчати. І попри те, що поета видворили за бунтарство з Києва, що тримали в тюрмах, виганяли з роботи, Микола Холодний залишався вільним. Бо вільним був його дух. Він писав те, про що думав, і думав те, про що писав. Дехто співав оди „вождям", „катав" анонімки на брата – Холодний лишався вірним Собі, Богові і Правді. А тому не зраджував своєму мускулястому бунтарському стилеві. Адже тільки Холодний міг так написати про заздрість безпаспортного колгоспника до собаки з паспортом – і тим висловити всю ницість радянського режиму. Його або жах як ненавиділи, або низько схилялись перед ним.

Нарешті 1991 р. з'являється довгоочікувана, перша в Україні, збірка віршів Миколи Холодного „Дорога до матері". Потім виходили його поеми та есеї. І от – „нова" з'ява в українському друці поета-шістдесятника, та вже, на жаль, посмертна. Але це справжнє „Повернення", позаяк до збірки увійшли такі собі пронумеровані вірші, що були підшиті до справи Миколи Холодного в КДБ. Уміщені поезії часово охоплюють півстоліття.

Вірші його – пронизливо підсерцеві і глибоко філософські. Іноді вони скидаються на сплетене павутиння думок, на сюрреалістичні медитації, а іншого разу дивують напрочуд розбещено-еротичною простотою та саркастично-патріотичним наповненням. Це як римовані, так і верліброві творіння з відчутними жіночими і пташиними голосами, яких веде за собою чоловіче бунтарське „Я", з ритмом маршу і фольку.

Це місяць, який „обіймає вишню і покидає неба склеп", і той місяць у Холодного „кряче". Це церква, як жінка, і жінка, як церква, на яку „молився б світ на тебе голу... святі спускалися б додолу і палили власні образи". Це зґвалтована Україна. І в кожній його рецепції відчутне відлуння часу і простору, яким „смакував" Микола Холодний, присутнє Третє, яке весь його шлях дихало в спину поетові.

Коли розкласти вірші хронологічно, можна прочитати „совєтську" історію та риси доби дисидентства. Так перед нами з'являються Булига, Маноліс Глезос, Стус, Параджанов, Сахаров і навіть він самий зі своєю „вовчою душею". Таке враження, що нема такого моменту і ситуації, яких Холодний не зміг би описати поетично. Від його уваги не ховається ані замовчуваний атомний вибух, ані „нове народження" поета, ані те, як „по всій Україні лози нагнула російська зима".

Інші ж поезії можна розгадувати як шифр, чим і займалися слідчі КДБ. Та так і не розгадали, і закривали поета в Лук'янівці, а він і звідти продовжував слати „товаришам із тюрми" своє „холодне" слово. А, виявляється, „сіль" була геть не „шпіонська", а чумацька. Так, його „формулу шлюбної ночі" – C2H2OH / IO / C19H28O2+C18-H22O2 – сприйняли як шифрограму в ЦРУ, а сенс аж надто еротично-примітивний: етилові спирти і діоксид = тестостерон + гормон-естрон (чоловічий і жіночий гормони).

Окремо стоять вірші про братів-дисидентів, Вкраїну, „безпритульне" кохання і „мишиних королів" ленінізму. І в тих поетичних речах присутній біль і розчарування, суїцид та інцест. Та водночас те все так тісно переплетено з питомою жагою до життя, вірою і сарказмом, що мимоволі дивуєшся – як можна було так писати правду. І те, як дівчинку в утробі брат-близнюк позбавив цноти, і як жінка прала неіснуючому чоловікові сорочки, а чоловік – шив померлій жінці шкраби, як на „стрімкім териконі віддалась" вона – здається ірреальним. А проте у кожному рядкові сила,

та анотації

і то сила-силенна парадоксів, сюру та істини.

Книжечка прочитується швидко, але її хочеться перечитувати і перечитувати знов. І кожного разу, розгортаючи її – відкриваєш нові глибини і переживаєш все наново.

„Вот эту смерть и напомнил мне раздавленный репей на вспаханном поле", – писав Л.Толстой про Хаджи Мурата, і таким Муратом назвав М. Холодний вірменського генія українського кіно. І, певно, що таким же Муратом був сам Холодний, який нарешті повернувся до нас своїм „холодним" і ошатно-оголеним словом. Тому сьогоднішній прихід неоціненного поета-шістдесятника, який „любив Вітчизну і горілку з перцем, ноги нареченої й трудовий народ" – надзвичайно потрібний.

Ольга Мамона, Київ

Спогади Петра-Йосипа Потічного

„My journey" (мій шлях) – так назвав професор Петро-Йосип Потічний свої спогади, видані англійською мовою в США. Професор Потічний – знакова постать. Він народився у змішаній польсько-українській родині в селі Павлокома, де в березні 1945 року загін Армії Крайової під керівництвом поручика Юзефа Бісса (псевдо „Вацлав") знищив 366 мешканців, серед яких були діти, жінки та літні люди. В травні 2006 року в селі відбулися урочистості з нагоди відкриття пам'ятника загиблим, на яких були присутні президенти Польщі та України. Петро-Йосип Потічний упродовж багатьох років з великими зусиллями і терпінням збирав матеріали й свідчення, пов'язані з його рідним селом, які дозволили 2001 року видати монографію під назвою „Павлокома 1441–1945. Історія села" (Торонто–Львів, 2001). Професор Потічний – співзасновник серії „Літопис УПА", що видається впродовж 36 років. Він є передовсім людиною діалогу, діалогу українсько-польського, але також українсько-єврейського. А ще професор є людиною невичерпної енергії.

Спогади Петра-Йосипа Потічного, видані в серії „Літопис УПА" англійською мовою, охоплюють період з дитинства автора по 1947 рік, коли він опинився в Німеччині, звідки згодом помандрував далі, в еміграцію до США. Петро-Йосип Потічний зображає в своїх спогадах рідний дім, час, людей і події, які визначили його життя, наклали свій відбиток, сформували характер і ставлення до життя. Згадаймо, що під час каральної операції в Павлокомі Потічний втратив більшість своїх найближчих родичів. Про описаний в книжці період свого життя П.-Й.Потічний дуже стисло сам розповідав кілька років тому в розмові з Петром Тимою. Надамо йому слово, бо говорить він з притаманною йому стриманістю (що помітно також у спогадах „My journey"). „У 1941–1945 роках я не жив у Павлокомі, я був учнем гімназії у Львові. До села я повернувся, коли Червона Армія почала наближатися до Львова. Наприкінці лютого 12 чоловіків покинули село, взявши мене із собою. Отож, під час самої різанини мене в селі не було, я уникнув цієї трагедії. Натомість під час попередніх нападів на село я був там. (...) Після різанини я не мав куди повертатися, почалося моє життя в підпіллі, я став стрільцем сотні під керівництвом сотенного „Громенка". Восени 1947 року ми здійснили рейд у американську окупаційну зону в Німеччині. Там я певний час відвідував школу, після закінчення якої за добру успішність отримав стипендію Колумбійського університету. Та не скористався нею, бо хотів залишитися в Європі. Однак роком пізніше я виїхав до США. Щоб вижити, змушений був сам собі давати раду, працювати, фізично працювати".

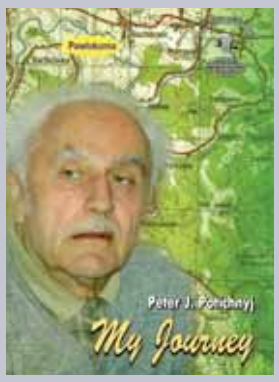

Подальша доля П. Й. Потічного, не описана в книзі, могла би лягти в основу сценарію для фільму. В США Потічного мобілізували до американської армії і направили в Корею. Він служив у спеціальних загонах Marins Corps. Після звичайних навчань, а також проходження курсу з диверсії, служив у розвідувальних загонах, що називалися Reconesans. Воював у Кореї, потім його перемістили в Японію. Це були спеціальні загони, які на підводних човнах доставлялися для операцій на території Китаю. В одній з таких акцій Потічний був поранений. Після повернення з війни, в рамках програми підтримки солдатів, вступив до університету у Філадельфії, потім до Колумбійського університету в Нью-Йорку. Там захистив докторат. Працював в університетах США, згодом переселився в Канаду. Потічний є автором багатьох публікацій, одним з ініціаторів та активних учасників українсько-єврейського діалогу.

Спогади П.-Й. Потічного нагадують документальні записи, може навіть солдатський рапорт. Попри це, коли він говорить про рідну домівку, про людей з Павлокоми, про своїх товаришів, з якими воював у сотні „Громенка", між рядками вчувається теплота й схвильованість. Я мала нагоду познайомитися з професором Потічним у Павлокомі під час урочистостей на честь відкриття пам'ятника українським жертвам. Після їх закінчення він хотів ще побачити „свої" місця в Павлокомі. Я та ще кілька осіб супроводжували його в цій „прощі", за що при нагоді хочу подякувати професору Потічному. Ми пройшли дорогою від його батьківської хати, яка тоді не згоріла і стоїть донині, повз місця, де жили їхні добрі сусіди, які тоді загинули, до місця, де колись стояла церква, що від неї залишилася лише купа каміння. Його розповіді про ці місця і людей були малослівними, знову відчувалася та ж стриманість, з якою він пише про своє життя у книзі „My journey". Але в його словах, як і в промові, яку він приготував для урочистого відкриття пам'ятника українським жертвам Павлокоми (яку, на жаль, не включили до програми відкриття) не було ненависті. Потічний дуже глибоко розуміє, якою мірою 1939–1947 роки стали для поляків і українців трагічним „клінчем", наслідки якого долаємо ще й сьогодні.

Ми чекаємо на другу частину спогадів Петра-Йосипа Потічного, в якій йшлося б про зусилля, що їх він докладав у Сполучених Штатах та Канаді для збереження документів і спогадів про історію УПА, повернення пам'яті про рідну Павлокому, а також про його діяльність та роздуми в контексті діалогу з поляками, євреями.

Іза Хрусьлінська, Варшава

Анотації

Олег Ольжич. Вибрані твори. Упорядник Осип Зінкевич. 2-ге видання, Київ: Смолоскип, 2009, 664 с., Серія „Розстріляне Відродження".

Це видання є найповнішою на сьогодні збіркою творів Олега Ольжича (Кандиби, 1907–1944) – одного з найвидатніших українських поетів XX ст., публіциста, ідеолога українського націоналізму, політичного і революційного діяча, закатованого у німецькому концтаборі Саксенгаузен. До книги увійшли подані за першодруками поетичні збірки „Рінь", „Вежі" та „Підзамча", широкий ряд віршів з-поза збірок, вибрані оповідання, публіцистика та листування Ольжича. Окремий розділ становить вражаюча підбірка спогадів, літературно-критичних нарисів його сучасників та творів, присвячених його пам'яті, що вперше публікуються в Україні.

Тарас Шмігер. Історія українського перекладознавства XX сторіччя, Київ, Смолоскип, 2009, 342 с.

У монографії Тараса Шмігера систематизовано історію українського перекладознавства XX ст., обґрунтовано його періодизацію та виділено ключові проблеми наукового пошуку в широкому історико-філологічному контексті. Це перша спроба охарактеризувати особливості української перекладознавчої школи, дослідити не лише найвищі осяги перекладознавчої думки, а й скромніші, пересічні праці – при цьому до наукового обігу впроваджено ряд невідомих та несправедливо забутих імен.

Видання орієнтоване на перекладознавців, перекладачів, філологів, культурологів і студентів гуманітарного спрямування.

фільм

Живі голоси

„Живі" / Україна / 2008 / 75 хв.
режисер: Сергій Буковський;
Міжнародний благодійний фонд „Україна–3000"

Український режисер-документаліст Сергій Буковський створив стрічку „Живі", яка досліджує одну із найтрагічніших сторінок української історії – Голодомор 1932–1933 років.

Фільм було знято на замовлення президентського Міжнародного благодійного фонду „Україна–3000". Протягом дев'яти місяців було відзнято 85 годин матеріалу, які складалися зі свідчень 56 героїв (у фільмі їх 28).

Тож, хоча робота над картиною тривала не так вже і багато, їй передували тривалі дослідження. Ті, хто працювали над картиною, з жалем усвідомлювали, що записувати свідчення очевидців треба було набагато раніше. Проте тоді політична ситуація в країні не дозволила б провести цю роботу. Крім живих голосів тих, хто пережив Голодомор, матеріалом до фільму стала і колосальна робота в архівах України, Росії, Польщі, Італії. Також до фільму включено історію життя та роботи британського журналіста Гарета Джонса, який влітку 1931 року отримав пропозицію підготувати правдиву інформацію про Радянський Союз. Ризикуючи власним життям, він мандрував Україною та на власні очі побачив, що насправді діялося там.

Досвід фільмування свідчень Буковський мав завдяки роботі над попередньою своєю стрічкою „Назви своє ім'я", який він знімав на замовлення інституту „Шоа", керівником якого є Стівен Спілберг. Організація має унікальний досвід збору та фіксації свідчень героїв подій. Ще тоді, у 2006 році, коли в Україні презентували „Назви своє ім'я" знаменитий голлівудський режисер Спілберг зауважив, що Україна має якнайшвидше взятися за збір та фіксацію свідчень тих, хто пережив Голодомор, адже таких залишилося уже дуже небагато.

„Ми не орали поле з бур'янами: перед нами були старші колеги, які відкрили цю складну тему українському і світовому глядачеві", заявив Буковський „Телекритиці" під час презентації картини „Живі" у Києві. „Наше завдання – лише додавати нові факти, нові дослідження цієї теми. Ми ставили перед собою дві мети: вписати наші події 1932–1933 років у світовий контекст та зафіксувати на відео в часі та просторі останніх свідків, бо герої фільму – це вже діти великого голоду".

Прикро, але цю картину, яка не може залишити жодного із глядачів байдужим, в Україні побачили лише ті, хто зумів потрапити на декілька переглядів. У широкий прокат стрічка так і не потрапила.

Катерина Сліпченко, Львів

прим. ред.: Перегляд фільму „Живі" відбудеться 19 листопада 2009 о 19.30 год. в кінозалі „Ponrepo" (Bartolomějská 11, Praha 1).

Зараз є тенденція говорити, що тоді всі були самостійники, але це не так. Тоді і я вважав, що соціалізм можна реформувати, що системі можна надати людське обличчя. Я вірив, що можна реформувати й Радянський Союз.

Олексій Гарань